

A norvég EGYHÁZI HARC

Küzdelem az ideológiával
1940–1945

Ezme 3.

Evangelikus Hittudományi Egyetem
Szociáletikai és Ökumenikus Kutatócsoport kiadványai

Sorozatszerkesztő
REUSS ANDRÁS
OROSZ GÁBOR VIKTOR

A norvég EGYHÁZI HARC

Küzdelem az ideológiával
1940–1945

Szerkesztette

KORÁNYI ANDRÁS – OROSZ GÁBOR VIKTOR –
REUSS ANDRÁS

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli engedélyéhez van kötve.

© A Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója, 2007
© EHE Szociáletikai és Ökumenikus Kutatócsoport, 2007

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház
Luther Kiadója, 2007
Felelős kiadó: Kendeh K. Péter
Műszaki szerkesztés és borítóterv: Galgóczi Andrea
Tördelő: Fodor Gábor
Olvasószerkesztő: Miklósné Székács Judit
Nyomdai kivitelezés: Séd Nyomda Kft., Szekszárd
Felelős vezető: Katona Szilvia

ISBN 978-963-9571-68-6
ISSN 1787-5269

TARTALOM

Előszó / 7

1. RÉSZ TANULMÁNYOK

KORÁNYI ANDRÁS: A norvég egyházi harc / 13

REUSS ANDRÁS: Berggrav oslói püspök teológiájának
fő vonásai a norvég egyházi harcban / 79

2. RÉSZ DOKUMENTUMOK

Felhívás imádságra / 105

Eivind Berggrav püspök körlevele lelkészeinek,
amelyben tanácsot ad arra nézve, mi a teendő,
ha az állam lojalitásnyilatkozatot kívánna
(részletek) / 106

A Közös Keresztény Tanács megalakulása
(részlet) / 107

A Közös Keresztény Tanács nyilatkozata
(részlet) / 108

Eivind Berggrav püspök körlevele a lelkészekhez
és a presbitériumokhoz (részletek) / 109

A püspökök pásztorlevele az egyházzól és a jogrendről
(részletek) / 110

- A püspökök emlékeztető irata Skancke
miniszterrel folytatott megbeszélésükről / 116
- „Kedves Henrik!” – Eivind Berggrav magánlevélnek
álcázott körlevele (részletek) / 119
- A püspökök körlevele – Válasz a lelkészeknek és a
presbitériumoknak (részlet) / 120
- A püspökök állásfoglalása a norvég fiataloknak a
Nemzeti Összefogás Ifjúsági Szervezetébe való
behívásával kapcsolatban / 121
- Skancke egyházügyi miniszter válasza (részlet) / 124
- A püspökök pásztorlevele / 126
- Az egyház alapja – Hitvallás és nyilatkozat / 131
- A teológiai fakultások állásfoglalása
a hitvallással kapcsolatban / 140
- Lars Frøyland oslói gyülekezeti lelkésznek / 145
- A lelkészek tiltakozása az új püspökök
beiktatása ellen / 147
- A Quisling-püspökök nyilatkozata / 149
- Az Átmeneti Egyházvezetőség első üzenete
a lelkészekhez, a presbitériumokhoz és az ország
gyülekezeteihez / 152
- Az egyház tiltakozása a zsidóüldözés ellen / 162
- Az Átmeneti Egyházvezetőség beszámolója / 165
- Az Átmeneti Egyházvezetőség irata a norvég munkaerő
kényszerbehívásáról / 169
- Az Átmeneti Egyházvezetőség utolsó körlevele
(részletek) / 172
- A püspökök nyilatkozata állami tisztük
felvételéről / 174

Kronológia / 175

Irodalom / 203

Előszó

*„Ha az állami felsőbbtség nyomást gyakorol a lelkekre,
az egyház a lelkiismeret őrzőjévé válik.”*

Az elmúlt másfél évszázad a totális diktatúrák és ideológiák korszakával az emberi történelem, benne az egyháztörténet egyik legnagyobb megpróbáltatását hozta magával. Ez a küzdelem kiterjedt az élet minden lehetséges területére. Az emberek lelkének és lelkiismeretének befolyás és uralom alá hajtására tett erőszakos kísérletekkel összeroppanni látszott a belső, egyben végső menedék, s vele az emberi méltóság tisztelete is. Ennek a lelki pusztításnak nem csupán a nyomai maradtak meg mindennapjainkban, hanem ma is világosan felismerhetők hasonló törekvések. Mivel ezek a diktatúrák és ideológiák – minden gyakorlati hasonlóságuk ellenére, vagy talán éppen ezek miatt – egymással is küzdelemben álltak és állnak, az emberi közösségekben sokszoros sebeket tudtak ejteni azzal az illúzióval, hogy orvosolni tudják a másik okozta sebeket és szakadásokat. Ezzel természetesen maradandó fogatékosságokat hagytak és hagynak hátra az individuális és közösségi etika területén is.

Az egyházak számára ez az emberöltők óta fennálló etikai nyomás és általános válság fokozott teherként jelent. Nem csupán a társadalom külső számonkérése miatt, hanem belül mérlegelve is meg kell szólalnia a bűnbánat hangjának éppúgy, mint a példaadó személyek vagy

8 közösségek méltatásának. A norvég evangélikus egyház harca a német megszállók és a helyi nemzetiszocialisták ellen a második világháború idején a szélsőjobboldali eszmék és erők elleni keresztény* küzdelem egyik legfelemelőbb példája. Ennek a harcnak a dokumentumaiból válogattuk össze e kötet anyagát, amelyben az ellenállás gyakorlati problémái és szervezeti kérdései mellett gyakran találunk mélyreható, általános érvényű teológiai és erkölcsi felismeréseket is. A hagyományosan – részben jogosan, részben felületesen – lojálisnak minősített lutheri-evangélikus hozzáállás a világi felsőbbtség iránt éppen reformátori alapokon dőlt meg ekkor Norvégiában, amelynek nyomán – a német példával ellentétben – lényegében az egész evangélikus egyház felsorakozott. Berggrav oslói prímás vezetésével fedezhette fel az egyház, hogy a keresztény teológia, a felelős és következetes helyállás szilárd alapot nyújt a pusztító eszmékkel szembeni ellenálláshoz.

A dokumentumok történeti hátterét és összefüggéseit mutatja be a kötet bevezető tanulmánya, majd az egyházi harc meghatározó személyiségének, Eivind Berggrav püspöknek a teológiáját elemző írás tárja fel a háttérben meghúzódó rendszeres teológiai és a keresztény gondolkodásban rejlő felismeréseket. A dokumentumkötet így nemcsak azoknak az érdeklődésére tarthat számot, akik az evangélikusság vagy Skandinávia történelmét tanulmányozzák, hanem azokéra is, akiket általában is foglalkoztat a modern kori totalitarizmus és az azzal szembeni kritika, ellenállás lehetősége, a modern Európán ejtett etikai, lelkiismereti és közéleti sebek gyógyítása.

A kötettel kapcsolatos munka nagy részét a Magyar Tudományos Akadémia és az Evangélikus Hittudományi Egyetem Szociáletikai és Ökumenikus Kutatócsoportja

* A magyarországi protestantizmusban használatos „keresztén” alak helyett a kiadó kívánságára a továbbiakban a „keresztény” alakot használtuk.

működésének keretében 2003 és 2006 között elvégeztük. Azonban a fordítások és a tanulmányok végső ellenőrzését és összehangolását a kutatócsoport fennállása idején sajnos nem sikerült befejezni. Annál nagyobb örömünk, hogy az elkészült munkát most átnyújthatjuk az érdeklődőknek.

2007. pünkösdjén

KORÁNYI ANDRÁS

OROSZ GÁBOR VIKTOR

REUSS ANDRÁS

TANULMÁNYOK

1.
rész

A norvég egyházi harc*

► KORÁNYI ANDRÁS

FÜGGETLENSÉG ÉS SEMLEGESSÉG (1905–1940)

Norvégia történetét már az 1300-as évek óta a svédek és a dánok közötti vetélkedésben elvesztett függetlenség határozta meg. Végül a dán befolyás kerekedett felül a 15. század közepétől, amelynek következtében az ország hivatalos nyelve a dán lett, s a dán törvényeket juttatták érvényre az elfoglalt országban. Szintén egy dán uralkodó, *III. Keresztély* vezette be 1537-ben az ötszáz éves norvég kereszténység lutheri szellemű reformációját. A 17. század kiújult ellentéteket és háborúkat hozott a svédekkel, de a fennálló *status quót* csak a napóleoni háborúba keveredett Dánia veresége változtatta meg a térségben: 1814-ben a svéd hadak benyomulása után választotta meg a rendkívüli norvég országgyűlés *XIII. Károly* (1814–1818) svéd királyt Norvégia uralkodójának, s ezzel hívta életre az 1905-ig fennálló svéd-norvég perszónáluniót.

A svédek norvégiai uralma kezdettől fogva nagy feszültséget váltott ki. Az uralkodók és a norvég országgyűlés (Storting) között állandósult a politikai ellentét. Az önálló norvég címer- és lobogóhasználat kérdésében éppúgy engedni kényszerült a svéd udvar, mint a helytartók kine-

* Köszönet illeti D. Terray Lászlót, a norvég egyház ny. lelkészét, aki a kéziratot átnézve számos pontosító észrevételt tett.

vezése, illetve végül a helytartói méltóság eltörlése (1873) ügyében. A helyzetet végképp elmérgesítette a norvég alkotmányos reform svéd akadályozása, majd az 1892-ben hozott norvég országgyűlési döntés arról, hogy Norvégia önálló konzuli képviseleteket létesít. Ez utóbbi kérdés, amely mélyen érintette a norvég függetlenséget, végül a szakadásig vitte az ügyet. A kiélezett légkörben mindkét oldalon demonstratív ellenlépések sorozata történt, Norvégia végül 1905-ben egyoldalúan felmondta az uniót Svédországgal, amely ezt tiltakozás és katonai fenyegetés mellett, de tényleges erőszak alkalmazása nélkül vette tudomásul. 1905. augusztus 13-án népszavazás erősítette meg az önállósulást 368200 igen szavazattal mindössze 184 nem szavazat ellenében. A így megüresedett trónra végül nagy szavazattöbbséggel a dán Károly herceget hívták meg, aki *VII. Håkon* (1905–1957) néven lett Norvégia királya.

A függetlenség gyors változásokat hozott a körülbelül 2,4 millió lakosú országban: kiépítették az önálló diplomáciai hálózatot, hozzáfogtak a norvég haderő reformjához, demokratizálták a választójogot (1907-től nők is részt vehettek az országgyűlési választásokon), és éles vita után a norvég nyelvet tették hivatalossá. 1908-ban nemzetközi szerződést írtak alá Angliával, Franciaországgal, Németországgal és Oroszországgal, amelyben Norvégia semlegességet vállalt magára, ezért cserébe a nevezett európai nagyhatalmak garantálták az ország függetlenségét és területi épségét. Ez a vállalt semlegesség komoly előnyt hozott az első világháború idején, amelytől így az egyébként sem haderejében, sem gazdaságában nem erős Norvégiának sikerült távol maradnia. A világháború első két esztendeje még valamelyes fellendülést is hozott a skandináv térség kereskedelmében, amiből Svédország mellett – kisebb mértékben ugyan – a norvégok is részesültek. A világháború második felétől azonban komoly gazdasági válság bontakozott ki, amely lassanként fölemésztette a tartalékokat is. Az 1920-as évek elején komoly szociális feszült-

ségek mutatkoztak, s a kilábalás lendületét derékba törte a nagy gazdasági világválság. A konzervatív és liberális erők, valamint a parasztpárt mellett ekkor erősödött meg a politikai baloldal az 1930-as években – a munkáspárt 1935-ben alakíthatott először kormányt, s a szakszervezetek is jelentős tagságot tudhattak maguk mögött. A *Vidkun Quisling* által 1933. május 17-én alapított nemzetiszocialista párt (Nasjonal Samling) azonban nem jutott jelentősebb tömegtámogatáshoz, az 1936-os választásokon a szavazatoknak mindössze 1,8%-át tudta megszerezni.

A külpolitikai realitások szűkre szabták az ország mozgásterét. A második világháború közeledtével a skandináv államok igyekeztek megerősíteni semlegességüket, az ehhez szükséges önvédelmi erőket azonban csupán Svédország tudta megteremteni. Amíg Finnország a szomszédos Szovjetunió agressziójának esett áldozatul, Dánia pedig a Harmadik Birodalom nyomása alatt állt, Norvégia számára – földrajzi fekvése következtében – két stratégiai partner adódott: Anglia és Németország.

SODRÓDÁS A HÁBORÚ FELÉ (1939–1940)

1939. szeptember 1-jén elkezdődött a „furcsa háború” – Lengyelország német lerohanása után a szövetséges Franciaország és Anglia a hadüzenet utáni kivárás álláspontjára helyezkedett. A látszólagos tétlenség azonban inkább feszült várakozást takart: a háború ugyan megkezdődött, de eltértek az álláspontok azt illetően, hogy terjedésének miként lehetne elejét venni. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy két stratégiai terület áll a középpontban: Nyugat- és Észak-Európa.

Az északi térség kérdése egyszerre foglalkoztatta Angliát, Németországot és a Szovjetuniót. Ez utóbbi a Baltikum és Finnország rovására igyekezett megerősíteni védelmi övezetét, s ennek megfelelően 1939. november 30-án hosszas fenyegetőzés után megtámadta a finneket.

A védelmi vonalak erőssége és a finn hadsereg hősie el-
lenállása azonban megtörte a Vörös Hadsereg lendületét,
kiváltva a nyugati világ elismerését. Anglia és Franciaország
egyaránt arra készült, hogy utánpótlási támogatást küld a
finneknek, s ehhez a norvég Narvik kikötője tűnt az opti-
mális útvonalnak. Az akciót azonban a semlegességéhez ra-
gaszkodó Norvégia ellenében csak megszállással lehetett
volna végrehajtani. A Szovjetunió 1940. február 1-jén in-
duló támadása a finn fronton végül mégis megérlelte ezt
a döntést, de mire a gyakorlati megvalósítás feltételeit
megteremtették Angliában, Finnország fegyverszünetet
kért Moszkvában (március 12.).

A nyugati szövetségeseket nem csupán a Szovjetunió
aggasztotta. Tisztában voltak azzal, hogy a Harmadik Bi-
rodalom hadigépezetének két nagy létszükségleti terméke
a kőolaj és az acél. Nyílt titok volt az is, hogy a németek
éppen Svédországból jutnak hozzá vasérc- és acélszük-
ségletük közel feléhez, s hogy a szállítások lebonyolítá-
sában a norvég kikötők, különösen is az északi Narvik dön-
tő fontosságú. A Németország elleni angol kereskedelmi
blokád gyűrűjén a norvég partok előtt húzódó szigetvilág
takarásában állandó rés tátongott. *Churchill* visszaemléke-
zéseiben arról ír, hogy az admirális egyik vezetőjeként
már 1939 szeptemberében javaslatot tett arra, hogy Anglia
aknásiítsa el a németek előtt a tengeri utat a norvég vize-
ken, és szükség esetére készítsen elő katonai megszállást
Norvégiában. *Chamberlain* és a franciák sem rendelkez-
tek azonban kellő politikai akarattal egy ilyen lépéshez,
amelynek az előkészítése végül 1940 áprilisáig elhúzódott.

Norvégia stratégiai jelentőségével természetesen *Hitler*
is tisztában volt. 1939. október 3-án *Raeder* tengernagy,
a német haditengerészet főparancsnoka egy feljegyzést
adott át Hitlernek „Támaszpontok szervezése Norvégiá-
ban” címmel, amelyben meggyőző érvekkel bizonyítja a
katonai megszállás célszerűségét. Ezzel ugyanis nemcsak
biztosítani lehetne Németország számára a skandináv ás-

ványok és ércek további zavartalan szállítását, de északi kijáráshoz is jutnának az Atlanti-óceánon, és elejét vehetnék egy esetleges brit aknazár telepítésének is, amire már volt példa az első világháborúban. Ugyanakkor megakadályozhatnák, hogy Anglia ellenőrzése alá vonja a Balti-tengert vagy átkaroló hadműveletet hajthasson végre Németország ellen északon. Egyben biztosítani lehetne a semleges Svédország zavartalan jóindulatát is.

Politikai téren a német nemzetiszocialista párt (NSDAP) külügyi szakértője – egyben Quisling példaképe –, *Alfred Rosenberg*¹ készítette elő a norvég terepet: 1939 elején felvette a kapcsolatot Quislinggel,² akit decemberben Berlinbe is meghívtak, hogy tárgyaljon a Führerrel. Hitler ezután adott utasítást a megszállás hadműveleti előkészítésére.

¹ Alfred Rosenberg 1940 júliusában az „északi sorsközösségről” beszélt újságírók előtt: „Még ha Németország politikai fejlődése forradalma következtében el is tért, ennek ellenére mindenkor mély meggyőződésünk, hogy a kor szabta feltételeken túlmenően a fajrokon népek jellem- és sorsfelfogása lényegében megegyezett, és csak azokat az új utakat és módszereket kell megtalálnunk, melyek révén néhány eltemetett, mélyen rejlő érzésen és gondolon keresztül ismét új életre kelthetők az eredetileg egy töről fakadó ősi erők. A nemzetiszocialista mozgalom igyekezett Skandinávia minél szélesebb köreit megismertetni az új Németországgal, és viszont: sok német művész és tudós utazta be Skandinávia tájait, hogy ismeretségeket, érdemi kapcsolatokat teremtsen.” In: *A második világháború krónikája*, 1999. 51. o. Nem lehetnek tehát kétségeink afelől, milyen alapon kereste a kapcsolatot Rosenberg Quisling pártjával.

² Vidkun Abraham Lauritz Jonssøn Quisling 1887. július 18-án született egy elismert evangélikus lelkész-tudós gyermekeként. A norvég hadseregben futott be jelentősebb pályát, ahol végül őrnagyi rangot szerzett. Az 1920-as években együtt dolgozott az éhínség enyhítésén Fridtjof Nansennel a Szovjetunióban, majd 1931–1933 között hadügyminiszteri posztot kapott a parasztpárt kormányában. 1933. május 17-én alapította meg a norvég nemzetiszocialista pártot Nasjonal Samling néven, amelyben ő töltötte be a „Forer” szerepét. Amikor 1935 után a párt, vallásos alapjait elhagyva, egyre inkább pángermán és antiszemita jelleget öltött, nem tudott tovább terjeszkedni – 1940-ben 2000 tagja volt, ez az 1945-ig tartó német megszállás alatt is mindössze 45000-re emelke-

A FÜGGETLENSÉG VÉGE: A NÉMET MEGSZÁLLÁS (1940–1945)

1940 áprilisában Anglia és Németország egyszerre lépett akcióba a norvég kérdésben. Április 8-án hajnalban az angol haditengerészet megkezdte Narvik tengeri bejáratainak elaknásítását, ami ellen természetesen Norvégia tiltakozását fejezte ki. Ugyanazon a napon azonban feltűntek a norvég partoknál a német hadihajók is, amelyek legény-ségének a tervek szerint hat ponton kellett partra szállnia. Másnap kezdetét vette a megszállást kivitelező *Weserübung* hadművelet, miután Hitler lerohanta Dániát. Quisling azonban – tömegbázis hiányában – nem tudta előkészíteni a norvég nácik hatalomátvételét, így egyre erősebb katonai ellenállás szerveződött az országban. Oslo védőinek hősiessége, de reménytelen küzdelme alkalmat adott a királynak és a kormánynak, hogy a fővárosból észak felé meneküljön, s elkezdje a mozgósítást. A német haderőt azonban nem lehetett megállítani. Anglia ugyan most elszánta magát a katonai intervencióra, ez azonban elkésettnek bizonyult. Habár a *Dietl* tábornok által vezetett megszálló erőket északon átmenetileg sarokba tudták szorítani, és a német hadiflottának is érzékeny veszteségeket okoztak a norvég vizeken, Narvik kikötőjén kívül sehol sem tudták tartósan megvetni a lábukat, s végül május végén azt is fel kellett adniuk. Június 10-én befejeződött az ekkor körül-

dett. 1940. április 9-én rádiónyilatkozatban jelentette be kormányalakítását, remélve, hogy a megszálló németek ezt támogatni fogják. Hitler azonban nem bízott Quislingben, és Josef Terbovent nevezte ki Norvégia birodalmi biztosává (Reichskommissar). Csupán 1942-ben ítélte úgy Terboven, hogy hasznos lehet egy Quisling vezette norvég bábkormányt is létrehozni. Quisling 1942. február 1. és 1945. május 9. között volt hivatalban mint a megszállt Norvégia miniszterelnöke, ebben az időben lényegében ütközés nélkül szolgálta ki a hitlerista rezsimit. A háború után a Nasjonal Samling másik két vezetőjével, Hagelinnel és Skanckéval együtt háborús bűnösökként elítélték és kivégezték. http://en.wikipedia.org/wiki/Vidkun_Quisling

belül hárommillió királyság teljes okkupációja, a király és a kormány pedig június 7-én Londonba távozott.

A német megszállás napján, 1940. április 9-én lépett színre először népvezéri ambícióival Vidkun Quisling: a rádióban bejelentette kabinetjének megalakulását, és le tartóztatási parancsot adott ki az uralkodó és a kormány tagjai ellen. Fellépésének fogadtatása súlyos politikai vere séget hozott: a norvégok szinte teljes egyetértésben utasították el hatalomátvételét, s mivel Hitler bizalma is meg ingott benne, kabinetjét öt nap után feloszlatták. Április 24-én az időközben Oslóba érkezett *Josef Terboven*³ lett Norvégia német birodalmi biztosa (Reichskommissar), aki egészen az 1945. májusi német kapitulációig – közvetlenül Hitler irányítása alatt – teljhatalommal rendelkezett a megszállt országban. Quisling – miután a sikertelen hatalomátvétel után távozott az országból, majd 1940 szeptemberében Németországból visszatért Norvégiába – csupán 1942. február 1-jén jutott hivatalosan is újra jelentős pozícióhoz, amikor Terboventől miniszterelnöki kineve-

³ Josef Terboven egy essen-i gazdálkodó gyermekeként született 1898. május 23-án. Önkéntesként vett részt az első világháborúban, majd tartalékos hadnagyként szerelt le. Jog- és államtudományokat hallgatott, anyagi okokból azonban tanulmányait nem tudta befejezni. 1923-ban lépett be a Német Nemzetiszocialista Pártba (NSDAP), Essenben vezető pozícióhoz jutott, majd részt vett Hitler 1923-as müncheni puccskísérlétében. 1925-ben banktisztviselőként helyezkedett el, majd a náci párt újjáalapításakor (1925) ismét belépett, tagja lett az SA-nak is. Számos náci lapot adott ki Essenben, ezzel bizalmi kapcsolatba került Hitlerrel. 1928 augusztusában a Ruhr-vidék körletvezetője, innen választották a Reichstagba 1930-ban. Az 1933-as hatalomátvétel után az SA-ban kapott feladatot, majd 1935-től Göring bizalmasaként a Rajna-vidék tartományfőnöke lett. 1940 áprilisában a megszállt Norvégia kinevezett vezetője – közvetlenül Hitler, s nem a katonai parancsnokság alá rendelve. Az SS-re és a Gestapóra alapozva teljhatalommal rendelkezett a megszállt országban. Feladatai közé tartozott a német szempontból jelentős gazdasági kérdések intézése éppúgy, mint Quisling bábkormányának a felügyelete. 1945. május 7-én Hitler utódja, Karl Dönitz leváltotta, s másnap, a német kapituláció után öngyilkosságot követett el egy oslói bunkerban. <http://www.dhm.de/lemo/html/biografien/TerbovenJosef>

zést kapott. Pártja, a Nasjonal Samling azonban a megszállást követően hamarosan az egyetlen engedélyezett politikai erő lett, így személyes és közvetlen befolyása a norvég ügyekre 1940 ősztől rendkívül megnőtt. Quisling tevékenységét már ekkor, de miniszterelnöki kinevezését követően is a birodalmi biztos és a megszállók felügyelték. Tömegbázist több év alatt sem tudott teremteni a náci pártnak, így végül 1943 augusztusában rendkívüli állapotot hirdetett ki, amivel végképp a német hatóságok függésébe került. Mindeközben a norvég kormány az uralkodó vezetésével tovább folytatta tevékenységét a londoni emigrációban, a szövetséges hatalmak továbbra is e testületet tekintették legitim tárgyalópartnernek a háború befejezéséig.

Norvégia német megszállásának stratégiai jelentőségét hamarosan bizonyították a történések. A Harmadik Birodalomnak nem csupán a vasérc- és acélszállítmányok biztosítását sikerült elérnie, hanem a tengeren folytatott küzdelem egyik kulcsterületéhez is hozzájutott. Miután 1941. június 22-én Hitler megtámadta *Sztálin* birodalmát, a nyugati szövetségesek és a Szovjetunió közötti együttműködés egyre élénkebb lett. Anglia és az Egyesült Államok jelentős és rendszeres támogatást ígért a szovjeteknek (hadianyagokat, nyersanyagokat és egyéb cikkeket), azzal a feltétellel, hogy a szállítást a szovjetek oldják meg. Hamar bebizonyosodott azonban, hogy erre Moszkva nem képes, így az angolszász erők egyre inkább kivették a részüket ebből a feladatból, amely nem csupán a transzatlanti és tengeri szállítást, hanem annak biztosítását is magában foglalta a német hadiflotta és a tengeralattjárók támadásai ellen. Sztálin a finnek elleni háborúban nem csupán Leningrád védelmét igyekezett megerősíteni, hanem megpróbált újabb kikötőkhöz is jutni – a németek a Kola-félsziget elleni sikertelen szárazföldi támadásukkal ezt próbálták megakadályozni –, ugyanis az északi kikötők, Arhangelszk és Murmanszk jelentették a természetes össze-

kötő kapcsot a nyugati szövetségesek szállítási útvonalai-
val. Ezek a kikötők lényegében csak a Jeges-tengeren, Nor-
végia megkerülésével voltak elérhetőek. A német hadi- és
tengeralattjáró-flotta, valamint a légierő így norvég terü-
letről hatékonyan akadályozhatta a nyugati segítség célba
juttatását. 1942 márciusától egyre érzékenyebb vesztesé-
gek érték az angolszászokat – és a norvégok jelentős civil
hajóflottáját, amelyet a londoni norvég kormány a szövetsé-
gesek rendelkezésére bocsátott – ebben a térségben, s
persze azért is, mert a jeges-tengeri szállítás biztosításához
az Atlanti-óceánról kellett elvonni erejüket, ami viszont
ott sebezhetőbbé tette őket a német támadásokkal szem-
ben. A német katonai akciók hatékonysága következtében
a szövetségesek már 1942-ben kénytelenek voltak leállí-
tani a Szovjetunió segélyezését az északi vizeken.⁴

MEGSZÁLLÁS ÉS ELLENÁLLÁS

Norvégiában a megszálló hatalom intézkedései nyomán a
társadalom legkülönbözőbb rétegeiben támadt ellenállás,
amely a háború végéig megőrizte elsődlegesen békés, pol-
gári jellegét.⁵ Már 1940 nyarán és őszén világossá vált, hogy

⁴ Churchill 1942. július 17-én a következőket írta Sztálinnak: „Ezért a legnagyobb sajnálattal arra a megállapításra jutottunk [Churchill és Roo-
sevelt], hogy amennyiben kísérletet tennénk a következő [...] konvoj út-
nak indítására, ez Önöknek nem válna hasznára, és csak pótolhatatlan
kárt okozna a közös ügynek. Ugyanakkor biztosíthatom Önt arról, hogy
ha sikerül találnunk olyan módokat, amelyek nem alaptalanul remélni
engedik a konvojhoz tartozó hajók legalább jelentős részének eljutását
az Önök országába, akkor haladéktalanul újra megkezdjük útnak indítá-
sukat. A feladat az, hogy a Barents-tengert ugyanolyan veszélyessé te-
gyük a német hadihajók számára, mint a németek a mi számunkra...”
Churchill 1995, 45. o.

⁵ A norvég ellenállási mozgalom lényegében egyszerre jött létre a né-
met invázió elleni harccal. A teljes megszállás után 1940 ősztől kezdő-
dött szervezkedés békés jellege akkor is megmaradt, amikor az ellenál-
lás 1941–1942-ben szélesebb társadalmi alapokra helyeződött. Mivel

a norvég nép képviselői a németek kifejezett elvárása ellenére sem fognak hozzájárulni az elűzött király trónfosztásához és a törvényes kormány megbuktatásának legalizálásához – így Terboven ezt erőszakkal vitte keresztül szeptember végén. A norvég rohamosztigosok⁶ brutális fellépésébe a rendőrség kezdetben nem avatkozott be, majd azt az utasítást kapta, hogy maga is tevékenyen támogassa azt, ami további felháborodást váltott ki. A jogtalanság elleni tiltakozásul decemberben lemondtak a norvég Legfelsőbb Bíróság tagjai is. Ebben az ügyben konfrontálódott először a norvég evangélikus egyház is a nemzetiszocialista vezetéssel. 1941-ben azután kibontakozott a sajtó cenzúrája, és támadást intéztek az egyesületek, szakszervezetek és társadalmi szervezetek ellen. Ezek egyöntetű tiltakozó fellépését letartóztatásokkal, betiltással és adminisztratív ellehetetlenítéssel torolta meg a hatalom.

1942 februárja, Quisling kollaboráns kormányának kinevezése után jelent meg az ifjúság nevelésére vonatkozó három rendelet, amelyek a gyermekeket és a fiatalokat a nemzetiszocialista eszmék alapján álló szervezetekbe kényszerítették volna. Ekkor tömeges társadalmi ellenállás támadt a szülők és a pedagógusok körében, az evangélikus egyház pedig élesen ütközött a kormánnyal. Az ezután kibontakozó egyházi harc a jogállamiságért és az egyház szabadságáért az evangélikus egyházat a norvég ellenállás egyik legjelentősebb szereplőjévé avatta. Az internálás, deportálás és bebörtönzés a leszámolás egyre gyakoribb eszközévé vált – ekkor nagy számban a tanárok és az egyházi vezetők ellen alkalmazták. 1943-ban került sor az úgynevezett nemzeti munkamozgósításra, amely min-

Norvégia a 18. század óta lényegében nem vívott háborút, fegyveres ellenálló hagyománya nem volt, még ha a norvég nép többsége nem is utasította el ezt az önvédelmi formát az 1940–1945 közötti időben. Lásd Austad 1999, 395–397. o.

⁶ Ez a szervezet a német SA-hoz hasonló pártosztag volt.

den ellenkezés ellenére 1944-ig az állami elképzelések szerint ment végbe. Ugyanebben az évben történt a főiskolai-egyetemi oktatással való leszámolás is, amelynek során 1943 őszén bezárták az oslói egyetemet, az oktatók és hallgatók jelentős részét internálták, 1944 januárjában közel 700 egyetemistát Németországba deportáltak. Az állami megtorlás 1943–1944 folyamán egyre nagyobb méreteket öltött, szaporodott a drasztikus állami intézkedések és eljárások száma. Mindennek ellenére Norvégiában nem szerveződött a franciaországihoz hasonlóan széles fegyveres ellenállási mozgalom, ilyen csoportok csupán az 1944–1945-ös észak-norvégiai felszabadító harcok idején jöttek létre kis számban.

FELSZABADULÁS (1944–1945)

A Vörös Hadsereg 1944. október 25-én, a Finnország ellen indított szovjet offenzíva befejezéseként lépte át északon a norvég határt, s elfoglalta Finmark megyében Kirkenes települést. Ezzel kezdődött meg Norvégia felszabadulása, amelyben a szovjet katonai jelenlét lényegében erre a szűkre szabott északi térségre korlátozódott. Innen délnek tovább haladva indultak ugyan kisebb erejű, sikeres norvég katonai műveletek, a hadi erőviszonyok valóságát azonban jól érzékelteti, hogy a háború befejezésekor még körülbelül 357000 német katona állomásozott Norvégia területén. A visszavonulás során a németek a felperzselt föld taktikáját választották a legészakibb norvég területeken, hatalmas pusztítást hagyva maguk után katonai, polgári és egyházi létesítményekben egyaránt. A háború befejezését végül a május 5-ei német kapituláció hozta el, amelyet német részről *Hans-Georg von Friedenburg* és *Karl Dönitz* tengernagy, a szövetségesek oldalán pedig *Bernard Law Montgomery* brit tábornagy írt alá.

A háború utáni számonkérés során körülbelül 18000

norvégot ítélték el a bíróságok háborús bűnök elkövetéséért. A 45 halálos ítéletből végül 37-et hajtottak végre, közöttük Vidkun Quislingét és *Ragnar Skancke* kultuszminiszterét. Josef Terboven május 11-én öngyilkosságot követett el egy oslói bunkerben. VII. Håkon király és a londoni emigráns kormány a kapituláció után azonnal visszatért Norvégiába, és helyreállította az alkotmányos viszonyokat.

ÁLLAMEGYHÁZ ÉS ÁLLAM: ÚT AZ ÖSSZEÜTKÖZÉSIG

„Ha az állami felsőbbtség engedélyezi az erőszakot és a jogtalanságot, és nyomást gyakorol a lelkekre, akkor az egyház válik a lelkiismeret őrévé.”⁷

A norvég evangélikus egyház államegyházi jellege a dánok uralma alatt bekövetkezett reformációra vezethető vissza; a norvégok ez időtől szinte teljes egészében az evangélikus felekezethez tartoztak.⁸ Állam és egyház szoros viszonyát jól érzékelteti, hogy még az 1905 után függetlenné vált Norvégiában is az uralkodó nevezte ki mind a püspököket, mind a lelkészeket, mivel ezek nem csupán egyházi szolgálatot végeztek az egyházi rendtartás (az úgynevezett *Oltárkönyv*) szerint, hanem egyben állami köztisztviselők is voltak (például az anyakönyvezés terén, esketésnél stb.). Az egyházi ügyek és a kapcsolattartás állami oldalról a kultuszminisztérium hatáskörében volt. Az egyházszerve-

⁷ A püspökök emlékeztetője egy Skancke kultuszminiszterrel folytatott megbeszélésről, 1941. január 29. Vö. 116–118. o.

⁸ 1940-ben a lakosság 96%-a volt evangélikus, bár az egyház életében mindössze körülbelül 10-15% vett részt rendszeresen. Austad 1988, 81. o.

zet területileg hét püspökségre tagolódott, a püspökök között az oslói püspök volt a rangelső prímási címmel.⁹

A második világháború 1939 szeptemberi kitörése után *Eivind Berggrav* – aki 1937 óta töltötte be az oslói püspök hivatalát – aktív szerepet vállalt a Norvégiát egyre közvetlenebbül érintő krízis kezelésében. Nemzetközi tapasztalatra elsősorban az ökumenikus mozgalomban tett szert, ahol éppen ebben az időben érett meg a helyzet a nemzetközi szervezetek megalakítására, amit végül éppen a világháború eskalációja miatt kellett elnapolni. Berggrav ezeken a konferenciákon hamar befolyásos szerephez jutott, s a Világszövetség a Keresztények Közötti Barátság Előmozdítására nemzetközi szervezet¹⁰ – amelynek végrehajtó bizottságában Berggrav elnöki tisztelet töltött be – 1939 januárjában éppen az ő kezdeményezésére hozott állásfoglalást a béke megőrzésére Londonban. Ennek folytatásaként 1939 novemberében – többszöri tanácskozás után – a skandináv államok és Finnország evangélikus egyházai tettek közzé felhívást a háború kérdésében Oslóban. A norvég prímás ezután egész Észak-Európa egyházainak bizalmát bírta békeközvetítéseiben. Befolyásos norvég közéleti szereplőkkel és az udvarral összefogva diplomáciai küldetést vállalt magára 1939 decemberében és 1940 januárjában, amelynek célja a brit és a német háborús felek tárgyalóasztalhoz ültetése volt. Az angol egyház támogatásával először *Lord Halifax* brit külügyminiszterrel folytatott megbeszéléseket, majd német kapcsolatai útján sikerült kieszközölnie egy személyes találkozót *Hermann Göring*gel. A talán túlzottan naiv kezdeményezés megbukott mindkét fél bizalmatlanságán.¹¹ Mai ismereteink bir-

⁹ A norvég egyházi harc (1940–1945) idején a hét püspök: Eivind Berggrav (Oslo), James Maroni, Johan Stjøren, Andreas Fleischer, Gabriel Skagestad, Henrik Hille, Wollert Krohn-Hansen.

¹⁰ Weltbund für Freundschaftsarbeit der Kirchen, illetve World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches.

¹¹ Berggrav helyzetértékelése különösen is figyelemre méltó: a tárgya-

tokában még az is irreális elképzelés lett volna, hogy a norvég semlegességet tehernek tartó britek és az egyre agresszívebben terjeszkedő Németország között Norvégia biztosítani tudja saját függetlenségét.

Azonban a megszálló hatalommal folytatott egyeztetések sem kecsegtettek jobb kilátásokkal 1940 áprilisa után. A norvég állam képviselői mellett Berggrav püspök is helyet kapott a tárgyalódelegációban. A Terboven birodalmi biztos által képviselt német elvárásokkal kapcsolatban nem lehetett kétség: Berlin teljes hatalomváltást akart a király és a kormány távozásával. A Quisling öt napig tartó hatalomátvételét követő zűrzavaros helyzetnek végül a norvég javaslatra összeállított úgynevezett Adminisztrációs Tanács létrehozása vetett véget, amely azonban nem volt hajlandó legitimálni a király elűzését és a törvényes kormányzat megbuktatását, márpedig Németország ezt előfeltételként állította a további tárgyalásokhoz. Berggrav ezután megpróbálta rábírni a királyt, hogy az alkotmányos állapotok védelmére térjen vissza Oslóba, ezt a javaslatot viszont az uralkodó nem fogadta el. A június közepi fordulat, amikor Håkon a britek veresége után végül a kormánnyal együtt elhagyta az országot, megerősítette a németek helyzetét: június 13-án a kormányt felváltó úgynevezett államtanács felállítására tettek javaslatot. A tárgyalásokba

lások során mindvégig igyekezett mindkét felet megbízhatónak tekinteni és egyenrangúként kezelni. A német viszonyokat illetően természetesen jól tájékozott volt mind korábbi ösztöndíjas kapcsolatai, mind közéleti ismeretségei révén, például Weizsäcker német külügyi államtitkár útján, akit még oslói német követként ismert meg. Korai véleménye, amely Hitlerben még pozitív vonásokat fedezett fel – habár „Bismarck, Kant, Goethe és Luther akar lenni egyszerre”, jegyzi meg róla kritikusan (Heiene 1997, 94. o.) –, 1935-ben megváltozott, amikor személyesen megismerkedett a német Hitvalló Egyház markáns személyiségeivel. Az 1939–1940-es közvetítési kísérlet persze nagyfokú diplomáciai és politikai naivitásról tanúskodik, mégsem lehet kétségbe vonni jó szándékát. Igaz, súlyos támadások érték Berggravot emiatt mind a németek felől, mind a szövetségesek táborából, különösen a franciák részéről.

Berggrav püspököt – a nemzetgyűlés és az Adminisztrációs Tanács elnöksége mellett, az egyház képviselőjében – csupán e lépésig vonták be, amikor is nyilvánvalóvá vált, hogy a monarchia eltörlésében, s ezzel a norvég nácik hatalomra juttatásában már nem hajlandó részt venni. A norvég egyház támogatásának a megszerzését szolgálta volna a megelőző napokban Terboven beszédeiben többször megismélt ígéret a vallásszabadság biztosítására, a hatalmi követelések azonban nyilvánvalóan vállalhatatlanok voltak az egyházvezetők számára.

Június végén Terboven megpróbálta színvallásra kényszeríteni az egyházat: a rádiós istentiszteleteken többé nem engedélyezték az uralkodó megemlítését az ősi szokás szerint minden vasárnapra előírt oltár előtti imádságban.¹² Berggrav püspök gyors intézkedésekkel igyekezett elkerülni az összeütközést: új egyházi imádságot adott ki, amelyből kihagyta a felsőbbbségre vonatkozó részt, de változatlanul imádkoztak – ugyancsak az ősi hagyomány szerint – a tengeren levő és idegen országokban élő norvégokért...

Az imádság ügyében történt német provokációra adott egyfajta nyilvános válasznak is tekinthető az a felhívás, amely 1940. július 18-án jelent meg Berggrav püspök és az egyházon belüli és kívüli szabadegyháziak képviselőinek az aláírásával a norvég újságokban:

„Felhívás imádságra

Norvég keresztények! E sorsdöntő időben legyünk egyek a bűnbánatban és az imádságban. Bánjuk meg őszintén bűneinket és vétkeinket. Vállaljuk magunkra keresztény felelősségünket. Legyünk egyek az imádságban, amelyet az országért és a népért s különösen azokért mondunk, akik jövőnkért a felelősséget hordozzák.”¹³

¹² Heiene 1997, 130–131. o.

¹³ Lásd e kötetben, 105. o.

Az egyház itt gondolhatott a külhonba távozott uralkodóra, az emigráció tagjai azonban a királyság védelmében tett nyílt állásfoglalásokat hiányolták, és felháborodtak Berggrav taktikus konfliktuskerülésén. Az 1940. szeptember végén kialakult feszült helyzet viszont éppen azt bizonyította, hogy a megszálló hatalom elszánt ebben a kérdésben, az egyház pedig könnyen harcba kerülhet, holott Berggrav megítélése szerint erre még nem volt felkészülve. A német hatóság ugyanis ekkor látta elérkezettnek az időt arra, hogy a norvég képviselőkkel folytatott egyeztetés megszakadása ellenére is kinevezze a már júniusban javasolt úgynevezett államtanácsot, azaz a norvég nemzetiszocialista vezetést,¹⁴ és ezzel egy időben bejelentse – hamisan és álságosan a törvényhozásra hivatkozva – a király trónfosztását. Bár a norvég alkotmány – legalábbis formálisan – érvényben maradt az egész háború idején, az új norvég hatalom képviselői, a náci Nasjonal Samling vezetői hozhattak döntést – német felügyelet mellett – minden kérdésben. Az egyházi ügyekben megbízott kultuszminiszterként a párt egyik legfőbb vezetője, Ragnar Skancke főiskolai tanár lett az illetékes.¹⁵

1940 októberében az új norvég hatalom széles körben nyilatkozatra kötelezte a norvég tisztviselőket, hogy fejez-

¹⁴ Az úgynevezett Norvég Államtanács nem kabinetként működött, hanem a minisztériumok vezetésével megbízott, egymástól függetlenül ténykedő személyekből állt. Hivatalos megnevezésük ezért megbízott miniszter volt. Quisling kollaboráns kormányának létrehozásával szűnt meg a megbízottak kinevezése.

¹⁵ Ragnar Sigvald Skancke 1890-ben született, a második világháború előtt elismert elektromérnök-professzor volt, a Norvég Tudományos Akadémia tagja. Quisling pártjának, majd kormányának is tagja mint egyházi és oktatási ügyekért felelős miniszter. 1945-ben mint háborús bűnöst életfogytig tartó börtönre ítélték, majd az ítéletet megváltoztatva 1948. augusztus 28-án kivégezték. Skancke volt az utolsó személy Norvégiában, akin halálos ítéletet hajtottak végre. http://en.wikipedia.org/wiki/Ragnar_Skancke

zék ki lojalitásukat. Berggrav püspök ebben a helyzetben október 23-án körlevélben adott útmutatást a lelkészeknek. A lojalitás kérdéséhez, írja, „természetes, hogy az egyházi emberek nem negatíve viszonyulnak”. „Nekünk, lelkészeknek ebben világos az álláspontunk, amelynek adott esetben hangot is adhatunk. Először és mindenkéltől lelkészi eskünk alapján állunk, amelyet ordinációnk alkalmával mondtunk el, és amelyet megerősít számunkra a parókusi jog, amellyel beiktatásunkkor ruháztak fel [...] Közülünk mindenki pozitívan kijelentheti: lojális voltam és akarok maradni a fölém helyezett felsőbbtség iránt Róm 13,1–5 értelmében; hivatali kötelességeim iránt lelkiismeretem szerint, Isten ígéjének (ApCsel 5,29) megfelelően; valamint hazám iránt, amelyet Isten adott nekem.”¹⁶ Arra a kérdésre, hogy lelkészek beléphetnek-e a náci pártba, a Nasjonal Samlingba, a következőket írja: „Ebben mindenkinek a lelkiismeretét és meggyőződését kell követnie. Az egyház az evangélium szolgálója népünk körében. Ez kell, hogy vezérfonalunk legyen, amint minden dologban ez a legmélyebb elkötelezettségünk is.” Ebben az érvelésben ugyan már megjelennek azok a bibliai és egyházi érvek, amelyek később majd az egyházi ellenállás lelkiismereti alapját is jelentik, az állásfoglalás

¹⁶ Vö. 106. o. A hivatkozott bibliai szakaszok: Róm 13,1–5: *Minden lélek engedelmeskedjék a felettes hatalomnak, mert nincs hatalom más-tól, mint Istentől, ami hatalom pedig van, az az Istentől rendeltetett. Aki tehát ellene szegül a hatalomnak, az az Isten rendelésének szegül ellen; akik pedig ellenállnak, azok ítéletet vonnak magukra. Mert a jó cselekedet miatt nem kell félni az előjáróktól, hanem csak a rossz miatt. Azt akarod, hogy ne kelljen félned a hatalomtól? Tedd a jót, és dicséretet kapsz tőle: mert Isten szolgálja az a te javadra. Ha azonban a rosszat teszed, akkor félj, mert nem ok nélkül viseli a kardot, hiszen Isten szolgálja, aki az ő haragját hajtja végre azon, aki a rosszat teszi. Ezért tehát engedelmeskedni kell nemcsak a harag miatt, hanem a lelkiismeret miatt is. ApCsel 5,29: Istennek kell inkább engedelmeskednünk, mint az embereknek.*

mégis tudatosan konfliktuskerülőnek tekinthető. 1940 végéig az egyház hasonló szellemben járt el az állami intézkedésekkel kapcsolatban – Berggrav püspök arra az alkalomra várt, amikor közvetlen egyházi érdek sérül, ne-hogy alapot adjon annak a vádnak, amellyel a hatóságok egyre gyakrabban éltek, miszerint az egyház illetéktelenül avatkozik bele politikai kérdésekbe. Sokáig azonban a közvetlen érintettségre sem kellett várni.

Kora ősszel újabb súlyos beavatkozás történt az egyház rádióadásainak szerkesztésébe: a kultuszminisztérium nemzetiszocialista érzelmű lelkészek bevonását erőltette. Az aggasztó jelenségek egyre sokasodtak: novemberben a rohamosztagosok kegyetlenkedései megrázták a közvéleményt, de még inkább az, hogy a rendőrség mindezt tétlenül szemlélte, később pedig arra kapott utasítást, hogy nyújtson segítséget a rohamosztagosoknak. A hatályos jogrend semmibe vételére válaszul december közepén lemondtak hivatalukból a Legfelsőbb Bíróság – a legfontosabb, még a megszállás előtti formájában működő legitim testület – tagjai. Ezekben a napokban jelent meg az a rendelet is, hogy a hatóságok feloldhatják a lelkészeket a gyónási titoktartás kötelezettsége alól.

Az egyre sokasodó hatalmi túlkapások soha nem tapasztalt mértékben egyesítették Norvégia keresztény közösségeit. Ez annál is inkább váratlan fordulat volt, mert a felekezeti, de még inkább az evangélikusság különböző irányzatai közötti teológiai és szervezeti ellentétek azelőtt éles konfliktusok kialakulását és a kapcsolatok teljes megszakítását eredményezték. A huszadik század első felében kialakult táborok képviselői – a missziói és más ébredési mozgalmak és szervezetek, valamint a liberálisoknak nevezett irányzat, amelyhez magát Berggravot is sorolták – a háború idején kezdték keresni egymással a kapcsolatot. Az együttműködés első lépése akkor történt, amikor Berggrav püspök 1939 őszén egy közös békenyilatkozat aláírására kérte fel – sikerrel – *Ole Hallestby* professzort,

aki ebben az időben a pietisták egyik vezéralakja volt.¹⁷ 1940. október 25-én azután megalakult a szinte minden irányzatot magában foglaló Közös Keresztény Tanács (Kristent Samråd), amely első nyilvános találkozóját három nappal később a Calmeyergatens missziói házban¹⁸ tartotta közel 3000 részvevővel. „Természetes, hogy egy ilyen Közös Keresztény Tanács olyan időben alakul meg, amikor észrevehetően eluralkodott a keresztényeken a belső tehetetlenség és tanácstalanság, ugyanakkor mélyen vágyakoznak az evangéliumi összegyülekezésre és egységre. Ezért itt nem arról van szó, hogy új szervezet vagy szervezeti vezetést hozunk létre. A fennálló egyházi és keresztény szervek és szervezetek megőrzik felelősségüket és feladatukat a saját munkaterületükön. Ha most a különböző táborokban levő számos barátunkat felhívjuk, hogy csatlakozzanak a Közös Keresztény Tanácshoz, akkor ezt azért tesszük, mert a tanács a mi régi, kipróbált, reformátori és haugiánus¹⁹ irányunkat kitérők nélkül akarja követni az ihletett isteni ige alapján, evangélikus egyházunk hitvallása szerint. Ebben a nagy és kritikus órában jobban érezzük, mint valaha, hogy egyedül a régi, csonkítatlan evangélium

¹⁷ Heiene 1997, 90–91. o.

¹⁸ Hallesby professzor éppen ezen a helyszínen utasított el húsz esztendővel korábban mindenfajta együttműködést és közösséget a liberális irányzattal.

¹⁹ Hans Nielsen Hauge (1771–1824) norvég laikus prédikátor és szociálreformer volt, pietizmusát szigorú evangélikus hitvallásosság hatotta át. Prédikáló vándorutakra indult, szociális téren merész reformokat kezdeményezett – ipari vállalkozásokat indított, egyesületeket alapított a társadalmi demokrácia elősegítésére, nőket engedett prédikálni stb. –, tevékenységéért többször be is börtönözték. Élete utolsó évtizedében már csupán írással foglalkozott. Egyszerre volt fontos számára a „cselekvő hit”, az „engedelmisség” és a „norvég hitélet” – ahogyan Berggrav fogalmazott: „A [haugiánus] vonal a cselekvő hit, a hitvalló élet, az engedelmes kereszténység, az ébredés és állandó úton levés egészséges kombinációja, egyesíti magában az egyház tekintélyét és a norvég laikusok önállóságát.” Heiene 1997, 136. o.

képes népünket megmenteni.”²⁰ Ez a később felekezeti-közívű bővülő keresztény közösségvállalás hatalmas erkölcsi súlyt adott minden közös megnyilatkozásnak.

Az év végi események – mivel már közvetlenül érintették a norvég egyházat is – 1941 januárjában megszólalásra készítették a püspöki kart. Skancke megbízott kultuszminiszterhez címzett tiltakozó levelük így kezdődik: „Amint a hitvallásból kiviláglik, az egyház és a jogállam között kapcsolat áll fenn. Itt abból a feltételezésből indulunk ki, hogy az államszervezet a jogot és az igazságosságot tartja fenn, amely Isten akarata szerinti rend.”²¹ Mivel a norvég alkotmány (1814) szerint „az evangélikus-lutheránus vallás az állam hivatalos vallása”, ezért az egyház a Szentírás és a hitvallások szerint jogi és erkölcsi felelősséggel tartozik azért, ami az államban történik. Ezt követően három kérdésben emelték fel szavukat: első helyen a rohamosztagosok erőszakoskodása ellen. „A történések komolyságát csak növeli, hogy azokat nem jogszerűen kezelik, és a bűnösök nem kapnak büntetést.” Másodszer azt találták fenyegetőnek, hogy miután a bíraskodás függetlensége sérült, a Legfelsőbb Bíróság lemondani kényszerült. Ez már súlyosan érinti az állam iránti lojalitás kérdését, és károsan hat az ifjúságra, mivel „helyzetünk komolyságát csak növeli az a tény, hogy az erőszak erőszakot szül, a népben pedig megteremti a gyűlölet mentalitását”. Mindez nem vezethet máshoz, mint súlyos lelkiismereti válsághoz. Harmadszor azt sérelmezik, hogy a mindenhol és mindenkor érvényes gyónási titoktartás alól az állam erőszakkal akarja kikényszeríteni a lelkészeket. A tiltakozásra nem érkezett válasz a megbízott minisztertől, ezért két hét elteltével a püspökök felkeresték őt hivatalában, hogy memorandumot nyújtsanak át. A megbeszélés során előrelépés ugyan nem történt, de az egyház álláspontja egyre határozottabb

²⁰ Lásd e kötetben, 107. o.

²¹ Lásd e kötetben, 110–115. o.

és világosabb lett.²² Skancke következetesen *Lutherre* hivatkozva követelt lojalitást az egyház képviselőitől az állam felé, mire a püspökök világosan a lelkiismeretre hivatkoztak: „a lelkek felett senkinek sem enged Isten uralmat, csupán saját magának” – idézték Luthert, majd hozzátették: „Ha az állami felsőbbség engedélyezi az erőszakot és a jogtalanságot, és nyomást gyakorol a lelkekre, akkor az egyház válik a lelkiismeret őrévé.” Az egyház ebben a feladatában éppen Isten megbízatását teljesíti: „Az egyház minden emberi gyarlósága ellenére is rendelkezik Isten elhívásával és felhatalmazásával, hogy az ő törvényét és evangéliumát hirdesse minden népnek. Ezért az egyház sohasem hallgathat ott, ahol Isten parancsolatát félredobják, és a bűn lép elő. Ilyenkor az egyház rendíthetetlenül megáll, és ebben a sajátos feladatában semmilyen államhatalom nem korlátozhatja.”

Mivel ezekben a kérdésekben a gyülekezetek is világos állásfoglalásra vártak, a püspöki kar pásztorlevelet bocsátott ki, amelyet 1941. február 9-én kellett a szószékekről felolvasni. A nyomdába adott iratból – mellékelve a Skanckéval folytatott megbeszélések dokumentumait is – 50000 példányt rendeltek, amelyek kiküldéséről február 7-én értesítette Berggrav a minisztériumot. Másnap a hatóságok elkobozták a még Oslóban levő körülbelül 14000 példányt, a fővárosban pedig megtiltották a pásztorlevél felolvasását. Ezt megelőzően a Gestapo kihallgatta a püspököt, s a minisztériummal együtt erős nyomást gyakorolt, hogy a leveleket tartsák vissza. A nyilvános felolvasás tilalmának ugyan a fővárosban engedtek a lelkészek, de kihirdették, hogy a rendőrség tilalmára nem olvashatják fel a püspökök állásfoglalását – ami ezután titokban terjedt tovább az emberek között. Ezzel a lépéssel az egyház a

²² A püspökök emlékeztetője egy Skancke kultuszminiszterrel folytatott megbeszélésről, 1941. január 29. Lásd e kötetben, 116–118. o.

nyilvánosság elé tárta lelkiismereti aggályait, biblikus, hitvallásos és jogi kritikáját a megszálló hatalommal szemben – és vállalva a nyílt összeütközést, megkezdte harcát.

ÚT A SZAKÍTÁSIG

„Isten igéjének és az igehirdetésnek nem lehet önkényesen határt szabni és azt mondani, hogy ami a határon túl van, az a világ szabad területe...”²³

A püspökök nyílt állásfoglalása után 1941 folyamán szüntelen állami nyomás nehezedett az egyházra. Egyrészt korlátozták az egyház megjelenését a társadalomban, illetve igyekeztek ellenőrzés alá vonni mozgásterét, másrészt belső rendjének átalakítására, közegyházi életének nemzetiszocialista irányba történő átszínezésére törekedtek. A megszálló hatalom képviselői, élükön Terboven biztossal, szoros szövetségesre találtak Skancke megbízott kultuszminiszterben, illetve *Sigmund Feyling* esperesben, aki az egyházi ügyekért felelős minisztériumi osztály vezetői posztját vállalta.

Az első közvetlen támadás a norvég egyház lelkészegyesületét érte. Terboven rendeletet adott ki arról, hogy minden személyi változást, amely az állami szférában történik, a norvég náci párt személyzeti részlegének kell jóváhagynia – ez természetesen a köztisztviselőként dolgozó lelkészi kart is közvetlenül érintette. Negyvenhárom érdekképviseleti szervezet, így a lelkészegyesület is bejelentette tiltakozását. A hatalom megtorló válasza egy június közepén tartott egyeztetésen hat vezető letartóztatása és

²³ A norvég püspökök 1941. június 12-ei, „Válasz a lelkészeknek és a presbitériumoknak” című körleveléből Isten igéjének szabadságáról. Lásd e kötetben, 120. o.

a többi egyesületi vezető – így *Koren* esperes – azonnali leváltása volt. Az erőszakos lépés nyomán azonban szinte minden, „megbízható” vezetők kezére játszó szervezetben lemondott a vezetőség, a tagság jelentős része pedig kilépett.

Február 22-én jelent meg Feyling minisztériumi osztályvezető új iskolai tankönyve Luther *Kis kátéjához* is, amely már külső megjelenésével is sejteni engedte a mögöttes politikai szándékot: a borító a norvég náciok vörös-sárga színű napkeresztjét ábrázolta, amely egyben a náci párt jelképe is volt. Tankönyvként való használatát csupán a minisztérium engedélyezte, sem a püspökök, sem a teológiai intézmények nem véleményezhették. A felsőbbséghez való viszonyt is tárgyaló, negyedik parancsolatról szóló rész a nyíltan nácibarát propaganda egyik csúcspontja: „Mindenekelőtt engedelmességgel tartozunk a vezérnek és az állam kormányzatának.” Az általános egyházi tiltakozás után a hatóságok végül lehetővé tették a választást Feyling és Berggrav püspök tankönyve között. Ugyancsak februárban vezették be a régóta tervezett állami cenzúrát a rádiós íghirdetések ellenőrzésére.²⁴ Tiltakozásul a legtöbb lelkész ettől fogva nem vállalt ilyen szolgálatot. Ezt követte márciusban a gyülekezeti lapok cenzúra alá vonása.

Közben megindult a belső bomlasztás is. A megszálló hatalommal és a Nasjonal Samlinggal együttműködő egyik lelkész, *Blessing-Dahle* tavasszal megbízást kapott arra, hogy néhány hónap alatt dolgozzon ki egy tervezetet az „egyházi újrarendezésre”. Ez a munka végül Feyling minisztériumi osztályvezetővel való vitái miatt sohasem készült el, de nem hagyott kétséget afelől, hogy az állam elszánta magát az egyház életébe történő durva beavatkozásra. Ennek második lépéseként Skancke megbízott

²⁴ Március 23-án Berggrav püspök prédikációját közvetítette volna a rádió, de tőle is előzetesen kérték az írott szöveget. A cenzúrára Berggrav nem volt hajlandó, így a közvetítés elmaradt. Heiene 1997, 143. o.

miniszter körlevélben adott utasítást a lelkészeknek az ige-hirdetési gyakorlat vonatkozásában. Ebben kifejtette, hogy „egyelőre az evangélium építő és örökkévalóságról szóló vonását állítsák előtérbe igehirdetésükben; az egyház istentiszteletei ne érintsék azt a politikai szétszakadottságot, amely sajnos szomorú tény népünk életében”.²⁵ A püspökök élesen tiltakoztak, hogy a minisztérium az ő megkezdésükkel adott ki levelet a lelkészeknek lelki dolgokra vonatkozóan, ennek joga ugyanis csak őket illette meg. Berggrav püspök egy magánlevélnek álcázott körlevélben válaszolt az állami beavatkozásra: „Hihetetlen, de vannak lelkészek, akiket nyugtalanít az a gondolat, hogy ők az állam szolgálatában állnak és az állam kenyerét eszik, tehát ezen állam rendelkezésére kell állniuk... Ez csak rávilágít arra, milyen messzire jutottunk itt, Norvégiában, milyen messzire eltávolodtunk az egyház központi és igazi lényegétől. A személyes fenyegetések miatt érzett gyávaság egészen más, érthető dolog. Akkor azonban őszintén meg kell mondani, mi is a helyzet valójában.”²⁶ Lutherre hivatkozva még hozzátette, hogy az evangélium egyszerre örök és aktuális, s egyszerre jelenti a kiengesztelés szavának és az Úr bűnösökhöz szóló, dorgáló szavának a hirdetését. A püspöki kar hivatalosan június 12-én foglalt állást az ügyben, amikor kiadta a „Válasz a lelkészeknek és a presbitériumoknak” című körlevelet.²⁷ Ebben kifejtették, hogy „nem lehet önkényesen határt szabni” az igének és az igehirdetésnek, mert „az életterületek ilyen kettéhasítása elvitatja Isten igényét az egész emberre és az emberek mindent átfogó együttélésére”. Az egyházvezetők határozottan visszautasították azt, hogy az egyház rendjébe kívülről bárki beavatkozzon. „Ehhez a renchez tartozik az ige és a

²⁵ Molland 1947, 54. o.

²⁶ „Kedves Henrik!” Berggrav magánlevélnek álcázott körlevele. 1941. április 27. Lásd e kötetben, 119. o.

²⁷ Lásd e kötetben, 120. o.

szentségek felügyelete, amely egyedül az egyház illetékesége az erre ordinált és elkötelezett felvigyázók által.”

A válasz nem váratott magára: július 5-én Støren trondheimi és Maroni agderi püspököt, továbbá öt lelkészt elbocsátottak a szolgálatból, mivel egy törvény lehetővé tette a 65. életévüket betöltött hivatalnokok állami nyugdíjazását. Az egyházi tiltakozáskor derült ki, hogy Terbovent erről nem is értesítették, így az intézkedést egy héttel később visszavonták, a püspökökre nehezedő nyomás azonban többé nem csökkent. A nyár folyamán több kudarcba fulladt állami követelés is napvilágot látott, egyrészt a harangok német hadi célokra történő beszolgáltatására (Berggrav tiltakozására elálltak a tervtől), másrészt az elvi csatlakozásra a nácik szovjetellenes „keresztes hadjáratához”. Ez utóbbit Berggrav püspök – az átlátszó politikai szándék láttán – határozottan visszautasította. Amikor a német vezetők azzal érveltek, hogy a bolsevizmus elleni fellépés a sátán elleni harc Isten megbízásából, ezért az egyháznak nyíltan támogatnia kellene, Berggrav csendesen megjegyezte: „Legyünk realisták! Itt inkább az ásványokról és az olajról van szó.”²⁸ A náci propaganda válaszul hatalmas kampányba kezdett az oslói püspök lejáratására. Mivel nyilvánvaló volt központi szerepe az egyház egyre határozottabb fellépésében, a hatalom egyre élesebben fordult személye ellen. Ezt csupán megerősítette Vidkun Quisling személyes „Berggrav-komplexusa”, aki a megszállás utáni hatalomátvételi kísérlet megbuktatását személyesen is előmozdította.

Az ideológiai erőszak végül akkor érte el csúcspontját, amikor szeptemberben minden lelkésznek megküldték a nemzetiszocialista lelkészek *Kiáltvány a norvég néphez* címmel kiadott propagandisztikus iratát, hogy aláírásukkal demonstrálják egyetértésüket, illetve indokolják meg ennek elutasítását. A kellemetlen eredményt sosem hoz-

²⁸ Heiene 1997, 145. o.

ta nyilvánosságra a minisztérium, így ez a kezdeményezés is látványos kudarcba fulladt. 1941 második felében tehát már az egyháznak a norvég alkotmányban garantált autonómiájáért kellett küzdenie püspököknek, lelkészeknek egyaránt. Ebben a feszült légkörben egyre hangsúlyosabb lett az egyház rendjéről folytatott polémia az állam és az egyházvezetés között, amiről végül püspökkari összefoglaló iratot adtak át decemberben a minisztériumnak.

Az újabb fordulat 1942 elején következett be, amikor február 1-jén Terboven birodalmi biztos beiktatta hivatalába Vidkun Quisling kollaboráns kormányát.²⁹ Ezen a napon drámai összeütközés történt az állam és az egyház között Trondheimben, a norvégok ősi koronázó dómjában. *Arne Fjellbu* dómprépost erre a napra meghirdetett vasárnap-i istentiszteletét a minisztérium utasítására el kellett hagyni, mivel Blessing-Dahle lelkész szolgálatával ünnepi istentiszteletet tartottak a kormány beiktatása alkalmából – utalva arra, hogy Quisling államfői jogkörénél fogva az egyház fejének is számít, miként korábban a törvényes király.³⁰ Fjellbu a gyülekezet istentiszteletét végül délutánra tette át, a templomot azonban a karhatalmisták és a rendőrség ekkor is lezárta, a hívek a templom előtt állva énekelték el az „Erős vár a mi Istenünk” egyházi himnuszt, valamint norvég hazafias egyházi énekeket. Ezután a prépost felszólítására mindenki békében hazatért. Stjøren püspök természetesen hevesen tiltakozott a jogtalan és erőszakos beavatkozás ellen, mire a minisztérium válaszképpen Fjellbut február 20-án felmentette a hivatalából.

Quisling kormányának megalakulásával még jobban felgyorsultak az események. Február 5-én három rendeletet

²⁹ Terboven a beiktatási ünnepségen részletesen foglalkozott Berggrav püspökkel, felidézve közvetítési kísérletét Anglia és Németország között. Azt állította, hogy a püspök akkor még világosan a németek oldalán állt, azóta azonban politikai árulóvá lett. Heiene 1997, 154–155. o.

³⁰ Quisling beiktatásakor legfelsőbb püspököknek (*summus episcopus*) is nyilvánította magát. Austad 1987, 55–56. o.

adtak ki, amelyek az ifjúság neveléséről szóltak. Ennek értelmében minden 10 és 18 év közötti gyermeknek és fiatalnak kötelezően előírták, hogy lépjen be a Nemzeti Összefogás (Nasjonal Samling) ifjúsági szervezetébe, amelynek célja az ifjúság nemzetiszocialista szellemben történő nevelése volt. Ez az intézkedés egyöntetű felháborodást váltott ki, és egységes fellépésre készítette az oktatás terén leginkább érintett társadalmi szereplőket: a szülőket, a tanárokat és az egyházat egyaránt.³¹ Február 14-én a püspöki kar a nevelés ügyében érintett egyház nevében levélben emelte fel szavát Skancke miniszternél, mindekelőtt a szülői jogok védelmében:³² „A gyermekkeresztesség gyakorlata esetében a gyermek nevelésének felelőssége a szülők kezében van. [...] A teljes felelősség akkor is az apán és az anyán nyugszik, ha másokat is bevonnak gyermekeik jellemének, hitének és meggyőződésének alakításába. Ez a lelkiismereti felelősség nemcsak kötelességet ró a szülőkre, hanem sérthetetlen jogot is ad nekik.” A szülői jogok tiszteletben tartása az állam érdeke is, mivel „a jó szülői ház belső szabadsága továbbra is államunk tartóoszlopa, és aki erőszakkal behatol a családi otthonba, hogy ellentétet vagy szakítást idézzon elő a szülők és gyermekek között, lábbal tiporja Isten törvényét. Mindezeket illetően az egyházat és a szülőket felbonthatatlan kötelék fűzi lelkiismeretükhöz és Isten parancsolatához.” A mi-

³¹ A tanárok által tett nyilatkozat szövege – amelyet kérésükre Berggrav püspök írt meg, ügyelve a pozitív megfogalmazásra – így hangzott: „A kapott iratra válaszul ezennel kijelentem, hogy tanári hivatásomhoz és lelkiismeretemhez hű akarok maradni, és ezen az alapon továbbra is a munkámra vonatkozó előírásokat akarom követni, amelyeket tanári állásomban eddig is követtem, amelyeket előljáróim adtak elém.” A szülők nyilatkozata még rövidebb volt: „Nem szeretném, hogy gyermekeim részt vegyenek a Nemzeti Összefogás ifjúsági szervezetében, mivel annak irányvonala ellenkezik lelkiismeretemmel.” Helting 1992, 169–170. o.

³² Lásd e kötetben, 121–123. o.

niszter válasza³³ nem sok kétséget hagyott afelől, hogy a rendelkezések mögött milyen szándék húzódik: „Nem maradhat büntetlenül az, aki kivonja magát egy nép megújulási folyamatából. Aki ilyen magatartást tanúsít, annak egy napon rá kell jönnie, hogy kizárta magát népe közösségéből és magára maradt.” Az állam ezért nincs tekintettel az említett jogokra: „Az állam Isten rendje, éppen úgy, mint a családi otthon vagy az egyház. Nem az egyház dolga, hogy beavatkozzék az állam jogába és kötelességébe, és így próbálja megoldani a nép iránti saját kötelességéből adódó feladatát.” Február 20-a után közel 11000 tanító és tanár – a norvég pedagógusok mintegy 90%-a – jelentette be tiltakozásul kilépését a Tanítók és Tanárok Egyesületéből (amelyben minden gyakorló tanárnak kötelező volt a tagság), amire a kormány brutális erőszakkal válaszolt: mintegy 500 pedagógust vetettek börtönbe vagy internáltak, számos iskolát bezártak.

A februári események nyomán a püspöki kar február 24-én pásztorlevelet bocsátott ki.³⁴ A norvég egyházi harcban fordulatot hozó pásztorlevélben nem csupán tételesen felsorolták, de az ige, a hitvallások és az alkotmány mérlegén meg is vizsgálták azokat az eseményeket, amelyek lehetetlenné tették, hogy az egyház a továbbiakban bármilyen téren együttműködjön az államhatalommal. A Trondheimben történtek felelevenítése után megállapították, hogy három illetéktelen beavatkozás is történt az egyház, illetve a trondheimi gyülekezet jogaiba: az állami hatóságok megsértették az egyházi rendet és megfosztották a gyülekezetet és lelkészét az úrvacsorai istentisztelettől – holott a lelkészt felelőssége és lelkiismereti kötelessége köti a gyülekezethez, amely alól csak az egyház mentheti fel. „Ezzel a lépéssel az állam elszakadt az egyházzal szembeni kötelezettségeitől.” Ezt csak tetézte, hogy megaka-

³³ Lásd e kötetben, 124–125. o.

³⁴ Lásd e kötetben, 126–130. o.

dályozták az istentisztelet délutáni megtartását is, majd pedig felmentették Fjellbu prépostot hivatalából, amihez megint csak nem volt joga a minisztériumnak. Ez végül nem vezethetett máshoz, mint teljes szakításhoz az állammal, ahogyan azt a püspökök ünnepélyes nyilatkozatukban megfogalmazták: „A norvég egyház püspökei hűtlenek lennének hivatásukhoz, ha továbbra is együttműködnének egy olyan adminisztrációval, amely ilyen módon megsérti a gyülekezetet, amire a legcsekélyebb egyházi alapja sincs, és a jogtalanságot még erőszakkal is tetézi. Ezért ezennel bejelentem, hogy megválok hivatalom végzésétől. Ez azt jelenti, hogy attól válok meg, amit az állam ruházott rám. A lelki szolgálat és hatalom, amelyet az Úr ol-táránál az ordinációban kaptam, továbbra is az enyém Isten és a jog szerint. Hivatásom – és az is marad –, hogy hirdessem Isten igéjét, a gyülekezetek pásztora és a lelkészek lelkigondozója legyek. Ezt a szolgálatot a jövőben is gyakorolni akarom, amilyen mértékben ez nem hivatalnoki minőségben lehetséges. Viszont adminisztratív együttműködést folytatni egy olyan állammal, amely erőszakot alkalmaz az egyházzal szemben, a legszentebb elárulása volna.”

A szakítás bejelentése tehát egyszerre volt jogi, teológiai és lelkiismereti kérdés, ahogyan ez a hármas meg-alapozás az egész egyházi harcot a kezdeti konfliktu-soktól a következtetések és következmények végigvit-eléig jellemezte. A pásztorlevél utolsó bekezdése éppen ennek a világos kifejtése: „Lutherrel együtt megkíséreltük, hogy lojálisak legyünk a felsőbbség iránt, amíg azt Isten igéje és parancsa számunkra lehetővé tette. De amint Lu-ther számára elérkezett, úgy számunkra is eljött a pillanat, amikor meggyőződésünket követve érvényt kell szerez-nünk az egyház jogának az állam jogtalanságával szemben. Államformák változhatnak, de egyházatyjával együtt tudja az egyház, hogy amit Luther zsarnokságnak nevez, azzal szemben maga Isten áll igéjével és Lelke hatalmával. Jaj

nekünk, ha nem engedünk inkább Istennek, mint embereknek!”

A püspökök egységes fellépése – hiszen a levelet mind a heten aláírták³⁵ – gyors cselekvésre készítette a kormányt, ugyanakkor megmutatta azt is, hogy ez a cselekvés milyen behatárolt: másnap hivatalosan felfüggesztették a püspököket állásukból azzal a megkötéssel, hogy naponta kétszer jelentkezniük kell a rendőrségen. Hivatalukat azonban a dómprépostok a hivatalos állami felszólítás ellenére sem voltak hajlandók átvenni. Március 1-jén azután nyilvánosan is felolvasták a pásztorlevelet a gyülekezetekben a dómprépostok állásfoglalásával együtt, Oslo-ban pedig a lelkészek külön nyilatkozatot tettek arról, hogy továbbra is Eivind Berggravot tekintik törvényes püspöküknek. A gyülekezetek felállással fejezték ki egyetértésüket. Ezzel a lépéssel visszavonhatatlanná vált a szakítás az állam és az egyházvezetők között, ami rövid idő alatt a lelkészek és a gyülekezetek nagy részét is hasonló állásfoglalásra készítette.

VALLÁSTÉTEL

„Az igazi evangélikus egyháznak szembe kell szállnia minden lelkiismereti kényszerrel.”³⁶

Az evangélikus egyház püspökei és az államhatalom közötti nyílt szakítás után világossá vált, hogy a lelkészek és a gyülekezetek állásfoglalása döntő jelentőségű a kialakult válsághelyzetben. A kormány március elején olyan lelkészeket bízott meg a lemondott, a rendelkezések szerint a to-

³⁵ A pásztorlevéllel nyilvánosan is egyetértésüket fejezték ki a szabad-egyházak, de a norvég katolikus püspök is – erről a jelenetről később maga Berggrav számolt be. Berggrav 1948, 448–449. o.

³⁶ *Az egyház alapja (Kirkens Grunn)*. Hitvallás és nyilatkozat. 1942. április 5. Lásd e kötetben, 131–139. o.

vábbaikban csupán magánembernek tekintendő püspökök helyettesítésével, akik erősen kötődtek a nemzetiszocialista mozgalomhoz, esetenként tagjai is voltak a Nasjonal Samlingnak. Ezzel a lépéssel állami oldalról megoldottnak remélték az egyház ügyét, hiszen a püspökök távozásával saját embereiket állíthatták a vezető posztokra. Március 31-én a minisztérium körlevélben állapította meg, hogy sikerült megghiúsítani a püspökök tervét, hogy „szabad népegyházat” hozzanak létre az evangélikus államegyházból. Ez annál is fontosabb volt, mert ugyanebben a hónapban pattanásig feszült a húr a pedagógusokkal szembeni durva karhatalmi fellépés, illetve a norvég zsidóság tragédiájának első lépései miatt – az egyházi közvélemény is nagy elszántsággal foglalkozott mindkét kérdéssel.

Pedig a kultusztarca rosszul mérte fel az egyházi kapcsolatok helyzetét. Az egyház ugyanis nem ismerte el a vezetői elleni intézkedések jogszerűségét, s bár ellenállást inkább az említett két társadalmi csoporttal szemben elkövetett jogtiprás miatt fejtett ki, a lelkészek március 22-ei, a gyülekezetek előtt felolvasott nyilatkozata egyértelművé tette: ha az állam a szülők és az egyház gyermeknevelésre való jogát nem tartja tiszteletben, állami hivatalukat nem tudják ellátni a továbbiakban. Ezzel elérkezett a nyílt vallástétel ideje: 1942. április 5-én, húsvét vasárnapján³⁷ a legtöbb gyülekezetben felolvasták *Az egyház alapja* (Kir-

³⁷ Néhány nappal korábban Berggrav püspököt berendelték a norvég királyi várba, ahol Quisling a náci vezetők jelenlétében ezt mondta neki: „Az ilyen árulókat, mint maga, százszor is le kellene fejezni, és még ez sem lenne elegendő!” Heiene 1997, 159. o. Április 3-án, nagypénteken pedig Berggrav püspök tartotta volna az istentiszteletet az oslói Vllr Frelser (Mégváltónk) dómtemplomban, de a rendőrség betiltotta azt, a templom előtt állva hosszasan várákozott és énekelt. Berggrav azon a napon rendőri őrizet mellett vidéki házáat sem hagyhatta el. Ha valakinek még kételye lett volna, hogy hányadán is állnak az egyház és az állam kapcsolatai, ez az eset mindent megvilágított. Molland 1947a, 57–58. o. Heiene 1997, 162–163. o.

kens Grunn) című hitvallást, ami után a lelkészek mindjárt bejelentették állami hivatalukról való lemondásukat is.

Az *egyház alapja*, az evangélikus egyháztörténet-írás egyik legjelentősebb történelmi és teológiai dokumentuma hat fejezetben tárgyalta azokat a témákat, amelyek miatt az egyház nem vállalhatott tovább semmilyen közöséget a náci hatalommal. Az első rész Isten ígéjének a szabadságáról és az ige iránti elkötelezettségről szólva leszögezi: „Valljuk, hogy a Szentírás a keresztény tanítás és a keresztény élet egyetlen alapja és zsinórmértéke, és teljes szívből meg vagyunk győződve arról, hogy az evangélikus egyház tanítása igaz, és a hit dolgában megmutatja a helyes utat.” Éppen ezért az igei intést és vigasztalást „minden félelem és minden csonkítás nélkül hirdessük, és ne legyünk tekintettel arra, ha ez valakiből nemtetszést váltana ki”. Az ige hirdetésre nézve az egyház szolgálai nem fogadhatnak el utasításokat kívülről.

A második tételben arra a problémára adtak választ, hogy az állam saját hatáskörben hozott kinevezéssel a hivataluktól megfosztott lelkészek helyettesítésére az egyház által nem ordinált személyeket lelkészi jogkörrel ruházott fel. Az egyházzal és ordinációról szóló fejezetben ezért rögzítik, hogy ordináció nélkül senki sem végezhet törvényes lelkészi szolgálatot, az ordinációt pedig kizárólag az erre felhatalmazott egyházi személy végezheti. „Az ordináció jellegénél fogva egész életre szóló megbízatás arra, hogy a lelkész legjobb képességei és ereje szerint végezze a gyülekezetben az Isten által rábízott feladatot.” Ebből a megbízatásból csak jogszerűen mozdítható el, „ami egyrészt védi az egyént a jogtalansággal, másrészt az egyházat a méltatlan szolgálával szemben”. Ezen az alapon értelmezhető csupán a lelkészek lojalitásának a kérdése is: „Minden lelkésznek hűnek kell lennie lelkészi esküjéhez, és Istennek kell inkább engedelmeskednie, mint embereknek.” A hitvallás első része tehát az állam által leginkább támadott területen rögzítette és szilárdította meg a törvé-

nyes rendet: az egyház alkotmányosan garantált belső jogrendjét illetően, ami a közvetlen hatalmi beavatkozás útjában állt.

Ezután tértek rá azokra a társadalmi jelenségekre, amelyekkel kapcsolatban az egyháznak szentírási és hitvallásos elkötelezése alapján szót kellett emelnie: „Ha világi hatalmak törnek az egyházra és kísérletet tesznek arra, hogy létalapjától fosszák meg a keresztény iskolát, a keresztény otthont, a keresztény önkéntes munkát, a keresztény szociális segítségnyújtást, akkor ez egyszerre érinti az egyházat és annak minden tagját. Ha valakit jogtalanul üldöznek és bántalmaznak a meggyőződése miatt, akkor az egyház a lelkiismeret őre, és az üldözöttek mellé kell állnia.”

A negyedik szakaszban tárgyalták az egyház és a szülő jogát a gyermeknevelés terén. Mind a Szentírás, mind a norvég alkotmány arra kötelezi az államegyházat, hogy vegyen részt a gyermekek nevelésében: „Az egyház hűtlen lenne keresztény nevelői felelősségéhez, ha közömbösen nézné, hogy a világi felsőbbtség a keresztény felfogástól független etikai alapon szervez gyermek- és népnevelést.” Féltreérthetetlen az utalás az éppen folyó küzdelemre a nemzetiszocialista eszmék terjesztése ellen. Az egyházi harc kiéleződésében tehát az egyik legfontosabb kérdés éppen az iskolai nevelés ügye volt a szélsőjobb ideológiával szemben, amit a lényegében államalkotó norvég evangélikusság nem rázhatott le magáról. E tekintetben az egyház nem csupán kötelezettsége miatt kell, hogy megszólaljon, hanem a lelkiismereti válságba sodort szülők védelmében is.

Az egyházi harc másik súlyos kérdése az államhoz fűződő viszony, illetve lojalitás kérdése volt. A kormányzat hivatalosai rendre éppen Lutherre hivatkoztak, s arra a történelmi tapasztalatra, hogy az evangélikusság általában elkötelezett volt a világi felsőbbtség iránti engedelmességben. A norvég teológiai tapasztalat azonban e viták nyomán éppen azt hozta napvilágra, hogy Luther tanítása a két

kardról – azaz a világi és az egyházi hatalom megkülönböztetéséről – azt jelenti, hogy a kettő jól elkülöníthető, s mindkét hatalom Istennek tartozik felelősséggel tetteiért. „Ezért valljuk, hogy bűn Isten, minden felsőbbség és rend ura ellen, ha az egyik kormányzás fölébe akar kerekedni a másikkal. Az egyházat nem illeti meg, hogy az időhöz kötött dolgokban uralkodjék az állam fölött. Ez Isten rendjét törné meg. Ugyanígy Isten elleni bűn, ha az állam zsarnokoskodni kezd a lelkeken, és ő akarja meghatározni, hogy mit kell ezeknek hinniük, és mit kell lelkiismereti kötelességüknek tekinteniük. Mert ha az állam a meggyőződés dolgában köt és kényszerít, ebből csak lelkiismereti konfliktus, jogtalanság és üldöztetés származik.” Hiszen a jó kormányzat ismertetőjele, hogy „nem a jó cselekedetek miatt kell félni tőle, hanem csak a rosszak miatt”. Ezért az egyháznak intenie kell a felsőbbséget, ha ezeket a határokat átlépi: „Az egyháznak a Szentírás és a hitvallások alapján állást kell foglalnia olyan esetekben, amikor totalitárius követelésekkel lépnek fel a lelkiismerettel szemben, és meg akarják fosztani a keresztényeket attól a joguktól, hogy mindent Isten ígéje alapján és a keresztény lelkiismeret mércéjével vizsgáljanak meg.” A lelkiismereti szabadságra való ismételt hivatkozás ugyancsak a lutheri reformátori hagyomány egyik kincse.

Ennek alapján lehetett értelmezni az államegyházi viszony mibenlétét is, ahogyan azt a hatodik szakasz tárgyalta. Jóval mélyebb összefüggésekről szólt ez, mintha pusztán függetlenséget követelt volna magának. „Az államegyházi rend kizárólag azért jött létre, mert az állam készen mutatkozott az egyházat szolgálni és a keresztény hitet védelmezni. [...] Az állam csak akkor gyakorolhatja jogszerűen az egyházkormányzás őt megillető részét, ha az állami szervek az evangélium tiszta hirdetését és a gyülekezet épülését segítik elő. Egyházunk mint Jézus Krisztus egyháza az állammal való összefonódása ellenére is minden dologban szuverén, csak Istennek tartozik számadás-

sal, és lelkileg szabad. Az állam soha nem léphet az egyház helyébe. Az egyházi ügyek intézésében együttműködhet az egyházi szervekkel, ami pedig az egyház tanítását illeti, az állam hűséggel tartozik az egyháznak.” Az állam intézkedései nyilvánvalóan homlokegyenest ellenkeztek ezzel, így az állami szolgálatban álló lelkészek számára nem maradt más lehetőség, mint hogy állami hivataluktól – püspökeik példáját követve – maguk is megváljanak.³⁸

A lelkészi kar többsége ezt a lemondást a húsvéti hitvallást követően eljuttatta a kultuszminisztériumba, 1943 elejére ez az arány meghaladta a 90%-ot.³⁹ Ez a lépés nagy áldozatvállalást jelentett, hiszen állami jövedelmüktől fosztották meg magukat és családjukat, ezután a gyülekezettől kapott fizetésből kellett fenntartaniuk magukat. Néhány esetben arra is kényszerítették őket, hogy hagyják el a parókiát. Természetesen Quisling is azonnal tisztában volt a húsvéti fordulat beláthatatlan politikai és társadalmi következményeivel. A csatlakozó lelkészeket immár nyíltan árulónak bélyegezte, az egyház kormányzását pedig magához ragadta azzal, hogy április 7-én három új egyházkerületet hozott létre, a püspökök kinevezését szabályozta, s lehetővé tette, hogy az állam megfelelő végzettség nélküli, „minősített laikusokat” állítson lelkészi szolgálatba. Ezek a lépések természetesen nem járhattak más

³⁸ A teológiai fakultások közös, április 25-én kelt állásfoglalása *Az egyház alapja* hitvallásról bizonyos pontokon még határozottabban fejtette ki az egyház feladatát és álláspontját: „Az egyház nem ura az államnak, nem is állam az államban, hanem az állam lelkiismerete.” Az egyházi szolgálat tekintetében pedig határozottan visszautasítja a külső politikai nyomást: „Egy meghatározott politikai magatartás elvárása mint a lelkészi szolgálat gyakorlásának előfeltétele olyan bemocskolódás, amelyet az egyház csupán világos elutasítással kezelhet.” Lásd e kötetben, 140–144. o.

³⁹ Heling adatai szerint 1942 folyamán a 858 lelkész közül 797 csatlakozott *Az egyház alapjához* és mondott le állami hivataláról. Heling 1992, 189., 269. o. Számításba kell még venni azt is, hogy az ország északi területeire sok esetben el sem jutottak ezek a dokumentumok a háborús időkben.

következménnyel, mint hogy országszerte szaporodtak az összetűzések, immár a gyülekezetek szintjén is.

Quisling arra is elérkezettnek látta az időt, hogy pontot tegyen egy másik elhúzódó egyházi vita végére. A még 1942 januárjában különböző egyházon belüli csoportosulások képviselőiből megalakult Közös Egyházi Tanács (Kirkens Samråd) a megváltozott körülményekre tekintettel igyekezett biztosítani az egyházi vezetést. A testületet már közvetlenül megalakulása után, majd márciusban is megpróbálták betiltani, ez azonban mindkét alkalommal eredménytelennek bizonyult. Április elején több tagját – köztük magát Berggrav püspököt is – őrizetbe vette az államrendőrség. Kihallgatásuk során elismerték, hogy ők fogalmazták meg a húsvétkor felolvasott hitvalló nyilatkozatot. Tíz nap után szabadon bocsátották az egyházi vezetőket, az oslói prímást pedig 16-án askeri nyaralójába vitték, ahol 1945 áprilisáig házi őrizetben tartották.⁴⁰

A közszolgálatban álló lelkészek megfélemlítésére április 9-én a minisztérium hosszú táviratot küldött ki, amelyben a lemondást cinikusan „Norvégia szabadsága és önállósága elleni lázadásnak” minősítették, a „lázadókat” pedig halál- és fegyházbüntetéssel fenyegették meg. A lemondások visszavonására április 11-én déli 12 órát jelölték meg határidőnek. Miután mindössze két ilyen nyilatkozat érkezett be a megszabott időpontig, újabb körlevelet adtak ki, amelyben a lemondást szabályszerű állami jóváhagyáshoz kötötték, ennek hiányában pedig érvénytelennek minősítették. Akik ilyen körülmények között vállalták, hogy elhagyják lelkészi hivatalukat, azoknak a szokott rend szerint kellett kérniük elbocsátásukat. Szélesebb körű reakciót ez a felszólítás sem váltott ki. Világossá vált, hogy az

⁴⁰ A Közös Egyházi Tanács tagjai voltak: Berggrav püspök, Ludvig Hope, Kristian Hansson, Hans Edvard Wisløff, valamint Henrik Hille püspök és Ole Hallesby professzor mint helyettesek. Az egyházvezetésnek ez az átmeneti formája a letartóztatásokkal, illetve *Az egyház alapja* nyilatkozat megszövegezésével megszűnt.

állam sem fenyegetéssel, sem intézkedésekkel nem tudja kezelni a helyzetet, a norvég egyházi harcban tehát mindkét félnek állóháborúra kell berendezkednie.

A NORVÉG HOLOKAUSZT

„Hivatásunk erejénél fogva figyelmeztetjük tehát a világi felsőbbiséget, és Jézus Krisztus nevében mondjuk: Állítsátok le a zsidóüldözést, és hagyjatok fel a rasszista gyűlölettel, amely a sajtóban terjed országunkban! Hasonlóképpen intjük népünket is az igehirdetésben, hogy tartsa távol magát a jogtalanságtól, az erőszaktól és a gyűlölettől. Aki gyűlöletben él, és a gonoszt ösztökéli, Isten haragját hívja ki maga ellen.”⁴¹

A norvégiai zsidóság életében közel száz esztendőös nyugalmi időszaknak vetett véget a német megszállás 1940-ben. Európa legtöbb államához hasonlóan Norvégiában is a 19. század hozta el a zsidóságnak a kodifikált jogegyenlőséget, az 1851-es jogszabály biztosította a szabad vallásgyakorlatot is.

Terboven hatalomra kerülése után már 1940 májusában intézkedéseket hoztak a mintegy 1800 fős norvégiai zsidó lakosság ellen: háztartásukból elkobozták a rádiókészülékeket és – a norvég lakosság felháborodására – néhány üzletet megkülönböztető jelzésekkel láttak el. A kötelező érvényű megkülönböztetést végül a német hatóságok 1942 januárjában, közvetlenül Quisling kinevezése előtt

⁴¹ Az egyház tiltakozása a zsidóüldözés ellen, 1942. nov. 22. A levelet aláírta a püspöki kar valamennyi szabadlábbon lévő tagja, a két teológiai fakultás minden tagja, 20 egyházi szervezet és hat szabadegyház vezetője is. Lásd e kötetben, 162–164. o.

vitték keresztül, amikor minden zsidó származású norvég állampolgárnak „J” jelzést kellett bepecsételtetnie személyazonosító papírjaiba. Quisling miniszterelnök és kormánya már március 12-én hasonló szellemben tett radikális lépésre szánta el magát, és a norvég alkotmány 2. szakaszába ismét visszahelyezte az 1851-ben törölt részt: „Zsidók nem léphetnek az ország területére.”

Ilyen előzmények után 1942. október 27-én vette kezdetét a norvég holokauszt. Ekkor első lépésként minden vagyonuktól megfosztották a zsidókat, novemberben pedig a napilapok közölték a zsidó családok jegyzékét. Ezt követően vették őrizetbe először a 15 éven felüli férfiakat, majd november 30-án a Gestapo, a norvég rohamosztagosok és a rendőrség közös akcióban tartóztatott le összesen mintegy 780 zsidót, akik közül 530-at hurcoltak el német koncentrációs táborokba, részben Auschwitzba, részben az 1940-ben Hamburg mellett létesített neuengammei haláltáborba. 925 személyt azonban a norvégok sikeresen átszöktettek a náci hatóságok elől a semleges Svédországba.

A norvég evangélikus egyház álláspontja kezdettől fogva világos volt a zsidóság tragédiájában. Berggrav püspök 1939-ben szót emelt a menekülő zsidók norvégiai befogadása érdekében. Amikor 1940 májusában a hatóságok a megszállást követően a zsidóellenes fajgyűlölő politika első lépéseit megtették, számos lelkész várt hasonlóan határozott állásfoglalást. Az egyházvezetés azonban ebben az időben igyekezett mindenfajta összeütközést kerülni a hatalommal, így hivatalos tiltakozásra nem került sor. Nem így azonban 1942 márciusában, amikor a kormány törvénytervezetet nyújtott be a „norvégok és zsidók” – valamint a norvégok és lappok – közötti házasságkötések megtiltására. Berggrav ekkor határozott tiltakozást nyújtott be az egyház nevében.⁴² Így jutott el az Átmeneti

⁴² „Tiltakoznunk kell az ellen, hogy norvég állampolgárok mint alacso-

Egyházvezetőség az ősszel beállott fordulat láttán, amely már előrevetítette a zsidóság elhurcolását, egyik legfontosabb dokumentumának megalkotásához november 10-én.

A miniszterelnöknek címzett tiltakozást a zsidóüldözés ellen december 3-án olvasták fel – a lelkészek saját kezdeményezése szerint – a vasárnapi istentiszteleteken is. A dokumentum jogi és teológiai megfontolásból egyaránt éles tiltakozás a norvég kormány politikája ellen: „Nem azt taglaljuk, miféle bűnöket követhettek el a zsidók. Ha vétkeztek, akkor a norvég törvények szerint kell kihallgatni, elítélni és megbüntetni őket, mint bármely más polgártársukat. Aki azonban nem követett el bűncselekményt, annak élveznie kell hazánk jogvédelmét.” Hiszen immár mindenki előtt nyilvánvaló, hogy „kizárólag azért büntetik őket, mert zsidók”. Ezért az egyháznak nincs más lehetősége, mint figyelmeztetni a felsőbbiséget, és követelni a zsidóüldözés és a rasszista gyűlöletkeltés befejezését.

Figyelemre méltó, hogy amikor az egyházi vezetők „a zsidók emberi méltóságának semmibe vételéről” szóltak, egyszerre fejtették ki érveiket a faji megkülönböztetés ellen és a világi felsőbbiség valódi feladatairól. Számos Szentírásból vett idézettel támasztották alá, hogy „Isten igéje szerint minden ember alapvetően azonos emberi értékkel és ezáltal azonos emberi jogokkal bír”. Amikor a norvég alkotmány biztosítja, hogy az evangélikus vallás az állam hivatalos vallása, ez azt is jelenti, hogy az állam nem állhat szemben a keresztény hittel és az egyház hitvallásaival. Ezért ha az egyház hallgatna, „osztogna a felelősségben és bűnrészes volna ebben a jogtalanságban”; ezzel szemben „nem hallgathat, ha Isten parancsolatát lábbal

nyabb rendű emberek egyetemlegesen a páriák helyzetében álljanak, mert némi zsidó vér folyik az ereikben. Népünket ez a keresztény és emberi nézet hatja át, és az egyház a norvég nép nevében szól, amikor tiltakozik az ellen a javaslat ellen, amely megtiltaná a házasságot zsidókkal.” Heling 1992, 198–199. o.

tiporják”, és hivatása inteni az államot kötelességeinek teljesítésére. Az állammal szemben támasztott igények teológiai megalapozása ebben az esetben éppen Isten ígé-jére és az *Ágostai hitvallás*ra vezethető vissza: az állam feladata a gonoszok megbüntetése és a jók jutalmazása, az emberek közötti rend, igazságosság és béke megőrzése. Éppen ezért: „Ebben az ügyben az egyházat nem lehet az-zal elutasítani, hogy beleavatkozik a politikába. Az apos-tolok nyíltan szóltak a felsőbbségükhöz, és ezt mondták: *Inkább kell Istennek engedelmeskedni, mint az emberek-nek.* (ApCsel 5,29) És Luther ezt mondja: »Az egyház nem avatkozik bele a világi dolgokba, ha a felsőbbséget arra emlékezteti, hogy legyen engedelmes a legfőbb felsőbb-ség iránt, aki Isten.«”

Habár az Átmeneti Egyházvezetőség nyilatkozata azzal fejeződik be, hogy a zsidók elleni fellépéssel „most egy keresztény alappillér került veszélybe. Amennyiben meg kell védelmezni, annak hamar kell megtörténnie”, a tiltakozás így is hatástalannak bizonyult. A bátor hangú tiltakozó levél elküldése után egy héttel megtörtént az egész norvég zsidóság letartóztatása.⁴³

⁴³ A tiltakozás megkésett voltát – hatástalansága láttán – kritikusan veti fel a német teológus, Arnd Heling: „a zsidóságért való korábbi felszólalást feláldozták a stratégia oltárán”. Heling 1992, 201. o.

„Azért vívjuk harcunkat, hogy szabadon és függetlenül dolgozhassunk. Kívülről nézve az állam jogtalan beavatkozásaitól szabadon, belülről nézve pedig jó lelkiismerettel az egyház Ura és az ő szent igéje iránt.”⁴⁴

Az egyházi harc 1942 második felétől lényegesen megváltozott. A sorozatos összeütközések ideje, amikor az egyház vezetői taktikai szempontokat is mérlegelve fejezték ki egyre határozottabb állásfoglalásaikat, másfelől az állam egyre gátlástalanabban provokálta az egyházzal szembeni erőpróbát, a püspökök és lelkészek állami hivatalról való lemondásával lezárult. Berggrav püspök letartóztatása és az egyre több lelkész ellen végrehajtott megtorló intézkedések is világossá tették, hogy az egyház és az állam viszonya elérte mélypontját. A Quisling-kormányzat számára egyetlen lehetőség kínálkozott, hogy megpróbálja elejét venni az államegyház folyamatos szervezett szabadegyház-á alakulásának. E tekintetben kulcskérdés volt mindkét oldalon az egyházvezetés kérdése.

Természetes, hogy erre a problémára maga az egyház is gyors megoldást keresett. Ezért június 20-án megalakították az Átmeneti Egyházvezetőséget (Den Midlertidige Kirkeledelse), amelynek tagjai Berggrav püspök (távollétében Hygen oslói dómprépost helyettesítette),⁴⁵ Maroni és Hille püspök, Hallesby professzor (elnök), Hope prédikátor és Wisløff lelkész lettek. Az új vezető testület július 26-án lépett először a nyilvánosság elé egy gyülekezeti körlevéllel. Ebben a körlevélben 1940 nyaratól tételesen

⁴⁴ Az Átmeneti Egyházvezetőség első üzenete a lelkészekhez, a presbitériumokhoz és az ország gyülekezeteihez 1942. júliusában. Lásd e kötetben, 158. o.

⁴⁵ A norvég egyházi rend szerint a püspök helyettese hivatalból a püspöki székhely szerinti dómprépost.

számba vették azokat az eseményeket, amelyek végül az állammal való szakításhoz vezettek, majd megállapították: „Nem valamely egyszeri, az egyház ellen irányuló állami fellépés (mint például a trondheimi incidens) volt a hivatali lemondás oka, hanem az állam és az egyház nézetei közötti alapvető ellentét vált egyre világosabbá.” Az ezt követő lépések – mint a lelkészek elleni eljárások, illetve laikusok beállítása az egyházi szolgálatba, valamint Berggrav püspök helyzete – csak megerősítették a döntés helyességét. „Az egyház nem örömmel tette meg az első lépést az állammal való szakítás felé, de meg *kellett* tennie. Mindez a lelkiismeret parancsára, komoly megfontolás után történt. Az egyház hűtlen lenne Urához, ha mindezt nyugodtan, tétlenül szemlélte volna.”

A szakításig vezető folyamatok után megváltozott az egyház helyzete: „Úgy tűnhet, mintha az egyház vereséget szenvedett volna. Az egyháznak ugyanis nincsenek hatalmi eszközei, és nem is kíván ilyenekkel élni. Valójában azonban az egyház *lelki győzelmet* aratott.” Így lett „az állam lelkiismerete”, amikor a törvényt és az evangéliumot következetesen tovább hirdette. „Az egyház győzelme az volt, hogy amikor jöttek a megpróbáltatások, valóban Istennek engedelmessé vált inkább, mint embereknek.”

Ezen a nyomvonalon kellett tehát kijelölni az egyházi harc további célját is. Határozottan kifejezték, hogy a cél nem politikai, de nem is egyházpolitikai jellegű. Ez utóbbi világos utalás azoknak a törekvéseire, akik a megváltozott körülmények között lehetőséget láttak az egyház rendjének átalakítására. „Egészében véve nem egy új egyházi rendért harcolunk. Az egyházért harcolunk...” Ezért a cél kizárólag lelki természetű: „Azért vívjuk harcunkat, hogy szabadon és függetlenül dolgozhassunk. Kívülről nézve az állam jogtalan beavatkozásaitól szabadon, belülről nézve pedig jó lelkiismerettel az egyház Ura és az ő szent ígéje iránt.”

Éppen a cél lelki természete és az egyházért viselt fe-

lelősség miatt lényeges, hogy a feladatok között a munkavégzés álljon az első helyen. Ezért az Átmeneti Egyházvezetőség felszólította a lelkészeket, a presbitériumokat, a prépostokat és a püspököket, hogy az állammal való viszonytól, illetve az állami intézkedésektől függetlenül továbbra is maradjanak a helyükön. Az új egyházvezetőség – hangsúlyosan átmeneti jelleggel – azért alakult meg, hogy az egyház továbbra is működő- és cselekvőképes maradjon. Hit és munka – mivel „ezekben az időkben is Isten hatalmas karja alatt álltunk. [...] Isten kegyelmes, még akkor is, ha büntet.” Ékes bizonyítéka ennek az az ébredés, amely az egyház bátor, hitvalló kiállása nyomán volt tapasztalható a gyülekezetekben. „Isten valóban nyitott ajtót adott elénk: a nép oly mértékben látogatja a templomokat, mint soha azelőtt a mi nemzedékünk idején. A lelkek nyitottak az igazságra.”

Az Átmeneti Egyházvezetőség színre lépése a várható reakciót váltotta ki a kormányból: augusztus 7-én bejelentették feloszlátását, miután létrehozása „ellenkezik a norvég alkotmánnyal”. A testület azonban továbbra is végezte munkáját.

Az egyházvezetés kézbe vételét természetesen az állami oldalon is kulcskérdésnek tekintették. Az Átmeneti Egyházvezetőség megalakulásával egy időben állami intézkedéssel két püspököt neveztek ki,⁴⁶ *Lars Frøylandot* és *Ludvig Zwilgmeyert*. Frøyland „püspöki beiktatása” június 28-án történt Oslóban. A lelkészek néhány nappal korábban egy levelet juttattak el a kultuszminisztériumhoz, amelyben bejelentették, hogy az állam embereit nem ismerik el törvényes és felszentelt püspököknek: „Ami ma az oslói és agderi egyházkerületben történik, csupán a kezdet. Hamarosan sor kerül a többi püspökségre is.” Ezért „Norvégia lelkészei lelkiismereti alapon kötelességüknek

⁴⁶ Később még egy harmadik lelkész, Blessing-Dahle püspökké kinevezése is megtörtént.

tartják, hogy [ez ellen] a legélesebben tiltakozzanak” – írták a minisztériumnak.⁴⁷ Lars Frøyland gyülekezeti lelkésznek pedig az oslói lelkészek írtak levelet: „Ön, Frøyland lelkész, nem kapott jogszerűen elhívást, és nem lesz szabályosan felszentelve. Ezért Ön továbbra is egyszerű ember marad. Bárhová is megy és bárhogyan is próbálja meg a püspök felelősségteljes munkáját végezni, sötét árnyék fogja Önt kísérni. [...] Őszinte szomorúsággal írtuk meg Önnek ezt a levelet. Beiktatása napján nem áll módunkban Önt köszönteni. Ezen a napon úgy tekintünk Önre, mint aki végérvényesen elszakította magát tőlünk.”⁴⁸

Hivatalba állításuk után, június 30-án a Quisling-püspökök hét pontból álló üzenetet juttattak el a norvég egyház lelkészeihez és gyülekezeteihez.⁴⁹ Ebben a fennálló hatalmat Istentől rendeltnek jelentették ki, a Bibliára és a hitvallásokra hivatkozva az engedetlenséget Isten akaratába ütközőnek minősítették. Mivel ez az államhatalom kijelentette, hogy „pozitívan viszonyul a kereszténységhez és az egyházhoz. Ezért [...] teljes szívvel csatlakozunk a hazánkért és népünkért folyó harchoz”. Nem meglepő ezek után, hogy az egyháznak az állammal való szakítását politikai okokkal magyarázták, hozzátéve: „Ha országunk gyülekezeteinek egy része bojkottálja a lelkészeinket, annak nem hitbeli, hanem politikai okai vannak.” A levelet álságosan a megbékélésre való fölhívással zárták: „A szakadás, amely ma országunk keresztényei között uralkodik, a szent testvériség megtörése és szerencsétlenség mind egyházunk, mind népünk számára. Az egyház Urával közösségben, aki az egymás iránti szeretetre szólított fel minket, és aki életét adta mindenkiért, szívesen nyújtunk kezét a békére és megbékélésre, a nép és a haza javára.”

⁴⁷ Lásd e kötetben, 147–148. o.

⁴⁸ Lásd e kötetben, 145–146. o.

⁴⁹ Lásd e kötetben, 149–151. o.

Mivel a kormánynak ezután nem lehetett sok illúziója a lelkészek hozzáállását illetően, megpróbálták az ellenállást a gyülekezetek szintjén megtörni: július 30-án a minisztérium egy rendelettel feloszlatta a presbitériumokat, és újak felállítását írta elő. Azonban a rendelet következetes végbevitelére az egész egyházban a kialakult állapotok következtében már nem volt lehetséges.

Miután az egyház megtörése erőszakos hatalmi eszközökkel sem vezetett eredményre, az egyházi harc állóháborúvá változott. A kormány ezt belátva már a nyár folyamán változtatott taktikáján, és augusztus 7-én tárgyalásokat kezdeményezett az Átmeneti Egyházvezetőséggel a minisztériumon keresztül. A hirtelen váltást jól érzékelteti, hogy néhány nappal korábban éppen ennek a testületnek a törvénytelenységét és feloszlátását nyilvánította ki. A puhatolózások során Hygen oslói dómprépost, Berggrav püspök helyettese és Hallesby professzor is ahhoz a feltételhez kötötte a tárgyalást, hogy annak vezetője egyházi oldalon csak Berggrav lehet, természetesen szabadon bocsátása után, valamint garantálja a kormány azt is, hogy a megbeszéléseken az egyház teljesen szabadon vehet részt. Skancke miniszter és Feyling elfogadta a feltételeket, de néhány napon belül kiderült, hogy a kormány is ragaszkodik ahhoz, az egyházvezetés előzetesen ismerje el a Quisling-hatalom legitimitását.⁵⁰ Ez a feltétel végül az előzetes egyeztetések teljes megszakításához vezetett szeptember közepén: „Minden írással, amit a minisztériumtól kapunk, egyre világosabb lesz, hogy milyen fontos ez az előzetes elismerés, igen, a kormány részéről fontosabbnak tűnik, mint maga a tárgyalás...”⁵¹

⁵⁰ Naplójában Berggrav is említést tett arról, hogy ebben az időben homályos tapogatózás indult meg irányában is, hogy lehetségesnek tartana-e egy ilyen tárgyalást az állammal. Berggrav a felvetésre meglehetősen szkeptikusan válaszolt, amit végül az események is igazoltak.

⁵¹ A püspökök, Hygen és Hallesby levele szeptember 12-én. NKD, 66–67. o. Az Átmeneti Egyházvezetőség álláspontját egy, a lelkészekhez és

A kudarc után mindkét fél tájékoztatta a lelkeszi kart, Feyling minisztériumi osztályvezető öngigazoló fehér könyvét azonban a német államrendőrség – nyilván a helyzet további elmérgesedésétől tartva – elkobozta és visszatartotta. A német hatóságok, köztük a Gestapo, nem először és nem utoljára avatkoztak be közvetlenül a norvég egyházi harcba, amely Quisling számára egyre inkább személyes legitimációs üggyé vált, míg a németek a durva beavatkozás esetén inkább az ellenállás megerősödésével számoltak: ez a norvég és német náci hatalom közötti ellentét a kérdés kezelésében – paradox módon – olykor nagyobb mozgásteret nyitott az egyháziaknak.⁵² Az állami kudarc közvetett beismerésének tekinthető mégis az a náci pártvezetőknek írt levél, amelyben a minisztérium – a német véleményt tükrözve – tájékoztatást ad a helyzetről: „Hogy a norvég nép vallásilag érdekelt részét ellenünk fordítsuk, ez aligha érdeke pártunknak. A legjobban azzal szolgálhatjuk Vezérünket és pártunkat, ha igyekszünk az egyházi harc köré ködfüggönyt vonni, és amennyire csak lehetséges, úgy tekintünk a lelkeszre, mintha azok nem léteznének... Minél keményebben lépünk fel, annál inkább csatlakozik a nép az egyházhoz.”⁵³

A politikai manőverek sikertelensége azonban nem jelentette azt, hogy az államhatalom letett volna helyi szinten a lelkeszek megfélemlítéséről, ellehetetlenítéséről.

gyülekezetekhez intézett, 1942. szeptember 14-én kelt levelében rögzítette, amelyben egyebek között ezt írták: „A keresztény és humánus alapokból kiindulva elengedhetetlen követelmény, hogy vallásos dolgokat a keresztény emberek személyes meggyőződésük és saját lelkiismeretük szerint rendezhessék. Ennek érvényesnek kell lennie a norvég egyházban is. Ha ezt megtagadják, annak következménye lehet a tömeges kilépés.” NKD, 60–62. o.

⁵² A legjelentősebb ilyen eset az volt, amikor 1942 áprilisában Quisling komolyan számolt a letartóztatott Berggrav püspök kivégzésével. Akkor ezt a német egyház és a német hatóságok közvetlen beavatkozása hiúsította meg.

⁵³ Molland 1947b, 67. o.

1942. októberében 28 lelkészt – köztük Hygen oslói prépostot – internáltak és rendőri felügyelet alá helyeztek, ahogyan az áprilisban Berggrav püspökkel is történt. 1943 elejétől azután egészen a háború befejezéséig egyre szaporodott a lelkészek elleni kényszerítő intézkedések száma.

1943. január 17-én az Átmeneti Egyházvezetőség levélben köszöntötte a lelkészeket és gyülekezeteket, amelyben összefoglalta és értékelt az 1942 folyamán kialakult helyzetet.⁵⁴ A kormányzat intézkedései nyomán nem csupán Oslo püspökét internálták, hanem Hille püspököt is elűzték kerületéből, *Skagestad* püspöknek pedig a rendőrség megtiltotta a prédikálást. Számos lelkészt száműztek, illetve kitiltottak gyülekezete területéről, sok esetben ezekre a helyekre kormányhű lelkészeket, illetve beiktatott laikusokat helyeztek ki. A gyülekezetek elleni erőszak odáig ment, hogy rendőrségi beavatkozással szereztek érvényt ezeknek a kihelyezéseknek. Az egyházat érő csapások között csupán az adott okot örömmre és hálaadásra, hogy látványosan megnőtt azoknak a száma, akik *Az egyház alapja* nyilatkozat mellett álló lelkészek istentiszteleteire jártak, és részt vettek az úrvacsorai közösségekben. 1942 drámai eseményei közül kiemelték a zsidóság tragédiáját: letartóztatását, összegyűjtését és elhurcolását – az egyház tiltakozására senkitől sem érkezett válasz. A helyzetértékelés a következőkkel zárult: „Az aggodalom és a nyugtalanság napról napra nő. A lelkészek és a laikusok egyaránt olyan bánásmódnak vannak kitéve, amelyet a hitért és a lelkiismeretért való üldözésnek nevezhetünk. Mindazok után, ami történt, hasztalannak tartjuk, hogy az állami hatóságokhoz forduljunk. Inkább gyülekezeteinkhez fordulunk ezúton. Felhívjuk őket, hogy legyenek éberek, álljanak szilárdan és tántoríthatatlanul az ige és a lel-

⁵⁴ Az Átmeneti Egyházvezetőség beszámolója a szószékről történő felolvasásra 1943. január 17-én (Ole Hallesby és Ludvig Hope aláírásával). Vö. 165–168. o.

kiismeret talaján, viseljék türelemmel a szorongattatást, és minden bizalmukat Istenbe vessék. Egyedül őt kell félünk és szeretnünk. Mint az Úr gyülekezete, valljuk: *A győzelem, amely legyőzte a világot, a mi hitünk.*”

Az 1943-as esztendő már világossá tette, hogy a Harmadik Birodalom nem nyerheti meg a háborút, illetve hogy lassanként megfordult a hadi helyzet az európai frontokon. Ebben a helyzetben Németország tartalék erőinek mozgósításával igyekezett feltartóztatni az összeomlást. Ez az erőfeszítés februárban érte el a megszállt Norvégiát is, amikor a kormány általános munkamozgósítást rendelt el: minden 18 és 55 év közötti férfit és minden 21 és 40 év közötti nőt – a kisgyermekes anyák kivételével – összeírtak, hogy későbbi behívásuk után a termelés növelésével és az élelmezés biztosításával „szolgálják a hazát”. Az összeírás sikerét az biztosította, hogy az emberek attól féltek, távolmaradás esetén élelmiszerjegyeket sem kapnak majd. Az általános tiltakozás és az ellenállási mozgalom aktív ellenkampánya ellenére is közel 300000 embert tudtak összeírni.⁵⁵ Hamarosan kiderült azonban, hogy a behívottak – gyakran német egyenruhában – a német hatóságok alá rendelve dolgoztak, távolról sem Norvégia építéséért. Az Átmeneti Egyházvezetőség május 8-án eljuttatott egy tiltakozó levelet a miniszterelnökhöz az ügyben.⁵⁶ A fenti tapasztalatok alapján megállapították, hogy a munkamozgósítás valójában német katonai célra történik, „egy Norvégiával hadban álló hatalom javát szolgálja”. Ebben a helyzetben minden norvég polgár lelkiismereti kötelessége, hogy hűséges maradjon hazájához és népéhez, „ebben a lelkiismereti válsághelyzetben az egyház nem

⁵⁵ A norvég ellenállási mozgalom vezető ereje éppen ebben az időben lett az úgynevezett Hazai Front, bár különféle csoportok működtek egymástól függetlenül is. Ahogyan korábban már említettük, Norvégiában inkább a szélesebb körű polgári ellenállás volt a jellemző, mint a fegyveres.

⁵⁶ Lásd e kötetben, 169–171. o.

hallgathat”. A tiltakozásra válaszul a német rendőrség le tartóztatta a két aláíró, Hallesby professzort és Hope prédikátort,⁵⁷ és az Átmeneti Egyházvezetőség ettől kezdve „névtelenül” működött tovább. A munkamozgósítás elleni összefogás kiterjedt szabotázsakciók után végül 1944 tavaszán érte el célját.

1943 nem csupán ebben az egész országot érintő kérdésben hozott újat az egyház küzdelmében, hanem a teológiai képzés elleni állami támadásokkal is. A teológiai irányzatok mentén működő fakultások és gyakorlati teológiai szemináriumok mindaddig együttesen támogatták az egyház egységes fellépését, és számos közös teológiai tanulmánnyal alapozták meg az állásfoglalásokat. 1943–44 folyamán azonban fokozatosan az állami beavatkozás áldozatául estek: elsőként az egyetemi fakultás gyakorlati teológiai szemináriumának vezetőségét váltották le 1943 tavaszán, miután az Berggrav püspök helyére nem volt hajlandó meghívni üléseire az állam által kinevezett Frøylandot. Erre a durva beavatkozásra válaszul a szeminárium egész tanári kara lemondott. A hallgatók lehetőséget kaptak arra, hogy a gyülekezeti fakultás hasonló intézményében fejezzék be tanulmányaikat, amennyiben csatlakoztak *Az egyház alapja* hitvalláshoz. 1943. november 30-án azután a német hatóságok bezárták az egész oslói egyetemet, ahol különösen erős volt az ellenállás bázisa, és mintegy 1100 hallgatót letartóztattak, közülük 700-at – 30-35 teológust is – németországi fogolytáborokba hurcoltak. Az ellehetetlenülés végül 1944 tavaszán elérte a gyülekezeti teológiai fakultást és gyakorlati szemináriumot is.

Az 1943–44-es események jól mutatják, hogy a nyugati és szovjet szövetségesek egyre lendületesebb ellentámadása Németország közeli vereségét vetítette előre, a végjáték azonban – tekintettel az erők utolsó összponto-

⁵⁷ Hallesby professzor 1945-ben, a 73 esztendő Hope – életkorára való tekintettel – 1944 végén szabadult ki.

sítására, az egyre áttekinthetlenebb helyzetben kiszámíthatatlanná váló hatósági és fegyveres erőszakra, valamint a háborús frontok nagy területeken való végigsöprésére – véresnek és kiszámíthatatlannak mutatkozott. Ebben a kétséges helyzetben a norvég államhatalom is egyre keményebb erőszakhoz folyamodott ellenfeleivel szemben. 1943-tól folyamatosan nőtt az elmozdított, internált lelkészek száma – többeket istentiszteleti szolgálat közben hurcoltak el. 1945 áprilisáig *Az egyház alapjához* való csatlakozásért összesen 222 lelkészt büntettek meg, közülük 92-en szenvedtek bebörtönzést, 30 lelkész koncentrációs táborban, 2 pedig a németek fogságában életét veszítette. A világi vezetőkéről, gyülekezeti tagokról nincs ilyen pontos kimutatás. Június elején letartóztatták a Norvég Misziói Társaság főtitkárát, *E. Amdahl*t, mert a szervezet anyagilag segítette a bajba jutott lelkészcsaládokat. Egyre nagyobb gondot okozott, hogy a lelképásztor nélkül maradt gyülekezetekben hogyan tudják megoldani a helyettesítést. Az állam a válság leküzdésére teológiai gyorstanfolyamot indított 1944 februárjában, hogy nagy számban vethessenek be laikusokat a törvényes szolgálatvégzőkkel szemben. A törvényes egyházi utánpótlásra – 1942 tavasza óta első ízben – *Krohn-Hansen* püspök a Hamar közelében fekvő Helgoy szigetén – titokban, de nagy gyülekezet részvételével – 18 lelkészt ordinált 1944. július 2-án, ahol maga és számos lelkész élt száműzetésben. Ezeknek a lelkészeknek a kihelyezése természetesen nem volt problémamentes.

Az anonimitásba burkolózó Átmeneti Egyházvezetőség 1944 novemberében adta ki utolsó körlevelét.⁵⁸ „A legfelső képviselőt, az Átmeneti Egyházvezetőséget törvénytelennek nyilvánították, tagjait börtönbe zárták vagy elűzték. A püspököket leváltották, megfosztották őket címüktől és méltóságuktól. A lelkészeket lázítónak bélye-

⁵⁸ Lásd e kötetben, 172–173. o.

gezték, és közülük körülbelül százhusz főt bebörtönöztek vagy elűztek. A presbitériumokat feloszlatták, illegalitásban működnek.” Ennek ellenére nem változhatott az egyház álláspontja: „Ha egy állam totalitáriussá válik, nem jogállam többé, mert önkényt vezet be ott, ahol egyenlőségnek, igazságosságnak és szabadságnak kellene lennie. Egy zsarnoki állammal az egyház sohasem köthet egyezséget.” A valós egyházi helyzetről azonban Zwilgmeyer Quisling-püspök ugyanebben az időben írt jelentéséből is képet kaphatunk: „Még a Nasjonal Samlinghoz tartozók is polgári házasságot kötnek és megáldatják magukat az ellenzéki arcvonal tagjaival. Vezető Nasjonal Samlinghoz tartozó embereket is az illojális papok temetnek, mert a családokban az asszonyok ezt kívánják. S ez most sokkal többször megtörténik, mint azelőtt.”⁵⁹

1944. október 25-én a szovjet hadsereg behatolt Észak-Norvégiába, és a megváltozott katonai helyzet miatt a német főhadiszállást áthelyezték Lillehammerbe, ahol eddig a lelkészek internálótábora volt, ezért decemberben részben áttelepítették őket Helgøyára. 1945 áprilisában 127 lelkészt tartottak fogva a táborokban. A Vörös Hadsereg által megszállt területekről indított norvég támadások nyomán felszabadult területeken viszont 1944. december 15-én Arne Fjellbu dómprépost kapott megbízást a londoni norvég kormánytól, hogy átmenetileg lássa el a püspöki teendőket. A fogságban levő Berggrav püspök csak 1945. április 16-án szökött meg kijelölt lakhelyéről Svédországba. 1945. május 7-én, a német kapituláció bejelentésekor azonban már újra a helyén állt az Átmeneti Egyházvezetőség élén, és elrendelte, hogy másnap egy óra hosszát zúgjanak a harangok a felszabadult Norvégiában.

1945. május 9-én a norvég evangélikus egyház püspökei a következő táviratot küldték VII. Håkon királynak: „Ezennel bejelentjük Öfelségének, a királynak és kormá-

⁵⁹ Molland 1947b, 67–68. o.

nyának, hogy azt a feladatot, amelyet Norvégia királya reánk bízott, hűséggel kívánjuk szolgálni úgy, ahogyan azt Norvégia alkotmánya megkívánja tőlünk, és ahogyan arra magunkat püspökké szentelésünkkel elköteleztük.”⁶⁰ Ezzel a bejelentéssel lezárult a norvég egyházi harc.

EIVIND BERGGRAV ÉS A NORVÉG EGYHÁZI HARC

„Isten, mily közel jössz hozzám, mikor egészen magamra maradok.”⁶¹

A norvég egyházi harc sokszorosán összefonódott Eivind Berggrav személyével. Hivatala szerint oslói püspök, a norvég egyház prímása; foglalkozása szerint lelkész, pszichológus, pedagógus és újságíró; teológusként „liberális”, érzékeny és nyitott a társadalmi problémákra, ugyanakkor Luther jó ismerője.

1884. október 25-én született Stavangerben, édesapja teológus-lelkész, majd hamari püspök. Teológiai hallgatóként tanúja volt annak a sokszor elkeseredett és elkésértő egyházi küzdelemnek, amely az egymást konzervatívnak, illetve liberálisnak bélyegző teológiai irányzatok között dúlt, és végül szakításhoz vezetett. Személyes formálódásában a liberális teológiai eszmék hatottak rá erősebben. Nem utolsósorban ez az egyházi környezet vezette odáig, hogy személyes hite is megrendült, s a krízis elmúlásával is csak lépésről lépésre talált vissza hozzá. Közben a valláspszichológia felé fordult, és jelentős újságírói munkát is végzett. 1909-től 50 éven át volt a *Kirke og kultur* (Egyház és kultúra) című folyóirat vezetője. Pályáját

⁶⁰ Molland 1947b, 75–76. o.

⁶¹ „Egy magányos dala” – Berggrav püspök szerzeménye. Heiene 1997, 169. o.

ugyanebben az évben kezdte meg tanárként, s ekkor vette feleségül a tanárnő *Kathrine Seip*ot is. Az első világháború idején a fronton járt újságíróként, de pszichológiai megfigyeléseket is végzett.

1919-től öt éven át egy világtól távoli kis falu parókusa volt, majd 1924-ben doktorált, miután 1923-ban a lundi egyetem díszdoktorává avatta. 1925-től Oslóban volt lelkész, de tovább folytatta valláspszichológiai tanulmányait is. Előadásokat tartott az oslói és koppenhágai egyetemen, és jelentős munkát végzett a hallgatók körében – így lett 1928-ban a Norvég Keresztény Egyetemisták Egyesületének a vezetője. 1929-ben lett Halogaland püspöke Észak-Norvégiában, ahol kitartó munkával és kiemelkedő igehirdetői képességével nyerte meg magának a híveket. 1937-ben azután Oslo püspökévé nevezték ki, így lett a norvég evangélikus államegyház prímása a második világháború küszöbén.

HÁBORÚ, POLITIKA, EGYHÁZ

1939 novemberétől 1940 januárjáig – ahogyan az a norvég egyházi harc kezdetéről írott fejezetben részletesen bemutatásra került – Eivind Berggrav a skandináv egyházak bizalmából közvetíteni próbált a háborús felek, azaz Németország és Nagy-Britannia között. Szándéka őszinteségéhez nem fért kétség, mégis szinte kezdettől világos volt, hogy erőfeszítései nem fogják érdemben befolyásolni a nagyhatalmak háborús és külpolitikáját.

A sikertelen közvetítési kísérlet később sok problémát okozott Berggravnak. Az egész nagypolitikai vállalkozására jellemző naivitást különféleképpen értékelték a világpolitikai aréna szereplői: a briteknek nem volt kétségük a német szándékok felől, így az oslói püspök álláspontját túl elnézőnek tartották a németek irányában, holott Berggrav mindössze abból indult ki, hogy valós esélyt csak az te-

remthet a közös megegyezésre, ha a két tárgyaló fél egyenlő politikai megítélés alá esik. A németek pedig lényegében kihasználták erőfeszítéseit, fellépését pedig úgy értékelték, hogy a jövőben is megértő partnert találhatnak benne a német érdekek terén. A közvetítési kísérletet kívülről figyelő amerikaiak gyanakvása, illetve a franciák nyílt ellenszenvé pedig meglehetősen Berggrav ellen hangolta a korabeli nemzetközi és ökumenikus egyházi közvélemény jelentős részét.

Az 1940. április 9-én bekövetkezett német megszállás utáni események még nehezebb körülményeket teremtettek Berggrav számára. Azokban a napokban éppen Svédországban, illetve Helsinkiben tartózkodott, de arra az ajánlatra, hogy ne térjen vissza a megszállt Norvégiába, határozottan nemet mondott, s a legrövidebb időn belül hazatutazott Oslóba. A fővárost elhagyó királyi családtól és a norvég kormánytól, akik északon a fegyveres ellenállást szervezték, elválasztotta a frontvonal. Berggrav a június elejéig tartó harcok idején egyszer kísérletet tett arra, hogy személyesen tájékoztassa az uralkodót a kialakult helyzetről, ez azonban a háborús körülmények miatt nem valósulhatott meg. Ugyancsak erre az időre – május 8-ára – tehető az a kísérlete, hogy az alkotmányos rend védelmében visszatérésre vegye rá VII. Håkonnt, aki azonban világosan más utat választott, amikor a katonai összeomlás után Londonba emigrált.

Berggrav püspök tehát a megszállás körülményei között kellett hogy kipuhatolja a politikai realitásokat. A nemzetgyűlés és a Legfelsőbb Bíróság jelentette a legitim hatalmat, Quisling bejelentett hatalomátvétele viszont az alkotmányosság félresöpprését vetítette előre. Ezért a legitim testületekkel összefogva világos jogi célokat követett kezdetűl fogva: a háborús körülmények között a népjog és a Hágai Konvenció által előírt háborús jog alapjára helyezkedett, és igyekezett minden eszközzel megakadályozni a norvég náci hatalomátvételt és az alkotmányos viszonyok

megszüntetését – ezért tevékenyen közreműködött az Adminisztrációs Tanács létrehozásában is. A harcban álló kormány azonban ezt erősen nehezményezte.

Ugyancsak Berggrav elleni támadásokra adott lehetőséget az az április 15-ei utazás, amelyet az Oslótól északra fekvő erdőkben tett, hogy a felfegyverzett civileket a küzdelem beszüntetésére szólítsa fel. A politikai szempontból talán valóban elhibázott lépés hátterében az állt, hogy nem csak reguláris alakulatok vettek részt a fegyveres ellenállásban, ez pedig a hadi jog szempontjából veszélyt jelentett ezekre a harcokban részt vevő civilekre nézve.⁶² A püspök őket akarta biztosítani arról, hogy a Vöröske reszt támogatására minden körülmények között számíthatnak. A német propaganda persze örömmel torzította el és használta ki Berggrav akcióját a saját céljaira: a fénykép, ahogyan a püspök megafonon keresztül „az ellenálló csapatokat fegyverszünetre hívja fel a fronton”, bejárta egész Európát. A harcban álló Észak-Norvégia, valamint a külföld felháborodása olyan nagy volt, hogy Berggrav teljes nemzetközi elszigetelődéstől tarthatott.

Kívülről nézve – márpedig a Londonba menekült udvar és kormány nem tekinthető ebben az időben másnak, mint de facto kívülállóknak – nehezen lehetett azt is megérteni, hogy az oslói püspök vezette egyház miért vett részt azokon a tárgyalásokon, amelyeken a királyság eltörléséről alkudoztak, és miért nem lépett fel határozottan, amikor az uralkodóért mondott imádság eltörlését írta elő a megszálló hatalom. Mindezért további súlyos vádakkal illették az oslói prímást. Hamar világossá vált azonban az is, hogy a másik oldalról a németek is csupán addig igyekez-

⁶² Berggrav nem tartozott az egyház pacifista irányzatához, amely már a finn téli háború idején, 1939–40 telén artikulálta magát, a nemzetközi jog jó ismerőjeként azonban tisztában volt a fegyveres harcokban részt vevő civilek veszélyeztetettségével. 1940 júniusa után civilek nem is vettek részt ilyen jellegű ellenállásban Norvégiában. Austad 1999, 399–401. o.

tek bevonni őt a rendezésbe, amíg azt remélhették, hogy megértéssel kezeli majd követeléseiket. Amikor azonban világossá vált, hogy határozott elképzeléseket képvisel, amibe nem fér bele például a monarchia eltörlése, a náci propaganda azzal vádolta meg, hogy az egyház köntösébe bújva – tehát illetéktelenül – valójában tisztán politikai kérdésekbe avatkozott bele, s ezt a vádat a háború végéig többé el sem lehetett hallgattatni a norvég egyházzal szemben.

1940 júniusában *Dellbrügge*, Terboven birodalmi biztos helyettese maga kereste fel Berggravot az oslói püspöki palotában, hogy megnyerje a norvég–német tárgyalásokon való részvételnek. Az első három nap után azonban a politikusok sokkal engedékenyebbnek mutatkoztak nála, így nem hívták meg az újabb fordulóra. Álláspontját akkor világosan kifejtette: „A megszállók elvehetik a földünket, a gazdaságunkat, talán még a népek előtti tekintélyünket is, de az önbecsülésünknek egyedül mi magunk vagyunk az urai. Azt csak mi magunk árulhatjuk el.”⁶³ A nemzetközi porond után újra belekóstolt a politikusok világába, és másodsor is komoly illúzióvesztéssel kellett távoznia. Ennek a tapasztalatnak nem kis része volt abban, hogy a továbbiakban olyan óvatosan került a feleslegesnek ítélt politikai ütközéseket, és meg akarta óvni egyházát a hasonló csalódástól: az egyházi harc kirobbanását addig késleltette, amíg úgy nem ítélte a helyzetet, hogy az egyház felkészült és megérett arra. Ezzel magyarázható a királyért mondott imádság kérdésében megnyilvánuló konfliktuskerülő politikája is.

1940 szeptembere, a monarchia és az Adminisztrációs Tanács megszüntetése újabb fordulatot hozott Norvégiában. A hatalom átcsúszott a náci párt, a Nasjonal Samling kezébe, az egyházi ügyek irányítását pedig a párt egyik legbefolyásosabb vezetője, Skancke vette át. Berggrav óva-

⁶³ Heiene 1997, 126–127. o.

tossága mit sem változott, jól tükrözte ezt a lelkészeknek a lojalitási nyilatkozat kérdésében adott útmutatása is. Ugyanakkor elkezdte a csendes építkezést is, és a Közös Keresztény Tanács októberi megalakításával megteremtette az egyházon belüli különböző teológiai és kegyességi irányzatok egységes fellépéséhez szükséges keretet. Azt, hogy Berggrav óvatosságát nem valamiféle megalkuvás vagy tanácstalanság szülte, jól mutatja ekkor elmondott helyzetértékelése, amely szerint az egyházat a hatalom felől most a pogány életszemlélet és a Gestapo-erőszak egyfajta kombinációja fenyegeti. A „liberális” Berggrav egységkezdeményezésének helyességét csak megerősítette, hogy Hallesby, Hope és a többi jelentős konzervatív és pietista vezető is hozzá hasonlóan ítélte meg a közös fellépés szükségességét. Ebben éppen a német egyház példája lebegett a szemük előtt, ahol Hitler hatalomátvétele után nem alakult ki ilyen közösségvállalás, s az egyházat politikai oldalról jól kiaknázható megosztottság szabdalta szét.⁶⁴

Az 1941 januárjában kiadott püspökkari pásztorlevél volt az első határozott megnyilvánulás, amellyel az egyház széles nyilvánosság előtt, összefoglalóan fejtette ki az álláspontját a kialakult helyzetről.⁶⁵ A német hatóságok fenyegetőzéssel próbálták megakadályozni a levél szétküldését. Berggravot a Gestapo vezetője, *Werner Knab* hallgatta ki az ügyben, és határozottan megfenyegette a püspököt, mert az egyház politikai kérdésekbe avatkozott bele: „Teljesen ellentétben áll az alkotmánnyal, hogy az egyház ilyen ügyekbe keveredik. Ilyesmit nem tűrhetünk el.” Szavai-

⁶⁴ Berggrav németországi kapcsolatainak keresztül már 1933 óta figyelemmel kísérte az ottani egyházi harcot, a Hitvalló Egyház és a Német Keresztények küzdelmét. Az ottani nehézségekből okulva nemcsak a kegyességi és felekezeti megosztottság veszélyét akarta elhárítani, hanem a lelkészek és laikusok közös fellépésére és a náci ideológia feletti közvetlen kritikára is nagy hangsúlyt tett. *Austad* 1987, 53. o.

⁶⁵ Lásd e kötetben, 116–118. o.

nak csak nagyobb nyomatékot adott, hogy éppen azokban a napokban tartóztatták le a Legfelsőbb Bíróság decemberben lemondott elnökét, *Paal Berget*. A külső nyomás azután sem szűnt meg, hogy a levelet felolvasták a szószekekről. Február 13-án Berggravot berendelték a királyi várba, hogy az éppen Norvégiába látogató *Himmlerrel* találkozzon. Berggrav újabb „kihallgatásra” számított, de kellemes meglepetésként érte, hogy Himmler és Terboven lényegében párbeszédet folytattak vele a pásztorlevél kérdéseiről, s a továbbiakban mások már nem feszegették a kérdést. Az eljárás azonban mély nyomot hagyott a püspökben, aki ezután még óvatosabban kezelte a tiltakozások kérdését, és aggályosan ügyelt arra, hogy az egyház kizárólag az egyházat közvetlenül érintő, lényeges kérdésekben szólaljon meg – ezzel magyarázható az is, hogy néhány zsidó- és egyházellenes lépést nem tettek szóvá ebben az időben.

1941 volt a rádiós ige hirdetések cenzúrájának kezdete, a norvég harangok elvételére tett kísérlet éve, s ekkor merült fel Maroni és Stjören püspök kényszernyugdíjazásának a kérdése is. Az oslói prímás mind gyakrabban járt a kormányzati szerveknél és a birodalmi biztosnál, hogy hangot adjon tiltakozásának. Ezt követte a náci propaganda két nagy kampánya: a norvégoknak a zsidókkal és lappokkal kötött házasságának tilalma, valamint a bolsevizmus elleni sajtóhadjárat. Az előbbi esetben természetesen a náci fajgyűlölő ideológia állt a háttérben, az utóbbiban pedig a Szovjetunió ellen 1941. június 22-én megindított német hadműveletek. Berggrav ennek megfelelően ítélte meg a helyzetet: a házassági törvény ellen szót emeltek, míg a nácik önigazoló antibolsevista kampányától távol tartotta magát az egyház. A prímásra zúduló sajtókritika iszonyatos nyomást jelentett, de nem engedett – pedig ekkor közel járt az összeroppanáshoz: „Altató nélkül már egy éjszaka sem tudok aludni” – írta Skagestad püspöknek. A Közös Keresztény Tanács ülésén pedig így búcsúzott a

résztvevőktől: „Az Önökkel való találkozás megerősít engem. Erre nekem ugyanúgy szükségem van, mint bárki másnak, méghezzá sűrgetően!”⁶⁶ Csekély vigaszt jelenthetett a számára, hogy ebben az időben Quisling erős Berggrav-komplexusban szenvedett, az állandóan tiltakozó püspök egyre nagyobb dühvel töltötte el.

1941 nemcsak külső eseményekben volt jelentős Berggrav püspök életében, hanem a politikai etika területén is folytatta kutatásait: ekkor tanulmányozta Luther tanítását a felsőbbtség kérdéséről. A források tanulmányozása után olyan felismerésre jutott, amely szöges ellentétben állt az evangélikus teológia – leginkább éppen Lutherre hivatkozó – bevett álláspontjával, amely szerint engedelmességgel tartozunk minden felsőbbségnek. Berggrav éppen azt tanulmányozta, mit mondott Luther a felsőbbséggel szembeni ellenállásról. „Amikor részeg a kocsis: Luther az engedetlenség kötelességéről” című, 1941 tavaszán Oslóban és az ország más vidékein tartott előadásaiban eredményeit nyilvánosságra is hozta.⁶⁷ Meglepő felfedezése egy sor olyan idézet volt, amelyben a reformátor a zsarnoki hatalom elleni fellépést igazolta. Az állammal szembeni lojalitás kérdésében ekkor határozott felismerésre jutott: „Csak egy Urunk van, és csak egyféle engedelmeség létezik.” Éppen ezért az egyház felelőssége és kötelessége, hogy hirdesse Isten evangéliumát és törvényét, ami magában foglalja a fellépést is, ha a felsőbbtség megsérti Isten törvényét. Így aztán, ha az állam a lelkiismeret fellett akar uralkodni, akkor antikrisztusi – vonta le a következtetést. „A kérdés az, vajon Isten ígését a sarokba dobják és a társadalom döntő területeiről kizárják-e?”⁶⁸ Berggrav olyan liberális tendenciával számolt, amely magánüggyé teszi a vallást, és a francia forradalmat követő

⁶⁶ Heiene 1997, 146. o.

⁶⁷ Austad 1987, 58. o.

⁶⁸ Heiene 1997, 149. o.

modern szekularizációhoz vezet. Ez ellen nem elegendő a humanizmus és az idealizmus, mert ezek nincsenek felvértezve a hatalom imádata és az ember istenítése ellen, itt kezdődik az egyház engedelmessége.⁶⁹ „Ahol Isten igéjének találnia kell, olyannak kell lennie, mint a villám; konkrét célpontra kell irányulnia, anélkül, hogy bárminek a helytelen figyelembevétele meggyengítené.”⁷⁰ Ez a radikális lutheránus teológia adott szilárd alapot a küszöbön álló egyházi harcnak.⁷¹

FRONT – FOGSÁG – SZÖKÉS⁷²

Berggrav püspök az egyház és az állam viszonyában fordulatot jelentő napot, 1942. február 1-jét a lovisenbergi kórház egyik szobájában töltötte. Néhány héttel korábban ugyanis figyelmeztetést kapott egyik német ismerősétől, hogy Quisling beiktatásával kapcsolatban számolnia kell egy, a személye ellen irányuló támadással – ennek természetéről azonban nem volt bővebb információ. Így bölcsőbbnek tűnt megelőzőképpen néhány hétre „betegágyba feküdni”.

A kollaboráns kormány beiktatási ünnepségén Terboven birodalmi biztos valóban éles kirohanást intézett a norvég prímás ellen. Kezébe került személyes feljegyzésekre hivatkozva azt állította, hogy Berggrav békeközvetítő diplomáciai lépései idején még a német felet támogatta: Nor-

⁶⁹ „Itt fordul Isten az egyházakhoz. Csak ők tölthetik meg a jog fogalmát örök tartalommal, úgyhogy a népek fölé emelkedvén képessé válnak arra, hogy egyesítse őket, s Istent szuverén Urunkként ismertesse el” – írta Berggrav 1948-ban, a *The Lutheran World Review*-ben megjelent tanulmányában. Berggrav 1948, 446. o.

⁷⁰ Heiene 1997, 150. o.

⁷¹ Berggrav teológiájáról bővebben lásd a kötet következő tanulmányát.

⁷² Berggrav később maga foglalta össze ezzel a címmel egyik könyvében az 1942–1945 közötti életszakaszát. Heiene 1997, 155. o.

végia német megszállása nem csupán politikailag és erkölcsileg volt jogos lépés az angol inváziót megelőzendő, hanem egyben az önvédelem diktálta kötelesség is volt. Anglia a norvég semlegesség ellensége volt, míg Németország annak barátja – így értelmezte Berggrav megjegyzéseit Terboven. Ezek szerint akkor ugyanúgy értékelte a helyzetet, mint maga Quisling, később viszont ellene fordult. Azóta hallgat arról, milyen veszélyt jelent Anglia és a Szovjetunió Norvégiára nézve. A beszéd világos provokáció volt: „Nyugodtan hallgatásba burkolózhat továbbra is. De akkor kompromisszum nélkül minden egyéb politikai kérdéstől is távol kellene tartania magát.”⁷³ Ez a támadás érzékeny pontján találta el Berggravot, aki világosan távol akarta tartani magát és az egyházat a tisztán politikai összekötésektől.

A februári eseményeket tehát kórházi menedékéből figyelte az oslói püspök. Mind a trondheimi események, mind az ifjúság neveléséről kirobbant konfliktus érintettjei tájékoztatták őt, és itt fogalmazta első, éles hangú nyilatkozatát is a tiltakozó szülők védelmében. Hamar világossá vált azonban, hogy ebben a kérdésben olyan területre ért az egyház, ahol püspökei megkezdhetik a nyílt harcot az államhatalom ellen. Február végén már oslói püspöki rezidenciáján fogadta a többi egyházvezetőt, ahol együttesen fogalmazták meg állami hivatalról szóló lemondásukat.

Quisling február 26-án maró gúnnyal reagált Berggrav és a többi püspök lemondására: „Átok a népeken, ha kis emberek nagy hivatalokban, elegendő áttekintés és történelmi előrelátás híján szétzúzzák a saját hasznuk érdekében mindazt, amit okos és hazafiasan gondolkodó férfiak generációk alatt teremtettek meg a munkájukkal, és nem ismerik fel a nagy és maradandó károkat, amelyeket ez-

⁷³ Heiene 1997, 154–155. o.

zel okoznak.”⁷⁴ Másnap felhívatta Berggravot az oslói várba, ahol azzal vádolta meg, hogy hatalomátvételi kísérletének 1940. április 15-ei bukásáért egy személyben ő a felelős. Ekkor fenyegette meg az árulóknak járó százszoros lefejezéssel is. Március 7-én végül közölték Berggravval, hogy nyolc napon belül el kell hagynia a püspöki székhelyet, ekkor költözött az askeri családi nyaralóba. Innen vett részt az egyház húsvéti hitvallásának, *Az egyház alapjának* a megfogalmazásában mint Hallesby professzor mellett a Közös Keresztény Tanács legnagyobb tekintélyű tagja. Nagypénteki és húsvéti házi őrizete után innen hurcolta el a rendőrség kihallgatásra a lelkészek lemondását követő napokban, április 8-án.

Az április 10-i kihallgatást maga az igazságügy-miniszter vezette az államügyész jelenlétében. Berggrav naplójában az egész eseményt inkább szórakoztatónak, mint félelemkeltőnek írja le. Pedig Quisling ekkor már nyíltan úgy nyilatkozott az újságoknak: „Ezeket az embereket minden szépítés nélkül annak kell kezelni, amik valójában: csalónak és árulónak. Magatartásukkal arra kényszerítenek bennünket, hogy megsemmisítsük őket.”⁷⁵ Mindez nem pusztán fenyegetőzés volt, amit jól mutat az is, hogy a norvég egyházzal kapcsolatos fejlemények miatt már április 12-én Oslóba érkezett Németországból *Helmuth James von Moltke* gróf és *Dietrich Bonhoeffer*, hogy a helyszínen tájékozódjanak az ügyben.⁷⁶ Tárgyalásaik nyomán, de más csatornákon is a berlini vezetést arról győzték meg, hogy egy, az egyházzal szembeni erőszakos lépés elmérgesítheti a helyzetet, és a norvég ellenállás malmára hajthatja a vizet. *Goebbels* úgy nyilatkozott, hogy Quisling és Terboven ezzel „olyan levest kotyvasztottak maguknak, amit

⁷⁴ Heiene 1997, 158. o.

⁷⁵ Heiene 1997, 165. o.

⁷⁶ Von Moltke a Wehrmacht Oberkommando munkatársaként, Bonhoeffer pedig a német elhárítás, az Abwehr tagjaként érkezett Oslóba, ugyanakkor titokban mindketten tagjai voltak az ellenállásnak is.

majd erős émelgyéssel kell kikanalazniuk”.⁷⁷ Április 12-én Himmler, 13-án pedig *Bormann*, Hitler helyettese küldött táviratot Terbovennek, hogy a püspököt szabadon kell bocsátani. 16-án délután „csupán másfél percig” – ahogy Berggrav írta – szabadon bocsátották, azután a rendőrség askeri otthonába vitte, és állandó megfigyelés alá helyezte. Ugyanezen a napon tért haza a két német egyházi küldött. Beavatkozásuk következménye lehetett, hogy a norvég kormány végül is letett arról a tervéről, hogy Berggravot rövid úton elítéljék és kivégezzék.⁷⁸

Az askeri fogság – a nemzetközi náci propagandával ellentétben – közelről sem jelentett szabadon bocsátást. Az első hónapokban minden külső kapcsolatot elvágtak a hatóságok, még feleségével és gyermekeivel sem érintkezhetett. A fogoly őrizetére kivezényelt pártkatonákat csak néhány hónap elmúltával váltotta fel a rendőrség – a szökés esetére kilátásba helyezett tűzparancs ekkor szelődött emberségesebbé az örökkel kialakuló jobb kapcsolatban. Berggrav havonta egyszer írhatott feleségének, azt is az államrendőrség közvetítésével, kerülve minden „aktuális témát”.⁷⁹ Csak újabb néhány hónap elteltével engedélyezték, hogy látogatókat fogadhasson, többek között feleségét is.

⁷⁷ Austad 1988, 87. o.

⁷⁸ Moltke és Bonhoeffer az egyháziakkal való tárgyalásokon arra biztatták norvég kollégáikat, hogy az ellenállási munkát ne adják fel. Heiene 1997, 164–166. o. Bonhoeffer különösen nagy érdeklődést tanúsított a norvég egyházi helyzet iránt, mivel ő saját egyházában már korábban is hasonló lépésekre tett javaslatot, mint amilyenekre Norvégiában sor került. Austad 1988, 87. o.

⁷⁹ Emlékezetes eset volt 1942 őszén, amikor az egyik levél miatt Berggrav feleségét beidézte a rendőrség, és a püspök egyik levelében előforduló idézetről faggatták: „azért küldött el, hogy a szabadulást hirdessem a foglyoknak...” A védekezésre, hogy ez csupán a vasárnapra előírt evangéliumi ige Lk 4-ből, végül azt a rendelkezést hozták, hogy Berggrav nem idézhet többé a Bibliából, „mert az túlzottan aktuális”. Heiene 1997, 168. o.

Az elszigeteltség éveiben Berggrav – a házimunka és a favágás mellett – írással töltötte az idejét. Számos nagy témára most jutott először ideje: ezek között volt az egyház háború utáni új rendje, amelyről már a közegyházban, az Átmeneti Egyházvezetőségben, de a londoni emigráns kormányznál is élénk viták folytak. Nagy érdeklődést váltott ki az állam és az ember viszonyát tárgyaló munkája is, amelynek kéziratát még 1944-ben Svédországba csempészték és ott kiadták.⁸⁰

Az elszigeteltség – az állandó rendőri őrizet ellenére is – 1943-tól fokozatosan oldódott. A legnehezebb napok mégis 1944 karácsonya előtt következtek: Berggrav egyik fiát letartóztatta a titkosrendőrség, a család sorsa így teljesen bizonytalanná vált. Időközben többször is titkos értesítés érkezett arról, hogy az ellenállás köreiben készítik Berggrav számára a szöktetés tervét, ám ez immár nemcsak az ő óvatossága, hanem a fiú sorsa iránti aggodás miatt is lehetetlennek látszott. Végül 1945. április 16-án mégis Svédországba menekítették a családot, néhány hét múlva pedig fiukat is sértetlenül viszontláthatták, aki a Gestapo börtönéből szabadult ki. A püspöknek arra is volt gondja, hogy együttműködő őrzői védelmében arra kérje az ellenállást, színleljenek szöktető katonai akciót az askeri házat övező erdőkből.

A háromévi fogság után 1945 májusában Oslo püspöke számára is elérkezett a szabadság – bár nem egészen úgy, ahogyan azt korábban eltervezte.

⁸⁰ Ez a kézirat csaknem egy házkutatás áldozatául esett 1943-ban, amikor Berggrav titokban levelet kapott Fjellbu préposttól. Az államrendőrség alapos munkája ellenére mégis sikerült a fontosabb iratokat elrejtetni a szauna egyik farakásába. Heiene 1997, 172. o.

1945. május 9-én vették fel ismét a norvég egyház püspökei 1942 februárjában letett állami hivatalukat. Berggrav püspök nagy várakozással tekintett a háború utáni feladatok elé: az egyházi rend reformja, az egyház új helyének kiépítése a társadalomban, valamint a nemzetközi ökumenikus mozgalomban való részvétel szerepelt tervei között. A múlt gyanakvása azonban – az egyre erősödő radikális baloldali politika képviselői, de még az emigrációból visszatért politikusok irányából is – újra feléledt vele szemben: azzal vádolták, hogy a civilek fegyveres ellenállásával kapcsolatos 1940-es állásfoglalása, valamint a németekkel szembeni nyílt konfliktust kerülő magatartása miatt súlyos felelősség terheli a náci diktatúra idején történelemért. További nagy vihart kavart, amikor 1945. október 16-án meglátogatta börtönében a háborús bűnösként elítélt Vidkun Quislinget, majd levélben kegyelmet kért a miniszterelnöktől a volt náci vezér számára. Indoklasként nem csupán alapvető halálbüntetés-ellenes meggyőződését hozta fel, hanem – írja – „meg vagyok győződve, hogy különösen *jogtalan* lenne Quisling életét kioltani. Azok között, akik őt és az ügyet is jól ismerik, egyöntetűen az az uralgó nézet, hogy messzemenően meggyőződése szerint cselekedett, amikor oly sok gaztettet követett el.”⁸¹ Quislinget a második világháborús számonkérés szokása szerint – a püspök véleményétől függetlenül – természetesen kiégezték. Berggravot ugyan lehetett az ügyben azzal vádolni, hogy túl enyhe álláspontot képvisel, de azzal semmiképpen, hogy oka lett volna valamit is viszonzni a háború idejéből Quislingnek a javasolt kegyelemmel. Berggrav egyébiránt a következetes számonkérés híve volt a háború után – a halálbüntetés kérdését leszámítva.

⁸¹ Heiene 1997, 184. o.

A világháború hosszúra nyúlt árnyai lassan elmaradtak az életéből, de a megpróbáltatások következményei nem. 1946 után egyre súlyosabb szívpanaszokkal küszködött, amit súlyosbított felesége halála 1949-ben. Az oslói püspöki széktől az 1950-es év végével vált meg, nemzetközi munkáját azonban tovább végezte: az Egyházak Világtanácsa egyik elnökeként (1951–54) és az Egyesült Bibliatársulatok elnökeként (1946-tól haláláig) működött, és élete végéig vezette a *Kirke og kultur* folyóiratot is, amely ke- reken 50 esztendeig kötődött az ő nevéhez. 1959. január 14-én hunyt el Oslóban.

Berggrav oslói püspök teológiájának fő vonásai a norvég egyházi harcban*

► REUSS ANDRÁS

ESEMÉNYEK ÉS TEOLÓGIA

A német megszállás kezdetétől (1940. április 9.) a II. világháború végéig (1945. május 8.) tartó norvég egyházi harc történetéről elég részletesen és csaknem kifogástalan pontossággal tájékozódhat a magyarul olvasó is,¹ ha érdeklí a téma. Az eddig lefordított és közölt beszámolók elsősorban az eseményeket idézik fel. Az elmúlt években azonban a norvég *Gunnar Heiene* egy Berggrav-életrajzot,² a német *Arnd Heling* pedig egy teológiai tanulmányt tett közzé.³ Heiene életrajzi műve az események mellett is behatóan foglalkozik a norvég egyházi harc vezéralakjának, *Eivind Berggrav* oslói püspöknek a gondolkodásával és teológiájával, s természetesen Heling sem tudja úgy tárgyalni Berggrav teológiáját, hogy a kor eseményeit ne ábrázolná. E sorokkal arra vállalkozom, hogy bemutassam e harc teológiájának néhány vonását, miközben a történelmi eseményeket csak a teológia megértéséhez elengedhetetlenül szükséges mértékben vázolólok. A teológia bemutatásánál különösen a harc során keletkezett számos, a kormányhoz

* A tanulmány megjelent: *Credo*, 2001/3–4. 25–38. o. Az idézeteket a jelen kiadásban közölt fordításokhoz igazítottuk.

¹ Aulén 1942; Molland 1947; Berggrav 1948; Ordass 1996.

² Heiene 1997.

³ Heling 1992.

vagy a lelkészekhez intézett hivatalos – az egyházi vezetők által kiadott egyéni vagy egyházi testületi – nyilatkozatra figyelek. Az áttekintést megkönnyíti, hogy az öt évig zajlott norvég egyházi harc egymástól élesen elhatárolható korszakokra osztható, amelyek mindegyikéből jellegzetes megnyilatkozások emelhetők ki.

KIVÁRÁS ÉS TAKTIKÁZÁS

A „Weserübung Nord” hadművelet keretében a német egységek 1940. április 9-től kezdődően nagy erővel szállták meg az I. világháborúban részt nem vett Norvégia egyre nagyobb területeit. A hadműveletek megkezdésével együtt kiadott memorandumban biztosítani ígérték Norvégia függetlenségét és integritását: a kimondott szándék tehát nem a hódítás volt, hanem az, hogy a megszállással megelőzzék a britek hasonló lépését. Az egyébként teljesen jelentéktelen norvég nemzetiszocialista párt (1936-ban a szavazatok 1,8%-át kapta) vezetője, *Vidkun Quisling* már az első nap estéjén bejelentette, hogy pártja veszi át a hatalmat, és ő lesz a kormányfő és a külügyminiszter, de sem az északi országrészbe menekült király és kormány, sem a parlament, a Storting helyükön maradt tagjai nem ismerték el. Oslóban a Legfelsőbb Bíróság elnöke adminisztrációs tanács, tulajdonképpen norvég önkormányzat felállítását javasolta, a németekkel folytatott tárgyalásokba bevonta Berggravot is. A sikeres tárgyalások révén alig egy héttel a támadás után (április 15-én), miközben északon még fegyveres ellenállás folyt a németek ellen, és a király s a kormány is az országban volt, délen Hitler kénytelen volt elszenvedni első politikai vereségét: a német nagykövet jelenlétében a jelenlevő legmagasabb norvég közjogi méltóság, a Legfelsőbb Bíróság elnöke kinevezi az Adminisztrációs Tanácsot. Ezután kezdi meg működését a Hitlernek közvetlenül alárendelt és teljhatalmú birodalmi megbízott, *Terboven*. Ő egy-

részt ígéretet tesz a szabad vallásgyakorlásra, másrészt tárgyalásokat kezdeményez a németekkel jobban szimpatizáló államtanács alakítására, amelyekben Berggrav is részt vesz. Mivel feltételeit a norvégok nem fogadják el, 1940. szeptember végén kihirdeti a trónfosztást, felosztatja az Adminisztrációs Tanácsot és a politikai pártokat a nemzeti-szocialista párt kivételével, majd e párt tagjaiból és szimpatizánsaiból álló államtanácsot nevez ki. Az első korszak ezzel ér véget.

Oslo püspöke e kezdeti szakaszban került a konfrontáció – talán azért, mert várta, hogy tisztázódjanak az arcvonalak, és remélte, hogy a németek betartják a nemzetközi jogot, és teljesítik, amit ígérnek. Két szöveggel lehet ezt érzékeltetni.

Nyár közepén (1940. július 18.) a norvég újságok egy bűnbánatra és imádságra szólító felhívást közöltek, amelyet Berggrav, valamint az egyházon belüli különféle laikus szervezetek és a szabadegyházak egy-egy vezetője írt alá:

„Norvég keresztények!

E sorsdöntő időben legyünk egyek a bűnbánatban és az imádságban. Bánjuk meg őszintén bűneinket és vétkeinket.

Vállaljuk magunkra keresztény felelősségünket.

Legyünk egyek az imádságban, amelyet az országért és a népért, s különösen azokért mondunk, akik jövőnkért a felelősséget hordozzák.”⁴

A szövegben csak a „sorsdöntő idő” kifejezés utal a rendkívüli. A kegyesség általános megnyilvánulása, hogy bűnbánatra és imádságra hív. Nagyon fontos mozzanat azonban a levertségnek és tehetetlenségnek ebben a helyzetében a felelősségre utalás, amely felelősségben mindenki osztozik, bár ez a felelősség nem egyforma. Éppúgy lehett a Londonba menekült királyra, az ott megalakult kormányra, a hazai fegyveres ellenállókra, mint az Adminiszt-

⁴ Lásd e kötetben, 105. o.

rációs Tanács tagjaira gondolni. Hatalmas üzenete volt a három aláíró személy együttesének is, hiszen ez a három irányzat egyfelől átfogta az egész norvég kereszténységet, másfelől a közöttük mintegy kétszáz év óta feszülő ellentétek miatt addig együtt sem szóban, sem írásban nem léptek föl. Az adott helyzetben az egységet különbségeik és ellentéteik elé sorolták.

Az úgynevezett egyházi imádság (az istentisztelet végén elmondott könyörgő imádság) a másik sajátos szöveg. Már 1940 nyarán követelte az egyházügyi főosztály, hogy a rádiós istentiszteleteken ebből az imádságból hagyják ki a királyért és a kormányért mondott részeket. Amikor pedig a megszállók kimondták a trónfosztást és feloszlatták az Adminisztrációs Tanácsot, maga Berggrav fogalmazta át a szöveget, és azt elfogadtatta püspöktársaival is. Így sikerült elébe vágnia annak, hogy az új hatalom írjon elő valamilyen nem kívánt vagy egyenesen elfogadhatatlan szöveget. Szeptember végétől már nem imádkoztak az emigrációban levő királyért és a kormányért, hanem helyettük „honfitársainkért a távolban és a tengeren” mondtak imát. Ez a megfogalmazás alkalmas volt arra, hogy a gyülekezetek mégis az uralkodóra gondoljanak, és sikerült elhárítani az új hatalom képviselőinek imádságba foglalását.

A lépés persze példátlan volt, hiszen legálisan a királyt nem fosztották meg trónjától, és a kormány sem mondott le, az államegyház püspöke mégis kihagyja őket az egyházi imádságból. A döntés elsősorban a külföldön élő norvégok körében váltott ki megütközést, akik rádióadásaikban nem vonakodtak Berggravnak szemére vetni hazafiatlanságát. Ő azonban úgy tartotta, a megszállók vagy a norvég kormánysszervek hatályosan elrendelhetik, hogy az imádság ilyen fordulatai ne alkossák a hivatalosan előírt istentisztelet részét. Elképzelhető, hogy a norvég népet nem látta elég felkészültnek a harcra, vagy az ügyet nem tartotta elég súlyosnak ahhoz, hogy amiatt induljon meg a harc.

Az államtanács 1940. szeptemberi kinevezésével egyre inkább nyilvánvalóvá lett, hogy kezdetét vette az a folyamat, amelynek célja a németek részéről a norvég társadalom nemzetiszocialistává tétele és háborús célokra való mozgósítása. Ezek a törekvések nem tettek kivételt a norvég egyházzal sem, és az egyház az egyik legerősebb ellenfélnek bizonyult. A harcnak ez a szakasza a nemzetiszocialista ifjúsági szervezet elleni tiltakozásig és a püspökök lemondásáig tartott (1942. február).

Ennek a szakasznak a kezdetén már előrevetíti árnyékát a későbbi nagy küzdelem. Arra a lelkészek között felvetődő kérdésre, hogy mi a teendő, ha az államhatalom hűségnyilatkozatot kíván majd, Berggrav püspöknek a lelkészekhez küldött körlevele (1940. október 23.) először még a hagyományos választ adja: „Lojális voltam és akarok maradni a fölém helyezett felsőbbtség iránt Róm 13,1–5 értelmében; hivatali kötelességeim iránt lelkiismeretem szerint, Isten igéjének (ApCsel 5,29) megfelelően; valamint hazám iránt, amelyet Isten adott nekem.” A lelkiismeretet és a meggyőződést hangsúlyozza, de teológiai értelemben: „Az egyház az evangélium szolgálója népünk körében. Ez kell, hogy vezérfonalunk legyen, amint minden dologban ez legmélyebb elkötelezettségünk is. [...] »Ezen túl senkit sem szabad és nem is lehet hajszolni.«⁵

A lelkészeknek és gyülekezeti tanácsoknak így ír (1940. október 31.): „Először is szögezzük le, hogy ebben a helyzetben a legfontosabb, hogy nem a helyzet a legfontosabb, hanem Isten, aki minden helyzetnek Ura. [...] Vannak igazságok és kötelezettségek, amelyek sohasem változtathatók meg. Amit Isten megszabott, emberek nem változtathatják meg. [...] Minden keresztény embernek feladata, hogy megkülönböztesse a nap váltakozó értékeit és azt a ren-

⁵ Heling 1992, 146–147. o.

díthetetlen, amellyel Isten ígéje lelkiismeretünket megköti és szabaddá teszi. A meggyőződéshez körültekintően ragaszkodni és tőle sem csábításra, sem fenyegetésre nem tágitani, valamit megtenni vagy elhagyni – ez nem olyasmi, amiben választhatunk...”⁶

Az első pillanatban nemcsak mi, de talán az egykoriak sem érezték ki ezekből a gondolatokból az ellenállás elszántságát és megalapozását. Mintha inkább kerülni akarna minden közvetlen vitát a nemzetiszocializmussal.⁷ Óvakodják mégis minden visszatekintő, hogy e szavakat akár csak taktikázásnak, akár pusztán örök általánosságok megfogalmazásának fogja fel. Inkább elvileg jelölik ki azt az utat, amelyen majd a konkrét eseményekre válaszolva konkrétan járni kell, s amelyen az oslói püspök és vele sokan mások jártak. Ez azonban valóban csak az előkészület órája, a tényleges küzdelem még nem kezdődött el.

Az előkészületekhez tartozik még egy szinte felmérhetetlen jelentőségű lépés. Amikor 1940. október végén Berggrav felmérte és megfogalmazta, hogy a fő veszedelem a brutális Gestapo erejére támaszkodó pogány életszemlélet, felismerte egyszersmind azt is: ebben a helyzetben a keresztények nem engedhetik meg maguknak, hogy egymással hadakozzanak. Sikerült megnyernie a legbefolyásosabb laikus vezetőt, *Ludvig Hopét*, aki a Kína-misszió élén állt, s aki korábban a népegyház-államegyház legradikálisabb kritikusa volt, valamint a belmisszió vezetőjét, *Ole Hallesby* professzort, aki 20 évvel korábban mindenféle együttműködést elutasított a liberálisokkal, hogy együtt hozzák létre a Közös Keresztény Tanácsot (Kristent Samråd). Nem adminisztratív szervezet akartak, hanem közös irányítást, egyeztetést, azonos fellépést a nép és az egyház ügyében. Hatalmas megerősítést jelentett, amikor egy alkalmi gyűlésen, egy nevezetes missziói házban 3000 em-

⁶ Lásd e kötetben, 109. o.

⁷ Heling 1992, 146. o.

ber előtt jelentették ki: „Amikor most a különböző táborokban lévő számos barátunkat arra hívjuk, hogy csatlakozzanak a Közös Keresztény Tanácshoz, ezt azért tesszük, mert a tanács a mi régi, kipróbált, reformatori és haugianus irányunkat kitérők nélkül akarja követni, az ihletett isteni ige alapján, evangélikus egyházunk hitvallása szerint. Ebben a nagy és kritikus órában jobban érezzük, mint valaha, hogy egyedül a régi, csonkítatlan evangélium képes népünket megmenteni.”⁸

A norvég püspök nem csinált titkot abból, hogy voltak olyan idők, amikor nehézségei voltak a Szentírással, de élete folyamán egyre többet jelentett a számára. Átélt, hogy nem egyszerűen mi olvassuk a Bibliát, hanem a Biblia olvas minket.⁹ Amikor 1942. február 27-én váratlanul rendőrségi kihallgatásra hurcolták, zsebében ott lapult egy kis Biblia. Visszaemlékezve mesélte egyszer, hogy a BBC és a Biblia „adtak nekünk bátorságot és reménységet napról napra. Természetesen más volt a látószögük, de lélektani oldalról nézve összekapcsolódtak, mert mindkettő bizodalmat árasztott”.¹⁰ Amikor olyan élesre fordult a helyzet, hogy bármelyik pillanatban számolnia kellett le tartóztatásával, előkészített táskájában ott volt a Biblia, a görög nyelvű Újszövetség és egy konkordancia. Három évig tartó házi őrizetében valóban egyik kedves foglalatossága volt a Filippi-levél lefordítása a kortársak számára. Élete utolsó feladatákként elvállalta a Bibliatársulatok Világszövetsége elnöki posztját. Ebben a tisztében egyszer megrendítő szavakkal foglalta össze az 1800 éves Biblia jelentőségét.¹¹

A Magyarországon szinte egyáltalán nem ismert *Hans Nielsen Hauge* (1771–1824) egyszerű parasztcsaládból származott, aki egy 25 éves korában átélt lelki élmény, va-

⁸ Lásd e kötetben, 107. o.

⁹ Heiene 1997, 233. o.

¹⁰ Heiene 1997, 235. o.

¹¹ Heiene 1997, 249. o.

lamint lutheránus pietisták és korai pietisták hatására az Isten iránti engedelmességet és a tevékeny Krisztus-követést hirdette. Működése nyomán kis közösségek jöttek létre szerte az országban, amelyek ugyan nem szakadtak el az államegyháztól, de az – főként kezdetben – értetlenül és gyanakvással tekintett rájuk. Maga Hauge emiatt összesen 10 évig börtönben is ült. Az „eretnek” Hauge irányzata itt jelenik meg először pozitív hangsúllyal az igazi reformátori irány mellett, az államegyház püspökének jelenlétében. Felbecsülhetetlen történelmi jelentőségű pillanat ez Norvégia egyháztörténetében! Nem kis része volt ebben a liberálisnak tartott Berggrav püspöknek, aki a haugiánus vonalat a következőképpen határozta meg: „a hatékony hit vonala, a hitvalló *élet*, az engedelmeskedő kereszténység, az ébredés és a biztos járás egészséges kombinációja, a laikus önállóság norvég összekapcsolása az autoritatív egyházzal.”¹²

Magától értődőnek tűnhetne az evangélikus püspököt a lutheri reformáció elkötelezettjének tekinteni. Kétségtelenül az volt, ám oly módon, ami figyelmet érdemel. Úgy látta, a lutheranizmust két oldalról fenyegette veszély. Az egyik oldal, ha protestációnak tartják akár a római katolicizmussal, akár a kálvinizmussal szemben. A másik a biblicizmus, amikor egy bizonyos tan kerül előtérbe. Véleménye szerint „a lutheriből élni kell”, a lutheranizmus lényege ugyanis az evangéliumnak és hitbeli atyáink keresztény tapasztalatának a forrásaiból áradó élet. Ahol az élet és a tan közötti belső kapcsolat elvész, ott mindkető odavan. Ennek jelét a protestantizmus két legnagyobb gyengeségében látta: egyrészt nemzeti hatalomvágyában, másrészt az elkülönülő felfogások önhittségében. „Ezáltal külső sajátossága közvetlen ellentétben van belső értékével.” A Lutheránus Világkonvent második, kopenhágai ülését 1929-ben – véleménye szerint – nagymértékben

¹² Heling 1992, 153. o.

„unalmasság és bőbeszédűség”, „életidegen teologizálás”, „szűk féltékenység” és „konfesszionális önfejűség” jellemezte. Meggyőződése volt, hogy az északiak egészen más hagyományt képviselnek, és különösen Svédország járult hozzá, hogy az igazi Lutherhez elvezessen.¹³

Valláspszichológiai kutatásainak is része volt abban, hogy Oslo püspöke Luther gondolkodásában elsősorban nem a fogalmakat látta meghatározónak, hanem az élményt, azokat az erőtevényezőket, amelyekkel kapcsolatba került. Úgy látta, hogy Luther írásaiban is hemzsegek azok a kifejezések, amelyek ezt tükrözik, teológiai gondolkodásának ezért olyan drámai a megjelenése. Luthernél a „kereszténység nem valamilyen állapot, hanem mozgás: »...a keresztény ember nem valaki, akivé ő lett, hanem valaki, aki-vé lesz.« »A keresztény kegyesség nem istenes lét, hanem istenessé válás, nem egészség, hanem egészségessé válás, nem forma, hanem gyakorlás, még nem vagyunk azok, de azok leszünk. [...] nem értünk még célt, hanem utat találtunk, amelyen járunk.«”¹⁴

Berggrav nyomatékosan hangsúlyozza Luther teológiájának organikus egységét. Azt, amit Luther különösen a Galata-levélhez írt kommentárjában fejt ki, miszerint a hit és a cselekedet nem két külön dolog, nem lehet a hitet – mint valami nyersanyagot – a szeretet cselekedeteivé átalakítani. A hit Isten munkája bennünk, és ennek a folyamatnak a szerves, organikus gyümölcse, hogy egészen más emberekké leszünk teljes szívünkéből, teljes lelkünkéből, teljes elménkből, teljes erőnkéből. A kereszténységben tehát semmiképpen sem kétféle – egy erkölcsi és egy vallásos – érzületről kell beszélni, hanem csak egyről. Az emberi személyiség sem két részből áll, keresztényiből és emberiből, hanem csak egyből.¹⁵

¹³ Heling 1992, 110–111. o.

¹⁴ Heling 1992, 111–112. o.

¹⁵ Heling 1992, 113. o.

A norvég egyházi harc szempontjából is fontos Berggrav számára, hogy bár a jézusi és a lutheri szemléletben is tud Isten és a gonosz dualizmusáról annyiban, hogy ez a két-
tő létezik, ez semmiképpen sem jelenti azt, hogy Isten csak félig Isten. „A harc tény, de a győzelem Istené. Isten szuverenitása kétségen kívüli; az ellenállás is. [...] Isten benne áll, egyúttal azonban fölötte. Ez nem »tan«, ez paradoxon. Ezt hitben ragadjuk meg. [...] Luther gondolatmenetében: Ha e világ fejedelme nem képes kárhozatra juttatni, akkor valójában szájalmas...”¹⁶

A fentiek elégséges módon illusztrálják és igazolják is, hogy az egységes keresztény fellépés létrehozása Berggrav gondolkodásában sokkal több volt, mint valami diplomáciai sakkhúzás, netán ügyes kompromisszum. Az ő integráló alkatában¹⁷ adva volt a készség nemcsak a különböző irányzatok megszólítására, hanem megértésére és megértetésére, s persze meggyőzésére is. Érvei olyan hatásúak voltak, hogy püspöktársai vagy helyettesei, valamint az állami és a gyülekezeti teológiai fakultás professzorai nem kényszeredetten, hanem szabadon álltak mögé. A Hope és Hallesby által képviselt irányzatoknak – nyilván a múlt éles vitái miatt – nehezebb volt ezt a belső egységet elérniük.¹⁸

Alkati és lélektani vagy teológiai irányzatok egyeztetésénél is lényegesebb, hogy Eivind Berggrav püspök felismerte: a kezdődő harc nem pusztán az egyház szabadságáért folyik, hanem az igazságért és az igazságosságért. S a választóvonal nem az egyház és a világ között húzódik, hanem azok között, akik az igazság és az igazságosság elvéhez való rendíthetetlen ragaszkodást szent kötelességüknek tekintik, és akik nem tekintik annak.¹⁹ Az egyházon

¹⁶ Heling 1992, 114. o.

¹⁷ Lásd már-már naivnak tűnő békeközvetítési kísérleteit a háború kezdetén, tárgyalásait Lord Halifax brit hadügyminiszterrel és Hermann Göringgel 1939 decemberében és 1940 januárjában.

¹⁸ Lásd azt a nyilatkozatot, amelyet ezek az irányzatok adtak ki röviddel a Közös Keresztény Tanács megalakulása után. 108. o.

¹⁹ Aulént idézi Heling 1992, 249–250. o.

túlmutató nagy ügyek pedig, amelyekért az egyháznak már érdemes a sorompók közé állnia, nem sokáig várattak magukra. A jogrend, az ifjúság nevelése és a szülők felelőssége, az igehirdetés témái, valamint az államegyház kérdése voltak azok a legfőbb területek, amelyeken a norvég egyház elszánt küzdelmét a továbbiakban folytatta.

Az egyház 1941 elején látta először szükségesnek elvileg is tisztázni az államhatalommal való viszonyát az egyházi ügyi főosztályvezetőnek küldött tiltakozásokban, majd válasz híján ezek közreadásával egy pásztorlevélben.²⁰ A püspökök leszögezik, hogy a norvég egyház a norvég állammal mint jogállammal áll viszonyban. Alapvető kérdés tehát, hogy az állam eleget tesz-e jogi és erkölcsi kötelezettségeinek. A püspökök megállapítják, hogy ennek megvalósulását kétségesse teszik a nemzetiszocialista rohamosztagok erőszakos cselekményei és a rendőrség részéről ezek eltűrése, sőt támogatása. A bíróságok függetlenségét oly mértékben csorbították, hogy a Legfelsőbb Bíróság tagjai nem láttak más kiutat, mint a lemondást. Ezzel a püspökök körlevele szerint olyan jobbizonytalanság jött létre, amely megkérdőjelezi a jogállamiság meglétét. Harmadszor, a náci rezsim egy rendelkezés szerint nem ismeri el a lelkészek elkötelezését a gyónási titok megőrzésére. A püspökök elismerik, hogy az egyháznak nem dolga, hogy az állam rendjét megszabja, de feladatuknak tartják, hogy szóljanak, ha az állam nem tölti be hivatását, tudniillik nem a jogot, igazságot és jóságot valósítja meg. Ez nem értelmezhető úgy, hogy az egyház beavatkozik a politikába, mert ez az egyház kötelessége, amint az is kötelessége, hogy szavával a népet visszatartsa az erőszaktól és az igazságtalanságtól.

A norvég püspökök Berggrav vezetésével így finoman, mégis jól érzékelhetően új irányát fogalmazták meg a fel-

²⁰ Lásd e kötetben, 110–115. o.

sőbbségről szóló lutheri tanításnak – amelyet sokszor egyoldalúan úgy értelmeztek, hogy teljes mértékben lojálisnak kell lenni feljebbvalóink iránt. Nem új ez az irány, ha figyelembe vesszük, hogy az *Ágostai hitvallás* XVI. cikke is említi: *Istennek kell inkább engedelmeskedni, mint embereknek* (ApCsel 5,29). Érthetetlen módon jó négyszáz évig mégis alig akadt ilyen helyzet. A norvég egyházi harc az ellenkezőnek ritka példája. Berggravnak a Lutheránus Világszövetség második világgyűlésén (Hannover, 1952) tartott előadását ezért követte nagy ellenkezés és értetlenség német teológusok részéről.²¹ Az új azonban nemcsak annyi, hogy egy adott ponton az „inkább Istennek” helyzete áll fönn, hanem ennek indoklása is: az a jogrend, amelyet az egyháznak hirdetni, az államnak megvalósítania kötelessége, nem meghatározó törekvése az államnak. Egyáltalán nem arról van szó, hogy egymással küzdő felek, szociális partnerek, társadalmi erőkk állnának vitában egymással. Azt az isteni jogrendet kérik számon a püspökök, és annak a jogrendnek a védelmében szólnak, amelynek az állam is, az egyház is – mindegyik a maga módján – alá van rendelve.

A küzdelemnek ebben a szakaszában az igehirdetések szabadsága és tartalma lett további vitatémává. A nemzetiszocialista kormányzat beleszólása az egyház legsajátosabb feladatába a rádiós istentiszteleteknél kezdődött: először csak azt igyekeztek elérni, hogy az egyházi imádságban ne említsék a királyt és kormányát, majd az igehirdetések tartalmába is kezdtek beleszólni. Az egyházügyi főosztály – a lelkészek által csak „szájkosárrendeletnek” nevezett iratában – a legnagyobb óvatosságra intette a lelkészeket, mert a prédikációkkal kapcsolatosan „a jövőben a panaszokat alaposan kivizsgálják, és esetleg államellenes propaganda kísérletének minősítik” azokat. Ezért legyen igehirde-

²¹ Heling 1992, 8–17. o.

tésükben előtérben az, ami az evangéliumban a „lelki építést” szolgálja, és megfelel annak, ami örökkévaló, és ne érintsék azokat a kérdéseket, amelyek „az ország sajnálatos politikai meg hasonl ásához” kapcsolódnak.²²

Az oslói püspök itt sajátos eszközhöz folyamodott. 1941. április 27-én „Kedves Henrik!” megszólítással magánlevélnek álcázott, aláírás nélküli körlevelet adott ki, amelyben válaszolni igyekezett a kihívásra. Lutherre hivatkozik, aki számára Isten igéje aktuális volt, egyáltalán nem csak lelkileg építő. Ha Isten igéjének aktuális tartalmát elhagyjuk, ha az örök ige nem világítja meg az aktuális helyzetet, akkor az ige múzeumi tárggyá válik: „Különös kísértés ez: arra csábítanak, hogy a Megfeszített és értünk végzett engesztelő műve legyen igehirdetésünk »központja«, és ezzel félrevezetnek arra, hogy ennek a megfeszített Úrnak a mai bűnösök felett mondott dorgáló beszédét eláruljuk.”²³

Néhány héttel később a püspökök körlevele határozottan leszögezi, hogy az igehirdetés tartalmába senkinek sincs joga kívülről beleszólnia: „Az egyháznak megvan a maga rendje, amelytől nem lehet eltérni anélkül, hogy az egyház lényegét és az ige szabadságát el ne játszanánk. Ehhez a rendhez hozzátartozik az ige és a szentségek felügyelete, amely egyedül az egyház illetékessége az erre ordinált és elkötelezett felvigyázók által.”²⁴

A lelkészeknek nem szabad arra gondolniuk, hogy ők az állam kenyerét eszik, vagy hogy az állam rendelkezésére kell állniuk – írta „kedves Henriknek” Eivind Berggrav. Ha ez a gondolat foglalkoztatja őket, akkor nagyon messzire eltávolodott központi és igazi lényegétől a norvégiai egyház.²⁵

²² Heling 1992, 160–161. o.

²³ Lásd e kötetben, 119. o.

²⁴ Lásd e kötetben, 120. o.

²⁵ Lásd e kötetben, 119. o.

Megint újabb front nyílt az egyházi harcban 1942 februárjában, amikor – már Quislingnek a német birodalmi biztos, *Terboven* által a Norvégiában addig ismeretlen miniszterelnöki tisztségbe való beiktatása után – törvény írta elő minden 10 és 18 év közötti fiú és leány belépését a nemzetiszocialista ifjúsági szervezetbe. A püspökök Bergravval az élen tiltakozásukban akként érvelnek, hogy a szülők és gyermekeik közötti viszony olyan alapvető, a teremtésből következő rend, amelyet senki sem boríthat fel. Ezért a családi otthon felelősségét sem lehet másra ruházni. Az iskola vagy egy ifjúsági szervezet legfőljebb a szülők segítségére lehet, amennyiben ezt a szülők elfogadják, igénylik és lelkiismeretükkel összeegyeztethetőnek tartják. Adott esetben, a gyermek érdekét tekintve, még az a joga is megvan a szülőknek, hogy gyermeküket kivegyék az iskolából. Ha az állam ezt nem tartja tiszteletben, akkor erőszakosan hatol be a családi otthonokba, és Isten parancsolatát lábbal tiporja. A szülők felelősségét nem veheti át sem az állam, sem az iskola.

Az egyházügyi főosztállyal folytatott vitában érdekes olvasni, mint hivatkoznak mindkét oldal képviselői Lutherre, a *Nagy kátéra*, a negyedik parancsolatra. Az oslói püspök által képviselt álláspont ebben a kérdésben is sajátos és határozott. A gyermeknevelés alapvető jog és kötelesség, amelyet senki sem vehet el a szülőktől. Aki ezt nem ismeri el, Isten rendjét borítja fel. Megint csak nem egyszerűen az állam és az egyház vitatkozik vagy éppen alkudozik a vallásos nevelés szabadságának a kérdésében, hanem olyan ügy szószólójaként lép föl az oslói püspök, amely nem pusztán az egyház ügye, hanem teremtési rend. Bizonyára az érvelésnek ez a módja is hozzájárult ahhoz, hogy mindkét teológiai fakultás, mintegy 150 egyetemi és főiskolai tanár, valamint az ország 11000 tanítójának és tanárának 90%-a és a szülők tízezrei sorakoztak fel tiltakozó írásukkal a püspökök mögött. Az ellenállás következtében a törvény végrehajtása tulajdonképpen megghiúsult.

Végül pedig a Quisling beiktatásával kapcsolatos trondheimi eseményekre adott választ kell megemlíteni. A beiktatás napján, 1942. február 1-jén állami intézkedéssel megakadályozták, hogy a dómprépost megtartsa a szokásos vasárnapi istentiszteletet. Helyette állami ünnepséget tartottak, a nemzetiszocialisták jelképeivel díszítették fel a templomot, de az egyenruhás párteberekén kívül más szinte nem is foglalt helyet a padsorokban. A gyülekezet délutánra meghirdetett vasárnapi istentiszteletére viszont a rendőrség nem engedte be a hívőket. Ez az esemény szolgáltatott alkalmat a nemzetiszocialista államhatalomtól való radikális elszakadásra. A püspökök 1942. február 24-ei körlevele, amely közzétette az egyházügyi főosztályhoz küldött beadványt is, számba veszi az egyházi életbe történt jogtalan beavatkozásokat: politikai szimbólumokat helyeztek el a templomban, nem engedtek istentiszteletet tartani a megszokott rend szerint és időben, a rendkívüli időben tartott istentiszteletet pedig a rendőrség megakadályozta. Az államnak az lenne a kötelessége, hogy védelmezze az egyház rendjét, az istentiszteleti életet, az igehirdetést és a szentségek kiszolgáltatását, támogassa a gyülekezet épülését. Ha nem így tesz, akkor megsérti az állam és egyház közötti viszonyt. Ami a lelkészeket illeti, az istentisztelet tartása olyan kötelességük, amely erősebben köti őket bármilyen jogi előírásnál. Ez a kötelesség és ez a jog – jelentik ki a püspökök – érinthetetlen. A trondheimi eseményekben az állam visszaélt az egyház ügyeinek intézésével kapcsolatos feladatával, nem teljesítette az egyházzal kapcsolatos kötelezettségét. Mindezt csak tetézte az állam azzal, hogy a délutáni istentisztelet szétkergette, a dómprépostot pedig megfosztotta hivatalától. „Lutherrel együtt megkíséreltük, hogy lojálisak legyünk a felsőbbség iránt, amíg azt Isten igéje és parancsa számunkra lehetővé tette. De amint Luther számára elérkezett, úgy számunkra is eljött a pillanat, amikor meggyőződésünket követve érvényt kell szerezniünk az egyház

jogának az állam jogtalanságával szemben. Államformák változhatnak, de egyházatyjával együtt tudja az egyház, hogy amit Luther zsarnokságnak nevez, azzal szemben maga Isten áll igéjével és Lelke hatalmával. Jaj nekünk, ha nem engedünk inkább Istennek, mint embereknek!”²⁶

A levéllel és a benne jelzett lépéssel a püspökök kinyilvánították, hogy az államegyház nem az állam egyháza. Az államnak az államegyházban is csak segítő szerepe lehet, amennyiben átvállal bizonyos adminisztratív feladatokat annak érdekében, hogy az egyház elvégezhesse isteni küldetését. Nem szólhat bele azonban ennek a küldetésnek a rendjébe és tartalmába. Ha mégis megteszi, az egyháznak és tisztségviselőinek kötelessége felmondania ezt a kapcsolatot. A püspökök valamennyien megtették ezt a lépést, megpecsételve tiltakozásukat. Lemondtak állami hivatalukról, azonban ragaszkodtak egyházi tisztségükhöz és a felszentelésükben kapott kötelességeikhez, és ezzel tanúságot tettek egyházi elhivatásukról, vagyis arról, hogy olyan szolgálatban állnak, amelyet nem az állam, hanem magasabb elhívás bízott rájuk.

Helyt kell adni annak a megállapításnak, hogy a püspökök lépése nem politikai lépés volt. Legalábbis nem abban az értelemben, hogy Quisling hatalomra kerülése vagy az államszervezet megváltoztatása ellen tiltakoztak volna. Lehetne az ellentétet arra a nevezőre hozni, hogy az állami és az egyházi illetékesség értelmezése felől folyt a vita. Berggrav a kérdést mégis másik, magasabb szinten közelítette meg: úgy, mint az állam jogszerű működésének problémáját.

²⁶ Lásd e kötetben, 126–130. o.

A püspökök lemondását az államhatalom elfogadta, de állami és egyházi tisztségük között nem volt hajlandó különbséget tenni: 1942 nagypéntekén lakhelyelhagyási tilalmat mondtak ki rájuk, hogy ne prédikálhassanak. Az igazán átütő erejű lépés mégsem a lemondás volt. Ezt követte egy másik, még jelentősebb: húsvétkor a legtöbb istentiszteleten felolvasták a lelkészek azt a hitvallást, amelyen Berggrav már hosszabb ideje dolgozott. Már az év eleje óta úgy gondolta, hogy elkerülhetetlen a szakítás az állammal. Sokan mások ugyanígy gondolkodtak, de türelmetlenebbek voltak, és Berggrav lépéseit túl lassúnak találták.²⁷ Március végén a Közös Keresztény Tanács egy hajnalba nyúló megbeszélésén már az utolsó simításokat is elvégezték a szövegen, amikor Berggrav még mindig nem volt biztos, hogy jó-e a szöveg. Látva Hallesby bizonytalanságát, újabb átdolgozást javasolt: tompította egyes elutasító fogalmazásokat, és még inkább ügyelt egyház és politika szétválasztására, nem akarta ugyanis az ellenfelet szükségtelenül provokálni.

A szöveg – *Az egyház alapja – hitvallás és nyilatkozat* –, amely istentiszteleti felolvasásként nem mondható rövidnek, sallangmentes ünnepélyességgel fejtette ki a norvég egyház álláspontját mindazokban a kérdésekben, amelyek körül addig harc folyt.

Az első rész – „Isten igéjének szabadságáról és az ige iránti elkötelezettségünkről” – a Szentírást vallja a keresztény tanítás és élet egyetlen alapjának és zsinórmértékének, az evangélikus hitvallásokat pedig a hit dolgában mutatott helyes útnak. Ebből fakad Isten és emberek előtti legfőbb kötelességként Isten igéjének csorbítatlan hirdetése. Az egyház szolgája ezért nem fogadhat el az egyház rendjén kívüli utasításokat az ige hirdetésére nézve, külö-

²⁷ Heiene 1997, 160. o.

nösen nem egy földi hatalomtól vagy felsőbbiségtől. „Hitvallást teszünk Isten igéjének szabadságáról és ezen ige iránti elkötelezettségünkről.”

A második rész – „Az egyházzól és az ordinációról” – az egyházat a hívők közösségének vallja, amelyben az evangéliumot tisztán hirdetik és a szentségeket helyesen szolgáltatják ki. Az egyház, amelyet a megváltó Úr alapított, nem lehet valamely földi hatalmasság eszköze. Az egyház gyülekezési szabadságát jogosan senki sem korlátozhatja. Az egyházban maga Krisztus hívott el különféle szolgálattevőket. Ez az elhívás a norvég egyházban 900 év óta az ordináció útján történik, amelyet olyan személy ad át, aki maga is elhívást kapott erre imádsággal és kézrátétellel. Ez az elhívás életre szól, azt alkalmatlanság, hűtlenség vagy más bűn esetén meghatározott rend szerint csak az egyház vonhatja vissza. Az egyház ezért nem tűrheti el, hogy valamely hatalmasság politikai és világi szempontokra tekintettel ezt az ordinációt semmissé tegye. „Hitvallást teszünk a gyülekezet kösziklájáról, Jézus Krisztusról és a bibliai szolgálatra rendelés függetlenségéről és jogáról minden ezen kívül eső szempont ellenében. Minden lelkésznek hűnek kell lennie lelkési esküjéhez, és inkább Istennek kell engedelmeskednie, mint embereknek.”

A harmadik rész – „Az egyház szent összetartozásáról” – a Szentírás szerint vallja, hogy az egyház Krisztus teste, amelyben sokféle szolgálat és munkaág van, s ezek összetartoznak az életben is, a szenvedésben is. Az egyház testéhez nemcsak az ige szolgálói tartoznak, lelkészek és teológiai képzett laikusok, hanem mindazok, akik hivatásukban Isten akarata szerint dolgoznak. Ha a világi hatalom a keresztény iskolát, a keresztény otthonot, az önkéntes keresztény munkát vagy a keresztény szociális tevékenységet akarja lehetetlenné tenni, akkor ez az egész egyházat és annak minden tagját érinti. Ha valakit jogtalanul, meggyőződése miatt üldöznek vagy gyötörnek, akkor az egyháznak a lelkiismeret őreként az üldözöttek mellé kell

állnia. „Az igazi evangélikus egyháznak szembe kell szállnia minden lelkiismereti kényszerrel, és nem lehet közömbös, ha egyes tagjait és szolgálóit önkényesen kiválasztják, és olyasmért kell szenvedniük, ami felől társaik – saját meggyőződésük megvizsgálása után – azonos véleményen vannak. Ez megsebzí Krisztus testét, és bűn a szent összetartozás ellen.”

A negyedik részben – „Az egyház és a szülők jogáról és kötelességéről a gyermeknevelésben” – kijelentik, hogy „minden keresztény apának és minden keresztény anyának kötelessége és joga gyermekeit az egyház hitében és keresztény életre nevelni”. Ezt a jogot Norvégia alkotmánya is biztosítja. Mivel a keresztség a hívők közösségébe való betagozódás, ezért a gyermek keresztény nevelése az egész egyház ügye, a keresztény iskolával és a keresztény otthonnal együtt. Az egyház hűtlen lenne keresztény nevelői felelősségéhez, ha közömbösen nézné, hogy a világi többség a keresztény felfogástól független nevelést szervez. Nem szabad szülőket és tanárokat arra kényszeríteni, hogy gyermekeiket lelkiismeretük ellenére a keresztségétől idegen áramlatoknak szolgáltassák ki.

Az ötödik részben – „A keresztények és az egyház helyes viszonya a többséghez” – kijelentik, hogy a hitvallások világosan megkülönböztetik a kétféle rendet vagy kormányzatot, a világit és az egyházit. A kettőt nem szabad összekeverni, a maga módján mindkettőnek Istent kell szolgálnia a nép között. Az egyház hivatása, hogy az örök javakat kezelje és Isten igéjének világosságát ragyogtassa fel az emberek között. Az állam hivatása nem a lelkekkel kapcsolatos, hanem az, hogy a testet és a testi dolgokat védelmezze a nyilvánvaló jogtalansággal szemben, s az embereket fegyelmezze, hogy megmaradjon a polgári igazságosság és béke. Bűn Isten ellen, ha az egyik kormányzás a másik fölé akar kerülni. Világi dolgokban az egyház nem lehet az állam fölött. Az állam pedig nem lehet a lelkek zsarnoka azáltal, hogy előírja, mit kell hinni, gondolni vagy

érezni: „ebből csak lelkiismereti válság, jogtalanság és üldözés származik”. Ilyen esetekben az állam többé nem Isten eszköze, hanem démoni hatalom. A keresztények számára ez egyúttal az engedelmisség határa. A felsőbbségnek a lelkiismeretért, azaz Istenért engedelmeskedünk, ezért tehát Istennek tartozunk inkább engedelmisséggel, mint embereknek. Ahol a lelkeknek akkor kell félniük, ha Isten útját követik, ott a felsőbbség nem Isten akarata szerint való, ott az egyház Isten és emberek előtt való kötelessége, hogy a felsőbbségnek elmondja az igazság szavát. „Az egyháznak a Szentírás és a hitvallások alapján állást kell foglalnia olyan esetekben, amikor totalitárius követelésekkel lépnek fel a lelkiismerettel szemben, és meg akarják fosztani a keresztényeket attól a joguktól, hogy mindent Isten ígéje alapján és a keresztény lelkiismeret mércéjével vizsgáljanak meg. Hitet teszünk azon engedelmisség mellett, amelyet a Biblia követel meg minden földi dologban a felsőbbség iránt.”

A hatodik rész – „Az államegyházról” – kijelenti: a norvég államegyházi struktúra nem jelenti azt, hogy az állam a maga külső hatalmával és a maga állami vagy politikai szempontjai szerint uralkodhatna az egyházon. Az államegyházi szervezet kizárólag azért jött létre, mert az állam kész volt az egyházat szolgálni és a keresztény hitet védelmezni. Az alkotmány az állami szerveket ezért kötelezi el a Szentírás és a hitvallás mellett. Az egyház az állammal való összekötöttsége ellenére is Jézus Krisztus egyháza, Istenhez tartozik, és lelkileg szabad. Azok a vagyontárgyak, amelyeket az állam az egyház részére kezel és használ, nem az állam tulajdonát képezik, hanem a nép között munkálkodó keresztény egyházét, azzal a céllal, hogy az evangéliumot és a gyülekezet ügyét szolgálják. „Ragaszkodunk Jézus Krisztus egyházának lelki szabadságához az állami kormányzással való együttműködésben is, amely az egyházat

Isten igéjének és a hitvallásnak megfelelően szervezi és védelmezi.”

E rövid ismertetés is érzékelteti, hogy a hitvallás tömör teológiai összefoglalása két év egyházi harcának. A szöveg nemcsak azáltal kapott hitelesítő pecsétet, hogy az istentiszteleti gyülekezet felállva hallgatta végig, hanem azáltal is, hogy a felolvasást a lelkészek túlnyomó többségének szóbeli, majd írásban is megerősített nyilatkozata követte, amelyben lemondtak állami – nagyjából az anyakönyvvezetőinek megfelelő – hivatalukról. Maga Berggrav, aki a hitvallás egyik fő szerzője volt, lakását nem hagyhatta el, az istentiszteleten nem vehetett részt, a felolvasást nem hallhatta, a gyülekezetet nem láthatta.

A körlevél teológiai sajátosságait az alábbi vonásokban vázolhatjuk fel:

a) Amint Berggrav korábbi nyilatkozataiban, úgy itt is feltűnik, hogy érvelésében meghatározó a jogrendre való hivatkozás. Nem jogász érvelés ez, inkább lehetne alkotmányjoginak nevezni. A végső érv és tekintély azonban nem a norvég alkotmány, hanem az isteni jogrend, amelyet az államnak és az egyháznak is tekintetbe kell vennie.

b) Valóban nem bocsátkozik sem politikai vitába a hatalom kérdéséről, az államrend felépítéséről vagy a megszállás jogszerűségéről, sem pedig ideológiai fejtegetésekbe, például a nemzetiszocialista elképzelések szerinti új rend, új Európa stb. értékelésébe vagy elemzésébe. A jogrendre hivatkozás tehát semmiképpen sem az aktuális politikai jogrendre való hivatkozás.

c) A norvég kereszténységen belüli korábbi sokféle feszültség, nemegyszer éles harc, valamint a norvég társadalomban is jelen levő szekularizációs és keresztényellenes irányzatok ellenére is az a kiindulási alapja, hogy a norvég társadalom és a norvég nép keresztény.

d) Az államegyházi szervezet világos teológiai és jogi

értelmezését adja, amelyet nekünk, más körülmények között és más múlttal a hátunk mögött élőknek is illik ismer-nünk.

e) Az eseményeket is ismerve tanulságos nyomon kö-vetni, mint vált robbanó erejű politikai erővé az, amivel Berggrav éppen a politikai konfrontációt akarta elkerülni.

f) Az „Istennek kell inkább engedelmeskedni, mint em-bereknek” elve nem soha be nem következő eshetőség, hanem pontosan meghatározható, valóságos kihívás.²⁸

g) A norvég egyház bizonyosságot tett arról, hogy nemcsak államegyházként, hanem önmagát kormányzó és fenntar-tó szabad népegyházként is képes élni.

h) A hitvallás nem foglalkozik a zsidókat fenyegető ve-szedelemmel, noha ekkor léptették újra hatályba az alkot-mánynak már 1851-ben törölt pontját, amely nem en-gedélyezte zsidók letelepedését Norvégiában. Berggrav egyetértett azzal, hogy a zsidók érdekében szólni kell. Maga is tiltakozott, amikor törvényileg akarták megtilta-ni norvégok és zsidók házasságkötését.²⁹ Stratégiai okok-ból azonban úgy vélte, amint az ezzel kapcsolatos kritikák-ra később válaszolta, hogy ebben az időben nem volt szük-séges a hallatlanul robbanékony zsidókérdés felvétele a nemzetiszocialista állammal való leszámolásba.

HELYTÁLLÁS ÉS TEHETETLENSÉG

Berggrav püspöknek és a Közös Keresztény Tanács néhány más tagjának 1942. április 8-ai letartóztatásával megkez-dődött az egyházi harc negyedik korszaka, amely az 1945. májusi német kapitulációig tartott. A harcot folytató Át-

²⁸ A Quisling-püspökök arra hivatkoztak, hogy ilyen magatartásra okot adó esemény a nemzetiszocialista kormányzat alatt nem fordult elő. Lásd e kötetben, 149–151. o.

²⁹ Heling 1992, 198–199. o.

meneti Egyházvezetőséget Hallesby professzor vezette egészen 1943. május 15-i őrizetbe vételéig.

Két mozzanatot emelünk ki ebből a korszakból.

A püspökök lemondása után helyetteseik nem voltak hajlandók helyükre lépni, de a kormánynak lassacskán sikerült a lelkészek között olyanokat találni, akik vállalták a feladatot. Figyelemre méltó, ahogyan a lelkészek csaknem teljesen egységesen – aláírt levél küldésével – felléptek velük szemben. Az érvelés kettős: ezek a püspökök tisztükre nem az egyház rendje szerint kapták elhívásukat, és nem az arra elhívott személyek iktatták be őket tisztőségükbe.

Norvégiában 1933-ban körülbelül 1800 zsidó élt, a lakosságnak csupán tizedszázalékban kifejezhető részét képezték. Mégis felháborodást keltett, amikor 1942 őszén minden zsidó vagyont elkoboztak, először csak a 15 éven felüli zsidó férfiakat, majd minden zsidót elfogtak. 1942 novemberében két vasárnapon is imádkoztak értük, és felolvasták az Átmeneti Egyházvezetőség körlevelét. Ez a körlevél – amelynek szerzője feltehetően Ole Hallesby professzor volt – tiltakozik a zsidók kollektív megbüntetése ellen, az alkotmányban biztosított joguk megvonása ellen; megállapítja, hogy Isten egy vérből teremtette az emberi nemet, ezért mindenkinek egyenlő az emberi értéke és emberi joga, amelyet a hatóságoknak tiszteletben kell tartaniuk. Ha az egyház hallgatna ebben a helyzetben, részes lenne a felelősségben és a jogtalanságban. Az egyháznak kötelessége emlékeztetnie az államot, hogy Isten törvényét lábbal tapossa e jogtalansággal. Ez a megszólalás az egyház részéről nem beavatkozás a politikába, hanem a felsőbbség megintése, hogy a legfőbb felsőbbségnek, Istennek engedelmessé váljanak. Meg kell állítani a gyűlöletkeltést a sajtón keresztül. A figyelmeztetés az egész népnek szól: aki gyűlöletben él és gonoszságra ingerel, az Isten ítéletét hívja ki maga ellen.

A körlevél határozott hangja és érvelése lényegében

megegyezik *Serédi Jusztinián* hercegprímás és *Ravasz László* református püspök 1944. november végén *Szálasi Ferenchez* írt leveleinek hangjával és érvelésével. Lényeges különbség azonban, hogy a norvégiai zsidók 58%-át sikerült Svédországba menekíteni.³⁰ Külön érdekesség, hogy a zsidók érdekében az első tiltakozást a hitvalló norvég egyház által el nem ismert Quisling-püspök, *Lars Frølyand* írta.³¹

Amikor az Átmeneti Egyházvezetőség a norvég férfilakosság munkaszolgálatba küldése ellen tiltakozott,³² Ole Hallesby és Ludvig Hopét is letartóztatták. Az egyházvezetőség ezzel nemcsak illegálissá, de névtelenné is vált. A háború végéig már nem adtak ki olyan körlevelet, amely a korábbiakhoz hasonló jelentőségű lett volna. Egyesek álltak ellen és viselték ennek esetleges következményeit. Maga a norvég lakosság is kimerült a háború és az állandó terror alatt,³³ és a csalódás miatt is, mert sokszor úgy érezték, magukra maradtak a harcban.

Gunnar Heiene a norvég püspök nagy ívű, olvasmányos életrajzát, Arnd Heling a norvég szellemi és egyházi életet a maga összetettségében bemutató teológiai elemzést adott olvasói kezébe. Ötven év távlatából, a tudós történész és teológus igényességével rajzolják meg egy valóban ellenálló püspök és gondolkodó teológus hős alakját, amelyet nem kisebbit, ha tévedéseit vagy gyengéit is feltárják.

Heling kézenfekvőnek tartja a német egyházi harccal való összehasonlítást, de azonnal hozzá is teszi, hogy ez tulajdonképpen lehetetlen, mert túl sok a különbözőség. Véleménye megalapozott. Éppen ezzel készíttet saját múltunk megismerésére és tanulságok keresésére.

³⁰ Heling 1992, 199. o.

³¹ Heling 1992, 200. o.

³² 1943. május 8. Vö. 169–171. o.

³³ Heling 1992, 202. o.

DOKUMENTUMOK

2.
rész

Felhívás imádságra*

1940. július 18.

1940. július 18-án a norvég újságok közölték azt a bűnbánatra és imádságra szólító felhívást, amelyet Berggrav püspök, Ragnvald Indrebø lelkész – az Organisasjonen Fellesråd (Szervezetek Közösségi Tanácsa), vagyis az egyházon belüli szabad keresztény szervezetek legfelsőbb összefogó szervének elnöke –, valamint Arnold T. Ohrn – a Norges Dissentering, Norvégia szabadegyházai gyűlésének elnöke – írt alá.

Norvég keresztények!

E sorsdöntő időben legyünk egyik a bűnbánatban és az imádságban. Bánjuk meg őszintén bűneinket és vétkeinket.

Vállaljuk magunkra keresztény felelősségünket.

Legyünk egyik az imádságban, amelyet az országért és a népért, s különösen azokért mondunk, akik jövőnkért a felelősséget hordozzák.

* Aufruf zum Gebet. 18. Juli 1940. In: Heling 1992, 145. o. Németből fordította Reuss András. Lásd még Molland 1947a, 48–49. o.

Eivind Berggrav püspök körlevele lelkészeinek, amelyben tanácsot ad arra nézve, mi a teendő, ha az állam lojalitásnyilatkozatot kívánna (részletek)*

1940. október 23.

[...] természetes, hogy az egyház emberei nem negatív viszonyulnak [a lojalitás kinyilvánításához].

Nekünk, lelkészeknek ebben világos az álláspontunk, amelynek adott esetben hangot is adhatunk. Először és mindenekelőtt lelkési eskünk alapján állunk, amelyet ordinációnk alkalmával mondtunk el, és amelyet megerősít számunkra a parókusi jog, amellyel beiktatásunkkor ruháztak fel. [...] Közülünk mindenki pozitívan kijelentheti: Lojális voltam és akarok maradni a fölém helyezett többség iránt Róm 13,1–5 értelmében; hivatali kötelességeim iránt lelkiismeretem szerint, Isten igéjének (ApCsel 5,29) megfelelően; valamint hazám iránt, amelyet Isten adott nekem.

[A Nasjonal Samlingba való belépést illetően]: Ebben mindenkinek a lelkiismeretét és meggyőződését kell követnie. Az egyház az evangélium szolgálója népünk körében. Ez kell, hogy vezérfonalunk legyen, amint minden dologban ez legmélyebb elkötelezettségünk is.

[A lelkiismeret] legfőbb bástyánk az egész előttünk álló harcban. A lelkiismeret és a meggyőződés, ahol ellenségünk semmit sem diktálhat: „Ezen túl senkit sem szabad és nem is lehet hajsolni.”

* In: Heling 1992, 146–147. o. Németből fordította Reuss András.

A Közös Keresztény Tanács megalakulása (részlet)*

1940. október 25.

Természetes, hogy egy ilyen Közös Keresztény Tanács olyan időben alakul meg, amikor észrevehetően eluralkodott a keresztényeken a belső tehetetlenség és tanácstalanság, ugyanakkor mélyen vágyakoznak az evangéliumi összegyülekezésre és egységre. Ezért itt nem arról van szó, hogy új szervezet vagy szervezeti vezetést hozunk létre. A fennálló egyházi és keresztény szervek és szervezetek megőrzik felelősségüket és feladatukat munkaterületükön.

Amikor most a különböző táborokban lévő számos barátunkat arra hívjuk, hogy csatlakozzanak a Közös Keresztény Tanácshoz, ezt azért tesszük, mert a tanács a mi régi, kipróbált, reformátori és haugiánus irányunkat kitérők nélkül akarja követni az ihletett isteni ige alapján, evangélikus egyházunk hitvallása szerint. Ebben a nagy és kritikus órában jobban érezzük, mint valaha, hogy egyedül a régi, csonkítatlan evangélium képes népünket megmenteni.

* In: Heling 1992, 151–153. o. Németből fordította Reuss András. Magyar fordításban korábban megjelent részlet: Molland 1947a, 49. o.

A Közös Keresztény Tanács nyilatkozata (részlet)*

1940. október 28. után

A Közös Keresztény Tanács azon férfiak közös tanácsa, akik korábban többé vagy kevésbé külön álltak, de régi keresztény alapon megtalálták egymást. [...] Ha ezt az egységet és közös tanácsot egyesek úgy értelmezik, hogy ezzel vége minden keresztény és egyházi véleménykülönbségnek, akkor súlyosan félreértik a helyzetet. Nem jött létre semmiféle „kompromisszum” ortodoxok és liberálisok között. Akik itt egymás mellett állnak, bibliai, lutheránus és haugiánus alapon állnak. Ha ezután olyan emberek és irányzatok lépnének föl, akik Bibliánkat részekre szakítják, akik tagadják, hogy Jézus a Szentlélektől fogantatott és Szűz Máriától született, Jézus keresztjéből [csupán] vértanúkezesztet csinálnak, és tagadják engesztelő halálát és testi feltámadását, akkor a közösségi tanács nem lesz akadály az igaz hitért folyó vitában.

* In: Heling 1992, 153. o. Németből fordította Reuss András. Magyar fordításban korábban megjelent részlet: Molland 1947a, 50. o.

Eivind Berggrav püspök körlevele a lelkészekhez és a presbitériumokhoz (részletek)*

1940. október 31.

Először is szögezzük le, hogy ebben a helyzetben a legfontosabb, hogy nem a helyzet a legfontosabb, hanem Isten, aki minden helyzetnek Ura. [...] Vannak igazságok és kötelezettségek, amelyek sohasem változtathatók meg. Amit Isten megszabott, emberek nem változtathatják meg. [...] Minden keresztény embernek feladata, hogy megkülönböztesse a napok változó értékeit és azt a rendíthetlent, amellyel Isten ígéje lelkiismeretünket egyszerre megköti és szabaddá teszi. A meggyőződéshez körültekintően ragaszkodni és tőle sem csábításra, sem fenyegetésre nem tágítani, valamit megtenni vagy elhagyni – ez nem olyasmi, amiben választhatunk...

* In: Heling 1992, 141. o. Németből fordította Reuss András.

A püspökök pásztorlevele az egyházzól és a jogrendről (részletek)*

1941. január 15.

A kultuszminisztérium vezetőjének,
Ragnar Skancke államtanácsos úrnak

Amint a hitvallásból kiviláglik, az egyház és a jogállam között kapcsolat áll fenn. Itt abból a feltételezésből indulunk ki, hogy az államszervezet a jogot és az igazságosságot tartja fenn, amely Isten akarata szerinti rend. Norvégia alkotmánya kimondja, hogy „az evangélikus vallás az államvallás”. Ezért fontos és lényegbevágó az egyház számára, hogy megvizsgálja, vajon az állam – amely egyházi ügyekkel is foglalkozik – az egyház hitbeli alapjaiból, azaz a Szentírásból és a hitvallásból következő jogi és morális kötelezettségeket magára vállalja-e, illetve elkötelezettnek érzi-e magát erre. Ez az egyház lényegéből fakadó szükség-szerűség.

Ennélfogva a legnagyobb jelentőséggel bír, hogy az egyház felelős emberei az április 9-e óta kialakult körülmények között fel tudták hívni a figyelmet arra, hogy a jogot – se a népjog, se az állami jogrend értelmében – ne érje sérelem. Ezt a püspökök több köriratukban is megtették, mint például az oslói püspök „A mulandó és az örök” cí-

* Aus dem Hirtenbrief der norwegischen Bischöfe vom Februar 1941 über Kirche und Rechtsordnung. 15. Januar 1941. In: NKD, 5–10. o. Németből fordította Korányi András. Lásd még: Molland 1947, 51. o.

mű, részletes, 1940. júliusi körlevelében, valamint minden egyes püspök október és november folyamán. Legutóbb egy november 15-ei keltezésű köriratban emeltek szót ezért, amelyet minden püspök aláírt, s amely kimondja: „törvényeinket ne érje sérelem, és azok tisztelete minden hatóságnál biztosítva legyen”.

Nem szükséges hangsúlyoznunk, hogy ez a tény az egyház számára hitvallásos okból alapvető jelentőségű, és az egyház magatartására nézve minden időben meghatározónak kell lennie.

Az egyházért felelős embereknek megvolt minden alapjuk arra, hogy ezekben az ügyekben az említett útmutatást adják a lelkészeknek és a gyülekezeteknek. Az április 24-ei alapvető államrendelet (Führerverordnung) ugyanis teljes összhangban áll a népjoggal, a birodalmi biztos június 1-jei beszédében pedig megígérte a Hágai Szerződés 46. §-a által biztosított vallásszabadságot, továbbá szeptember 28-ai rendeletében megerősítette, hogy a Legfelsőbb Bíróság függetlensége érintetlen marad.

A legutóbbi időkben azonban egy sor komoly kétség támadt azt illetően, hogy valóban betartják-e mindazt, ami felől a püspökök is megerősítették az egyháztagokat. Fel kell tennünk a kérdést, hogy az állam szervein keresztül a rendet, a jogot és az igazságosságot akarja-e fenntartani, ahogyan azt egyházunk hitvallása feltételezi.

Lényegében három olyan tényállásról van szó, amelyeket az embernek akaratlanul is összefüggésbe kell hoznia egymással, és amelyek arra engednek következtetni, hogy a jogtalanságokat nem megakadályozzák, hanem inkább megtűrik. Ugyanakkor annak jeleit is látni véljük, hogy a jogbiztonság felbomlasztása már annak alapjainál is megkezdődött. A nyugtalanságra először is a rohamosztagos programszerű erőszakcselekményei, majd a Legfelsőbb Bíróság kollektív lemondása, végül pedig – nem kisebb jelentőséggel – a lelkipásztori titoktartásba való beavatkozás adott konkrétan is okot.

Ezeket az eseményeket dokumentálták (lásd a mellékletet), itt csupán röviden összefoglaljuk őket.

1. A rohamosztagosok rajtaütése az oslói kereskedelmi középiskolán 1940. november 30-án – ahol a tanárokat és az igazgatót is földre terítették és súlyosan bántalmazták – már önmagában is elég súlyos. Az eset riasztó voltát csak fokozta a párt hivatalos szerve által aznap reggel kiadott programjelszó, amelyben többek között ez áll: „Visszavágunk, hogy nem látnak és nem hallanak többé... Rohamosztagosok! Zárjuk sorainkat! Aki egyszer megüt bennünket, annak tízszer vágunk vissza – ez legyen a jelszavunk!”

Ha egy állam elismer egy efféle jelszót, és nem gondoskodik arról, hogy a rend és a jog összetartozása fennmaradjon, az a jogállam lényegi feltételeivel való szakításnak tűnik. Az ügyet annál is inkább komolyan kell venni, mivel egy sor esetben szó sem lehetett provokációról. Így a trondheimi hallgatói egyesület elnökének november 29-ei brutális megtámadása esetében (amit Önnek, Államtanácsos úr, a Norvég Műszaki Főiskola professzori kara jelzett), továbbá Stabel önkéntes lerohanásakor december 11-én, akit a sötétben autóval elszállítottak, meztelenre vetkőztettek, majd a rohamosztagosok összeverték, valamint egyéb esetekben szerte a városban és az országban.

A történések komolyságát csak növeli, hogy azokat nem jogszerűen kezelik, és a bűnösök nem kapnak büntetést. Ellenkezőleg, a rendfenntartók legfelsőbb vezetője december 14-én olyan tartalmú napiparancsot adott ki a rendőrségnek, hogy ne kerüljék a beavatkozást, hanem éppen „aktívan támogassák a rohamosztagosokat”. Úgy tűnik, az egyes erőszakos cselekmények feletti felháborodás ezáltal az egész állam belső biztonságát érintő alapkérdéssé válik. [...]

Továbbá a Belügyminisztérium december 16-án köriratot bocsátott ki, amelyben minden állami és helyi hivatalnokot megbíznak, hogy pozitívan és aktívan támogassák az

osztagokat. Ennek ellenkezőjét „államellenes magatartásnak” kell tekinteni, amely alapot szolgáltat a „drasztikus büntetésre”.

Amennyiben ezek a dolgok tervszerűen valósulhattak meg, úgy az egyház szolgálatában állóknak minden alap hiányozna ahhoz, hogy azzal nyugtathassák lelkiismeretüket, hogy országunk jogi helyzetét garantálhatóan tiszteletben tartják és megőrzik. Ezért vesszük a bátorságot, hogy a fentebb dokumentált jelenségeket egyházi minisztériumunk vezetőjének szóvá tegyük.

2. A második ügy, amely önkéntelenül is kapcsolatban áll az előzővel, ahhoz a bizonytalansághoz kapcsolódik, amelyet a Legfelsőbb Bíróság lemondása keltett az egyház tagjaiban.

A Legfelsőbb Bíróság megállapítja, hogy az Igazságügyi Minisztérium november 14-ei rendelete, amellyel a minisztert felhatalmazza az esküdtek, ülnökök és bírósági tanúk visszahívására és kinevezésére, a jogéletbe való beavatkozást jelent. Ez nyilvánvaló ellentmondásban áll az elismert jogelvekkel, és végzetes következményekkel jár a joggyakorlatban, mivel a bíróság függetlensége alapvető jelentőségű és alkotmányosan biztosított jog. Önmagában az a tény, hogy az ország legfőbb jogintézményének teljes testülete kényszerítve érezte magát, hogy megváljon hivatalától, az egyházon belül is mélységes bizonytalanságot kelt, különös tekintettel az ebből következő alapelvekre az állam joggyakorlatában.

Amennyiben az egyház hitvallása (*Ágostai hitvallás*, XVI.) az állam létében és működésében a jogszerűséget hangsúlyozza, és ezen az alapon parancsolja minden kereszténynek, hogy lojális legyen az állammal szemben, úgy Ön is, Államtanácsos úr, meg fogja érteni, hogy az egyház felelős embereinek joga és kötelessége, hogy mindezt szóvá tegyék, és Önt arra kérik: kísérje figyelemmel a fent nevezett súlyos eseteket.

Azt is meg fogja érteni, hogy helyzetünk komolyságát csak növeli az a tény, hogy az erőszak erőszakot szül, a népben pedig megteremti a gyűlölet mentalitását. Nem utolsósorban mindez átterjed felnövekvő ifjúságunkra is. A keresztény szellemű nevelés a törvény szerint az egyház és az iskola kötelessége, és önmagában is az egyház egyik központi hivatása. Ezért ha a kultuszminisztérium minden iskolavezetőhöz intézett levele – amely november 12-én kelt, de csupán decemberben küldték ki – azt mondja, hogy az iskola felelős vezetőjének becsületbeli és lelkiismereti kötelességének kell tartania, hogy pozitívan és aktívan viszonyuljon az új kormányzat minden döntéséhez és szándékához, akkor mindez végül olyan lelkiismereti konfliktusban tetőzik, amely hivatásunk középpontját érinti.

3. A közelmúltban kiadott (1940. december 13-án kelt) rendőrhatalósági rendelet, amely szerint a lelkészi szolgálattal együtt járó titoktartási kötelezettség alól a rendőrhatalóság felmentést adhat, súlyos beavatkozás minden lelkipásztor munkájába. Titoktartási kötelezettségünket nem csupán a törvény rögzíti, hanem az az egyház és a lelkész munkájának mindenkor alapfeltétele, amikor lelkigondozói szolgálatot végez és elfogadja a szükségben lévő emberek gyónását.

Ez tehát fenntartások nélküli feltétele az egyház munkájának, mivel így teljes és feltétlen bizalommal lehet mindenki, és tudhatja, hogy a lelkészt felbonthatatlanul köti a titoktartási kötelezettség – amiként ez a kötelezettség éppúgy felvételre került a norvég törvényekbe, mint az egyházi rendtartásba minden időben és minden keresztény országban. A lelkiismeret Magna Chartájának a felbontása az egyházi szolgálat éltető idegpályáját érinti, és olyan beavatkozást jelent, amely a rendelet 5. §-a szerint végzetesen komoly karaktert kap. Ez rögzíti ugyanis, hogy a rendőrhatalóság a lelkészek nyilatkozatának kikényszerítésére bör-

tönbe is vetheti őket anélkül, hogy az ügy előzőleg bíróság elé került volna.

Más fontos körülményekkel együtt, amelyeket itt nem érintettünk, az itt előadottak arra készítettek bennünket, hogy ezt a megkeresést eljuttassuk a kultuszminisztériumhoz, hogy felvilágosítást kapjunk. Meg vagyunk győződve, hogy helyzetünk komolysága megértésre talál.

Eivind Berggrav

Johan Støren

James Maroni

Andreas Fleischer

Gabriel Skagestad

Henrik Hille

Wollert Krohn-Hansen

A püspökök emlékeztető irata Skancke miniszterrel folytatott megbeszélésükről*

1941. január 29.

A körlevelet 50000 példányban nyomtatták ki. A kiküldés utáni első vasárnapon kellett a szöszékről felolvasni. A rendőrség Oslóban megtiltotta a pásztorlevél felolvasását. A tilalomnak engedtek, de kihirdették, hogy rendőrségi tilalom miatt nem tudnak eleget tenni az egyház püspökei rendelkezésének.

A második hitágazat szerint a keresztények Jézus Krisztust *Uruknak* vallják, teljesen és feltétel nélkül. Az egyház elsősorban neki tartozik engedelmességgel mindenki más előtt. Az állami, politikai és adminisztratív apparátus nem érint minket ugyanilyen módon. Csak akkor érint bennünket akaratlanul is a tevékenysége, ha beleavatkozik abba az engedelmességi viszonyba, amely Krisztushoz köt minket. Ahogyan Luther mondja: „A világi felsőbbségnek olyan törvényei vannak, amelyek nem terjednek tovább az életem és a javakon és azon, ami a világban a külső dolgokra vonatkozik; Isten a lelkek felett nem engedhet és nem is akar engedni senkit sem uralkodni önmagán kívül.”

Isten rendjéhez tartozik a jog, az igazság és a javak, ahogyan azt az egyház a jogállam keretei között megvalósulni

* Promemoria der Bischöfe anlässlich einer Konferenz mit Skancke. 29. Januar 1941. In: NKD, 11–13. o. Németből fordította Korányi András. Magyar fordításban korábban megjelent részletek: Molland 1947a, 51. o.; Aulén 1942, 41. o.

látja. Más kérdés, hogyan öntik formába egyébként az állam külső felépítményét; ha azonban Isten parancsolatairól van szó, amelyek alapvetőek minden közösség életében, akkor az az egyház kötelessége, hogy véleményét nyíltan kifejezze. Mit sem számít, ha az egyházat itt azzal utasítják el, hogy ezzel beleártja magát a politikába. Luther világosan kijelenti: „Az egyház nem keveredik bele a világi dolgokba, ha a felsőbbiséget arra inti, hogy legyen engedelmes a legfőbb felsőbbiséggel, Istennel szemben.”

Ha az állami felsőbbiség engedélyezi az erőszakot és a jogtalanságot, és nyomást gyakorol a lelkekre, akkor az egyház válik a lelkiismeret őrévé. Egyetlen emberi lélek többet jelent az egész világnál.

Ezért terjesztettek az egyház püspökei néhány beszámolót és hivatalos tájékoztatást Ön elé, Államtanácsos úr, amelyek a legutóbbi idők állami vezetésére vonatkoznak. Az egyház úgy találja, hogy ezek ellentétben állnak Isten parancsolatával, és az országban forradalmi állapotok benyomását keltik inkább, mintsem megszállását, amelyben a törvényeket meg kell őrizni, amennyiben nem közvetlenül összeegyeztethetetlenek a megszállás tényével.

Az egyház nem az állam. És az állam nem az egyház. Az államhatalom külsőleg megkísérelheti, hogy kényszert alkalmazzon az egyházzal szemben, az egyház azonban lelki és szuverén közösség, amely Isten igéjére és a hitbeli közösségre épül. Az egyház minden emberi gyarlósága ellenére is rendelkezik Isten elhívásával és felhatalmazásával, hogy az ő törvényét és evangéliumát hirdesse minden népnek. Ezért az egyház sohasem hallgathat ott, ahol Isten parancsolatát félredobják, és a bűn lép elő. Ilyenkor az egyház rendíthetetlenül megáll, és ebben a sajátos feladatában semmilyen államhatalom nem korlátozhatja.

Ezen hivatásunk alapján intjük az állam vezetőit, hogy hagyjanak fel mindennel, ami ellentétben áll Isten szent rendjével a jogot, az igazságot, a lelkiismeret szabadságát és a közjót illetően, és azt követeljük, hogy mindenben

szilárdan Istennek az életre vonatkozó törvényeire építenek.

Hasonlóképpen intjük népünket is felhívásunkkal, hogy kerüljön minden erőszakot és jogtalanságot. Ez éppen úgy érvényes reánk nézve, mint bárki másra, akik az állam oldalán vesznek részt a küzdelemben.

Mindenki, aki gyűlöletet szít vagy rosszra provokál, Isten ítélete alatt áll. Az Írás ezt mondja: *Ne győzzön le téged a rossz, hanem te győzd le a rosszat a jóval.*

Mindannyiunk felett áll az Úr, aki úr a lelkek felett. Az emberek lelke most zaklatott gyülekezeteinkben, és feladatunknak tekintjük azt, hogy megszólaltassuk az egyház szavát az államférfiak felé.

Eivind Berggrav

Johan Støren

James Maroni

Andreas Fleischer

Gabriel Skagestad

Henrik Hille

Wollert Krohn-Hansen

„Kedves Henrik!”*

Eivind Berggrav magánlevélnek álcázott körlevele (részletek)

1941. április 27.

Luther számára Isten igéje *aktuális* volt, és az adott helyzetekben minden más csupán »épületes« lehetett. Isten ígétjén Luther nem is csak a Bibliát értette önmagában, hanem az egész igehirdetést, a *verbum vocalét*. Ha valaki az örökkévaló értékekre hivatkozva meg akar akadályozni abban, hogy ezzel az örök igével az aktuális szituációt megvilágítsam, vajon így nem teszi-e múzeumi tárggyá az örök ígét? [...] Luther erőteljesen hangsúlyozza, hogy Isten igéje evangélium is, törvény is. [...] Különös kísértés ez: arra csábítanak, hogy a Megfeszített és értünk végzett engesztelő műve legyen igehirdetésünk „központja”, és ezzel félrevezetnek arra, hogy ennek a megfeszített Úrnak a mai bűnösök felett mondott dorgáló beszédét eláruljuk.

[...]

Hihetetlen, de vannak lelkészek, akiket nyugtalanít az a gondolat, hogy ők az állam szolgálatában állnak és az állam kenyerét eszik, tehát ezen állam rendelkezésére kell állniuk. [...] Ez csak rávilágít arra, milyen messzire jutottunk itt, Norvégiában, milyen messzire eltávolodtunk az egyház központi és igazi lényegétől. A személyes fenyegetések miatt érzett gyávaság egészen más, érthető dolog. Akkor azonban őszintén meg kell mondani, mi a helyzet valójában.

* In: Heling 1992, 162. o. Németből fordította Reuss András.

A püspökök körlevele*

Válasz a lelkészeknek és a presbitériumoknak (részlet)

1941. június 12.

Isten igéjének és az igehirdetésnek nem lehet önkényesen határt szabni és azt mondani, hogy ami a határon túl van, az a világ szabad területe. [...] mintha az erkölcsnek nem lenne mondanivalója [...]. Az életterületek ilyen kettéhasítása elvitatja Isten igényét az egész emberre és az emberek mindent átfogó együttélésére.

[...]

Az egyháznak megvan a maga rendje, amelytől nem lehet eltérni anélkül, hogy az egyház lényegét és az ige szabadságát el ne játszanánk. Ehhez a rendhez hozzátartozik az ige és a szentségek felügyelete, amely egyedül az egyház illetékessége az erre ordinált és elkötelezett felvigyázók által.

* Antwort an die Pfarrer und Gemeinderäte. 12. Juni 1941. In: Heling 1992, 161. o. Németből fordította Reuss András.

A püspökök állásfoglalása a norvég fiataloknak a Nemzeti Összefogás Ifjúsági Szervezetébe való behívásával kapcsolatban*

1942. február 14.

1942. február 5-én Quisling mint miniszterelnök a következőket rendelte el: „A nemzeti szellemben való nevelés céljából és a nép és a haza szolgálatára minden norvég fiúnak és minden norvég lánynak szolgálatot kell teljesítenie a Nemzeti Összefogás ifjúsági szervezetében.” A munkaszolgálat idejéről, amely a tizediktől a tizennyolcadik életévig kötelező az érintettekre nézve, a Sport- és Munkaszolgálati Osztály ad részletes szabályozást. A Hitlerjugend modelljéhez hasonlóan a Nemzeti Összefogás ifjúsági szervezetét is a Munkaszolgálattal együtt hozták létre. A tíz és tizenégy év közötti fiatalok először egyszerűbb kiképzést kapnak „nemzeti szellemben”, majd egyenruhába öltöztetik őket, és speciális feladatokat bízunk rájuk. Azok, akik különleges képességekről tesznek tanúságot, különleges kiképzésben részesülnek, hogy azután „vezető szerepet töltsenek be az államapparátusban és a Pártban”.

Válaszul a rendeletre a norvég püspökök 1942. február 14-én a következő levelet írták az egyházügyi miniszternek.

* Stellungnahme der norwegischen Bischöfe zur Einberufung der norwegischen Jugend in den Jugendgau der N. S. 14. Februar 1942. In NKD, 14–16. o., valamint: Brief der Bischöfe vom 14. Februar 1942 über das Gesetz zum „Nationalen Jugenddienst“ an die Minister Skancke und Stang. Heling 1992, 277. o. Németből fordította Liska Endre. A fordítást az eredetivel egybevetette és lektorálta Béres Tamás. Lásd még: Heling 1992, 168. o. Magyar fordításban korábban megjelent részletek: Aulén 1942, 44. o.

A szülők és a gyermekek közötti alapviszony teremtési rend, Isten által rendelt kapcsolat, amely megszüntethetetlen és szent minden családi otthon számára. Az ilyen módon az otthonra ruházott felelősség és a hozzá kapcsolódó jog feltétlen, és nincs alóla felmentés.

A gyermekkeresztség gyakorlata esetében a gyermek nevelésének felelőssége a szülők kezében van. A népiskola ennek a nevelésnek a közösség által megszervezett segéd-eszköze, és az iskolatörvény első paragrafusa szerint az iskolának az a feladata, hogy segítséget nyújtson a gyermekek keresztény és erkölcsi nevelésében. Így a szülői háznak és az egyháznak beleszólási joga van az iskolát illetően, és a szülőknek bizonyos esetekben jogukban áll kivenni gyermeküket az iskolából. A szülőknek a keresztségkor vállalt kötelezettsége és a negyedik parancsolat alapján az iskola nem rendelkezik korlátlan hatalommal a gyermek felett. A teljes felelősség akkor is az apán és az anyán nyugszik, ha másokat is bevonnak gyermekeik jellemének, hitének és meggyőződésének alakításába. Ez a lelkiismereti felelősség nemcsak kötelességet ró a szülőkre, hanem sértethetetlen jogot is ad nekik.

Éppen így a negyedik parancsolat – Tiszteld apádat és anyádat – nemcsak kötelesség a gyermekek számára, hanem Istentől kapott jog is.

A jó szülői ház belső szabadsága továbbra is államunk tartóoszlopa, és aki erőszakkal behatol a családi otthonba, hogy ellentétet vagy szakítást idézzon elő a szülők és a gyermekek között, lábbal tapossa Isten törvényét.

Mindezeket illetően az egyházat és a szülőket felbontathatatlan kötelék fűzi lelkiismeretükhöz és Isten parancsolatához. Aki megpróbálná kiragadni a gyermekeket a felelős szülői kézből és megsértené a családi otthon Istentől eredő jogát, az ezzel nyomban lelkiismereti okból elkövetett szélsőséges cselekedetre kényszerítené a szülő-

ket. Minden apa és anya tudja, hogy egykor majd számot kell adnia a Mindenható előtt arról, hogyan nevelte és kire bízta gyermekeit. Ilyen helyzetben mindig inkább Istennek kell engedelmeskedniük, mint embereknek.

Mint az egyház felelős elöljárói, kötelességünknek tartjuk ezt világosan és egyértelműen kifejezésre juttatni, miután Ön azt a feladatot kapta, hogy olyan törvény kidolgozásában vegyen részt, amely minden 10 és 18 év közötti gyermeket kényszermozgósításnak vetne alá, mégpedig olyan befolyásolás céljából, amelyet számos szülő lelkiismereti okokból nem tűrhetne el. Egy ilyen lépés a nép életének legbelsőbb és legmélyebb rétegeit érintené.

Mindazoknak, akik ebben az ügyben lelkiismereti aggályaikkal hozzánk fordultak, a dolgok jelen állása szerint nem adhattunk más választ, mint hogy panaszt emelünk Önnél. Jelen levelünk másolatát eljuttatjuk Axel Stang miniszter úrnak.

Eivind Berggrav

Johan Støren

James Maroni

Andreas Fleischer

Gabriel Skagestad

Henrik Hille

Wollert Krohn-Hansen

Mint az 1941 februárjában kiadott pásztorlevelet követően, a püspökök most is számos szolidaritási nyilatkozatot kaptak különböző szabadegyházi közösségektől és vallásos szervezetektől, valamint Jacob Mangerstól, Norvégia római katolikus püspökétől.

Skancke egyházügyi miniszter válasza (részlet)*

1942. február 17.

Skancke egyházügyi miniszter 1942. február 17-én kelt válasza többek között a következőket tartalmazta:

Levelükből kitűnik, hogy Önök nagyon is szem előtt tartják a szülők *jogait, illetékességét és felelősségét*. Álláspontjuk azonban egyoldalúnak tetszik, ha Lutherrel együtt ezt valljuk: „mert a szülői hatalomból ered és terebélyesedik ki minden más hatalom is”. Luther ezt írja továbbá a negyedik parancsolat magyarázatában a *Nagy káté*ban: „Hasonlóképen kell szólnunk a világi felsőbbtség iránti engedelmességről, amely – mint mondtuk – atyai hivatás mindenestül, és a legtágabb körre terjed ki. A felsőbbtség ugyanis nem egy család atyja, hanem anyyié, ahány lakosa, polgára vagy alattvalója van. Hiszen Isten úgy adja és őrzi meg általuk táplálékunkat, házunkat és gazdaságunkat, oltalmunkat és biztonságunkat, mintha szüleink volnának. Mivel tehát ezt a nevet és címet legnagyobb kitüntetésként teljes tisztességgel viselik, tartozunk is azzal, hogy a legdrágább és legnemesebb földi kincsként tiszteljük és becsüljük őket.”¹

* Die Antwort Kirchenminister Skanckes. 17. Februar 1942. In: NKD, 17–18. o. Németből fordította Liska Endre. A fordítást az eredetivel egybevetette és lektorálta Béres Tamás.

¹ Pröhle Károly fordítása.

Mint a legmagasabb szintű felsőbbtség, egy nép számára az állam képviseli minden polgárral szemben a legnagyobb felelősséget, a legfőbb tekintélyt és a legfőbb jogot. Az állam által képviselt tekintély, felelősség és jog a gyermekekre is vonatkozik. Ahogy „a gyermek nevelése a szülők kezében van”, a nép nevelése az államra van bízva. Hogy a mi hosszú éveken keresztül elhanyagolt népünk iránti felelősség különösen nagy, bizonyára nyilvánvaló az egyház püspökei számára is.

Az állam Isten rendje, éppen úgy, mint a családi otthon vagy az egyház. Nem az egyház dolga, hogy beavatkozzék az állam jogába és kötelességébe, és így próbálja megoldani a nép iránti saját kötelességéből adódó feladatát. Az állam álláspontja tehát röviden szólva a következő: ha meg akarjuk menteni a norvég népet a pusztulástól, a gyerekeket kell megmentenünk. Ha azt akarjuk, hogy népünk a jövőben erős és egészséges nép legyen, amely érti az idők szavát és a jót akarja, akkor a gyerekeknek meg kell tanulniuk érteni az idők szavát és jót akarni.

Erre akarja nevelni ugyanis a Nemzeti Összefogás ifjúsági szervezete a birodalmi ifjúsági vezetővel az élén a norvég gyerekeket. Az olyan kifejezések, mint „minden gyermek kényszermozgósítása” és „megpróbálja erőszakkal kiragadni a gyerekeket a felelős szülői kézből”, csak azt mutatják, milyen kevéssé értik meg az egyház püspökei a maguk részéről az idők szavát. Nem maradhat büntetlenül az, aki kivonja magát egy nép nagy megújulási folyamatából. Aki ilyen magatartást tanúsít, annak egy napon rá kell jönnie, hogy kizárta magát népe közösségéből, és magára maradt.

A püspökök pásztorlevele*

1942. február 24.

Norvégia gyülekezeteihez és lelkészeihez

Annál a méltóságnál fogva, amelyet a püspökök a gyülekezetek és a lelkészi kar körében viselnek, kötelességünknek tartjuk, hogy közöljük veletek: kényszerítve érezzük magunkat, hogy a mai nappal megváljunk hivatalunk gyakorlásától. A kultuszminisztériumnak címzett mai levélünkben megismerhetők mindazon események, amelyek végül nem hagytak nekünk más választást, amennyiben hűek akartunk maradni meggyőződésünkhöz.

Köszöntjük a gyülekezeteket és a lelkipásztorokat, és köszönetet mondunk hűségetekért, amelynek tanúbizonyosságát adtátok norvég egyházunk irányában. Legyetek nyugodtak és hűek az igazsághoz. Küzdjetek a megfontolatlan, a hazugságok és a gyűlölet ellen. Norvégiát szeretet által akarjuk talpra állítani. Ugyanaz a Lélek legyen bennetek, amely Krisztus Jézusban is megvolt, aki azt mondta: *Legyen bennetek só, és békességben éljetek egymással!* (Mk 9,50) Fenn akarjuk tartani az összetartást veletek, és veletek együtt akarunk továbbra is fáradozni és könyörögni Isten ügyéért népünk körében, annak ellené-

* Hirtenbrief der Bischöfe. 24. Februar 1942. In: NKD, 24–28. o. Németből fordította Korányi András. Lásd még: Heling 1992, 167. o. (A levél egy részlete másik német fordításban.) Magyar fordításban korábban megjelent részletek: Aulén 1942, 46–48. o.

re, hogy – amint látni fogjátok – a továbbiakban nem maradhatunk meg hivatalunkban.

A kultuszminisztériumhoz írt levelünk a következőképpen hangzik:

„Február 1-jén, vasárnap az állami hatóságok – az egyház illetékeseinek tiltakozása mellett – arra kényszerítették a trondheimi dómprépostot, hogy álljon el az istentisztelet megtartásától, és mást bíztak meg annak megtartásával. Az az ember, akit a minisztérium »különleges okból« kényszer alkalmazásával ezzel megbízott, Blessing-Dahle gyülekezeti lelkész, írásban közölte a dómpréposttal, hogy az adott esetben nem teljes istentiszteletről van szó, mivel nem szolgáltatják ki az úrvacsorát. Az újságok tudósításából világosan kiolvasható, hogy nem gyülekezeti istentiszteletről volt szó, hiszen a templom kórusában elhelyezték a rohamcsapatok napkeresztes fekete és a náci párt vörös-sárga zászlaját. A nép körében ma köztudomásúan uralkodó feszültség fényében – amelyet a minisztérium korábban sajnálatos tényként jellemzett – már maga a tény, hogy politikai szimbólumokat vittek be a templomba, a gyülekezet békés istentiszteleti életének megsértése.

A dómprépost ezt követően kihirdette, hogy délután 2-kor tartja meg a gyülekezet úrvacsorai istentiszteletét. Ez nyilvánvaló joga és egyházi kötelessége volt. Amikor a lelkész és a gyülekezet nagy része már a templomban volt és még többen érkeztek, a rendőrség váratlanul közbeavatkozott: bezárták a templomkapukat, visszaszorították a templomlátogatókat, a teljesen békésen érkező egyháztagek ellen még gumibotot is használtak. Ennek ellenére sem vezetett mindez demonstrációhoz, a gyülekezet elénekelt néhány egyházi éneket a rendőrség által bezárt templomajtók előtt állva.

Ebben az esetben három hallatlanul súlyos beavatkozás történt az egyház és a gyülekezet jogaiba:

1. Az állami hatóságok megsértették az egyházi rendet, és a lelkésztől, valamint gyülekezetétől megvonták az úr-

vacsorai istentiszteletet. A minisztérium egy február 2-ai leiratában kijelentette, hogy „formálisan” mindehhez joga volt. Ezzel a megfogalmazással maga a minisztérium is kifejezte, hogy milyen kétséges valójában a *formális jog* – ha egyáltalán létezik. A minisztérium azonban teljesen eltekintett a *realitásoktól*. Semmi esetre sem lett volna szabad a minisztériumnak egy ilyen intézkedésről – amellyel a legdurvábban megsértette az egyházi rendet – anélkül határoznia, hogy előzőleg a püspökök elé terjesztette volna az ügyet. Még fontosabb: ha az ember feltételezi is, hogy a minisztériumnak bármiféle formális joga van arra, hogy a gyülekezetet megfossa istentiszteletétől, annak akkor is kizárólag és tisztán *egyházi* érdekből kellene történnie. A gyülekezet istentisztelete a hozzátartozó úrvacsorával a gyülekezet istentiszteleti életének központi és alapvető jelentőségű része. Az alkotmány szerint az állami vezetés kötelessége – ha egyáltalán bármiféle köze van az istentiszteletekhez –, hogy kiálljon vallásunk mellett, és annak *gyakorlását védelmezze*. Minden területen, ahol az államnak a hitvallás alapján vezetői hatásköre van, alapvetően az evangélium hirdetésének és a gyülekezet épülésének szempontját kell szem előtt tartani. Az állam önmagában nem érvényesíthet semmiféle „különleges megfontolást”. Amennyiben az állam mégis ezt teszi, szétzúzza egyházunk életének alapvető viszonyait.

Ehhez tartozik, hogy a gyülekezeti lelkész számára kötelesség istentiszteleteinek a megtartása. Ezt a kötelezettséget a gyülekezet érdeke rója rá. A lelkészt a jog kötelekeinél sokkal erősebb szálak kötik a gyülekezethez, tudniillik a felelősségvállalás és a lelkiismereti elkötelezés, amelyet hivatása ró reá. Amennyiben kötelessége alól felmentést kap vagy attól eltiltják, ehhez csupán a gyülekezet szükséglete lehet jog szerint is érvényes szempont. A lelkész, a gyülekezet és az istentisztelet érinthetetlenek mind szent összetartozásukban, mind az alkotmány és a törvények által védelmezett jogukban.

A püspököknek meg kell állapítaniuk, hogy mindazzal, ami Trondheimben történt, az állam visszaélt a reá bízott egyház-adminisztrációs feladattal, amennyiben az egyházi érdek szempontját figyelmen kívül hagyta annak érdekében, amit a minisztérium állami és politikai természetű „különleges szempontnak” nevez. Ezzel a lépéssel az állam elszakadt az egyházzal szembeni kötelezettségeitől.

2. Ezt a benyomást félelmetesen megerősíti, hogy a minisztérium drámai módon még azt az istentiszteletet is megpróbálta megakadályozni, amelyet a lelkész áthelyezett délutánra. A minisztérium egy helyi pártaktivistán keresztül értesítette a rendőrséget, hogy a dómprépost istentiszteletét meg kellene akadályozniuk – mindezt anélkül, hogy a minisztérium szükségesnek tartotta volna a püspököt vagy a lelkészt tájékoztatni arról, ami történni fog. Ezeknek is azt kellett látniuk, hogy egy nagy csapat rendőrt eresztenek rá a templomba áramló gyülekezetre. Azokat, akik Isten házáat keresték fel, fegyveres állami erőszakkal üldözik el.

3. Az egészet a végsőkéig fokozza, amikor az egyháznak azt kell tapasztalnia, hogy a minisztérium korántsem a rendőrségen kéri számon a történeteket, hanem a hivatalban levő lelkészre hárítja a felelősséget, és minden további nélkül megfosztja hivatalától Fjellbu dómprépostot. A jog világosan az ő oldalán áll. Lelkészi szolgálatvégzésében a legcsekélyebb megrovás sem érheti. Élvezi gyülekezete és elöljárói teljes tiszteletét és bizalmát, beleértve a püspök képviselétével járó hivatali állását is.

Miután a minisztérium az ügyben teljes mértékben tájékozott volt, az egyháznak és a gyülekezetnek az Isten tiszteletére végzett vallásgyakorlata jogának megvédelmezése helyett egy olyan lelkész brutális hivatalfosztásához fogott, aki csupán egyházi jogait gyakorolta.

A norvég egyház püspökei hűtlenek lennének hivatásukhoz, ha továbbra is együttműködnének egy olyan adminisztrációval, amely ilyen módon megsérti a gyülekezetet,

amire a legcsekélyebb egyházi alapja sincs, és a jogtalanságot még erőszakkal is tetézi. *Ezért ezennel bejelentem, hogy megválok hivatalom végzésétől.* Ez azt jelenti, hogy attól válok meg, amit az állam ruházott rám. A lelki szolgálat és hatalom, amelyet az Úr oltáránál az ordinációban kaptam, továbbra is az enyém Isten és a jog szerint. Hivatásom – és az is marad –, hogy hirdessem Isten igéjét, a gyülekezetek pásztora és a lelkészek lelkigondozója legyek. Ezt a szolgálatot a jövőben is gyakorolni akarom, amilyen mértékben ez nem hivatalnoki minőségben lehetséges. Viszont adminisztratív együttműködést folytatni egy olyan állammal, amely erőszakot alkalmaz az egyházzal szemben, a legszentebb elárulása volna.

Lutherrel együtt megkíséreltük, hogy lojálisak legyünk a felsőbbség iránt, amíg azt Isten igéje és parancsa számunkra lehetővé tette. De amint Luther számára elérkezett, úgy számunkra is eljött a pillanat, amikor meggyőződésünket követve érvényt kell szereznünk az egyház jogának az állam jogtalanságával szemben. Államformák változhatnak, de egyházatyjával együtt tudja az egyház, hogy amit Luther zsarnokságnak nevez, azzal szemben maga Isten áll igéjével és Lelke hatalmával. Jaj nekünk, ha nem engedünk inkább Istennek, mint embereknek!

Eivind Berggrav

Johan Støren

James Maroni

Andreas Fleischer

Gabriel Skagestad

Henrik Hille

Wollert Krohn-Hansen

Az egyház alapja Hitvallás és nyilatkozat*

1942. április 5-én, húsvét vasárnapján

1942. április 5-én, húsvét vasárnapján a legtöbb norvég templomban felolvasták a következő hitvallást. (Az itt közölt szöveg nem tartalmazza azt a néhány rövid utalást, amely különböző újságcikkekre és a minisztérium leveleire vonatkozik.)

Ezt követően a papok bejelentették, hogy lemondanak állami tisztviselői hivatalukról, lelkési funkcióikat az egyházon belül ugyanakkor továbbra is ellátják.

ISTEN IGÉJÉNEK SZABADSÁGÁRÓL ÉS AZ IGE IRÁNTI ELKÖTELEZETTSÉGÜNKRŐL

Valljuk, hogy a Szentírás a keresztény tanítás és a keresztény élet egyetlen alapja és zsinórmértéke, és teljes szívből meg vagyunk győződve arról, hogy az evangélikus egyház tanítása igaz, és a hit dolgában megmutatja a helyes utat.

* Kanzelverkündigung der Pfarrer anlässlich ihrer Amtsniederlegung. Der Bekenntnisgrund der Kirche. Ein Bekenntnis und eine Erklärung. Ostern 1942, am Sonntag, den 5. April. In: NKD, 29–36. o. Németből fordította Liska Endre. A fordítást az eredetivel egybevetette és lektorálta Béres Tamás. *Az egyház alapja* másik német fordításban: Heling 1992, 177–184. o. A lemondó nyilatkozat másik német fordítása: Heling 1992, 187. o. Korábban magyar fordításban megjelent részletek: Aulén 1942, 49–51. o.

Kijelentjük tehát: legfőbb kötelességünknek tartjuk Istennel és az emberekkel szemben, hogy az intést és vigasztalást magában foglaló teljes isteni ígét és Istennek az életre és az üdvösségre vonatkozó valamennyi tanácsát minden félelem és minden csonkítás nélkül hirdessük, és ne legyünk tekintettel arra, ha ez valakiből nemtetszést váltana ki. Ebben Isten parancsa alatt vagyunk.

Az egyház szolgálói ezért nem fogadhatnak el utasításokat az egyházi renden kívülről arra nézve, hogy miként kell hirdetni az evangéliumot bizonyos aktuális helyzetekben. Az evangélium szabad hirdetése a „föld sója” egy nép egész életében.

Semmilyen földi hatalom vagy felsőbbség nem kötheti egyházon kívüli feltételekhez az egyházi munka engedélyezését és végzését vagy az igehirdetés szolgálatát.

Hitvallást teszünk Isten ígétének szabadságáról és ezen íge iránti elkötelezettségünkről.

AZ EGYHÁZRÓL ÉS AZ ORDINÁCIÓRÓL

Hisszük és valljuk: az egyház a hívők közössége, amelyben az evangéliumot tisztán hirdetik és a szentségeket helyesen szolgáltatják ki (*Ágostai hitvallás* VII.). Urunk és Megváltónk maga alapította egyházát, amely nem válhat semmilyen földi hatalmasság eszközévé. Krisztus az egyház Ura. Senki nem formálhat jogot arra, hogy megakadályozza a keresztyén közösséget az Isten házában való szabad összejövetelében.

A Bibliával és egyházunk tanításával egybehangzóan kijelentjük: Krisztus maga rendelt szolgákat egyházába különleges megbízatással, evangélistákat, tanítókat, papokat. Az egyházban az apostolok által meghatározott rend szerint avatják fel ezeket a szolgákat a szolgálatra (Ef 4,11; 1Kor 12,38; ApCsel 13,2).

Az ordináció norvég egyházunkban 900 éve gyakorolt,

a Szentírásban gyökerező és a Szentírás által elrendelt lelkészavatás, a lelkészi szolgálatra való szabályos elhívás önálló és elhagyhatatlan része. Az egyházi szolgálatra való felhatalmazásnak ezt az aktusát az egyház bizalmi ember végzi el, aki erre maga is elhívást, felhatalmazást és felavatást nyert az egyháztól, a szent cselekmény pedig istentisztelet keretében történik, imádsággal és kézzrátétellel.

Az ordináció jellegénél fogva egész életre szóló megbízatás arra, hogy a lelkész legjobb képességei és ereje szerint végezze a gyülekezetben az Isten által rábízott feladatot. Ezen szolgálat szent megbízatását és kötelezettségét félbeszakíthatja ugyan a személyes alkalmatlanság, a hűtlenség vagy valamilyen más bűn, ilyen komoly ügyekben azonban a szent ítélet csak a jog azon törvényeinek és szellemének figyelembevételével hozható meg, ami egyrészt védi az egyént a jogtalansággal, másrészt az egyházat a méltatlan szolgálással szemben.

Az egyház tehát nem tűrheti, hogy valamely hatalmaság politikai és világi szempontok alapján felszentelt lelkészeket ne csak a hivataluktól fosszon meg, hanem az ige hirdetésének és a szentségek kiszolgáltatásának feladatától is, és megtiltsa nekik, hogy magukra öltsek az egyház tulajdonát képező papi viseletet. Ha önkényesen elveszik az egyház embereitől az ordinációból következő jogot és köteleességet, ezt az egyház az oltár elleni támadásnak érzi.

Hitvallást teszünk a gyülekezet kösziklájáról, Jézus Krisztusról és a biblikus szolgálatra rendelés, az ordináció függetlenségéről és jogáról minden ezen kívül eső szempont ellenében. Minden lelkésznek hűnek kell lennie lelkészi esküjéhez, és Istennek kell inkább engedelmeskednie, mint embereknek.

Valljuk: az egyházban, amelyet a Szentírás Krisztus testének nevez, sokféle szolgálat és munkaterület van, amit a korinthusi levél így fejez ki: *bár sok a tag, mégis egy a test [...]. És így ha szenved az egyik tag, vele együtt szenved valamennyi* (1Kor 12,19.26). Ez minden időkre kifejezi a keresztények összetartozását az életben és a szenvedésben.

Az egyház testéhez Norvégiában nemcsak az ige laikus és teológiaiag képzett szolgálói tartoznak, hanem mindazok, akik Isten akarata szerint dolgoznak hivatásukban. Ha világi hatalmak törnek az egyházra, és kísérletet tesznek arra, hogy létalapjától fosszák meg a keresztény iskolát, a keresztény otthont, a keresztény önkéntes munkát, a keresztény szociális segélyszolgálatot, akkor ez egyszerre érinti az egyházat és annak minden tagját.

Ha valakit jogtalanul üldöznek és bántalmaznak a meggyőződése miatt, akkor az egyház a lelkiismeret őre, és az üldözöttek mellé kell állnia. „Légy azok ereje, akik háborúságot szenvednek az igazságért”, mondjuk templomi imádságunkban.

Az igazi evangélikus egyháznak szembe kell szállnia minden lelkiismereti kényszerrel, és nem lehet közömbös, ha egyes tagjait és szolgálóit önkényesen kiválasztják, és olyasmért kell szenvedniük, ami felől társaik – saját meggyőződésük megvizsgálása után – azonos véleményen vannak. Ez megsebzti Krisztus testét, és bűn a szent összetartozás ellen.

Hitet teszünk az egyház minden tagjának Jézus Krisztussal való közössége mellett.

Kijelentjük: minden keresztyén apának és minden keresztyén anyának kötelessége és joga gyermekeit az egyház hitében és keresztyén életre nevelni.

Isten ígéje ezt mondja: *Szeresd azért az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből! Maradjanak a szívedben azok az igék, amelyeket ma parancsolok neked. Ismételd azokat fiaid előtt.* (5Móz 6,5–7) A gyermekekhez így szól az Írás: *Gyermekek! Engedelmeskedjete szüleiteknek az Úrban, mert ez a helyes.* (Ef 6,1)

Erre a bibliai alapra épít a norvég alkotmány 2. paragrafusa: az evangélikus vallás marad az állam nyilvános vallása. Azok az állampolgárok, akik evangélikusnak vallják magukat, kötelesek az evangélikus vallásban nevelni gyermekeiket.

A kereszteléskor a szülők azt fogadják meg az egyháznak, hogy engedelmeskednek ennek a kötelességüknek. Amikor a keresztelő lelkész a gyermek fejére teszi a kezét, ezt mondja: „A mindenható Isten, a mi Urunk Jézus Krisztus Atyja gyermekévé és a benne hívők gyülekezetének tagjává tett téged.” A gyermek keresztyén nevelése tehát az egész egyház ügye, a keresztyén iskolával és a keresztyén otthonnal együtt.

Az egyház hűtlen lenne keresztyén nevelői felelősségéhez, ha közömbösen nézné, hogy a világi többség a keresztyén felfogástól független etikai alapon szervez gyermek- és népnevelést. Megengedhetetlen, hogy a szülőket lelkiismeretük ellenére arra próbálják kényszeríteni, hogy gyermeküket kiszolgáltassák olyan nevelőknek, akik „forradalmasítani” kívánják a gyermekek lelkületét, valamint olyan „új világnézetet” próbálnak beléjük táplálni, amelyet a szülők a keresztyénségtől idegennek éreznek.

A KERESZTÉNYEK ÉS AZ EGYHÁZ HELYES VISZONYA A FELSŐBBSÉGHEZ

Kijelentjük: egyházunk tanítása világosan különbséget tesz a kétféle rend vagy kormányzat, a világi állam és az egyház között. Isten akarata, hogy a kétféle kormányzat ne keveredjék egymással, a maga módján mindkettőnek Istent kell szolgálnia a nép között.

Mindkettőnek megvan Isten előtt a maga külön hivatása.

Az egyház hivatása az, hogy az örök javakkal sáfárkodjék, és Isten igéjének fényét minden ember előtt felragyogtassa.

Az állam hivatásáról azt mondják hitvallásaink, hogy nem az emberek lelkét, „hanem a testüket és javaikat védi nyilvánvaló jogtalanságok ellen, fegyveres hatalommal és testi büntetésekkel tart fegyelmet az emberek között”. (*Ágostai hitvallás*, XXVIII.)¹

Ezért valljuk, hogy bűn Isten, minden felsőbbség és rend Ura ellen, ha az egyik kormányzás fölébe akar kerekedni a másiknak. Az egyházat nem illeti meg, hogy az időhöz kötött dolgokban uralkodjék az állam fölött. Ez Isten rendjét törné meg. Ugyanígy Isten elleni bűn, ha az állam zsarnokoskodni kezd a lelkeken, és ő akarja meghatározni, hogy mit kell ezeknek hinnük, és mit kell lelkiismereti kötelességüknek tartaniuk. Mert ha az állam a meggyőződés dolgában köt és kényszerít, ebből csak lelkiismereti válság, jogtalanság és üldözés származik. Akkor időszerűvé válik az ítélet, amelyről Isten igéje beszél: ahol az államhatalom semmibe veszi a jogot, az állam már nem Isten eszköze, hanem démoni hatalom (Lk 4,6; Jn 14,30; Jel 12,13). Ez meghatározza, hogy mi a jogos engedelmesség, amellyel a keresztény ember az államnak tartozik, de kijelöli az engedelmesség határait is.

¹ Nagy Gyula fordítása.

A jó felsőbbtség Isten kegyelme és ajándéka, és az apostolokkal együtt valljuk, hogy a lelkiismeret iránti kötelességünk az ilyen felsőbbtségnek minden világi dologban engedelmeskedni. A lelkiismeret iránti kötelesség azonban Isten iránti kötelességet jelent, Isten iránti kötelességünk tehát, hogy engedelmeskedjünk a felsőbbségnek, és hogy inkább neki engedelmeskedjünk, mint embereknek. Azt is megtudhatjuk az apostoltól, hogy miről ismerhető fel a jó felsőbbség. A jó felsőbbség arról ismerhető fel, ha nem a jó cselekedetek miatt kell félni tőle, hanem csak a rossz miatt (Róm 13,3).

Ha tehát a felsőbbtség félelemmel tölti el a lelkeket, holtok ezek csak Isten útját járják, az nem Isten akarata szerint való felsőbbtség, és ilyenkor az egyház Isten és ember előtti kötelessége, hogy az igazság szavát hallassa e felsőbbség számára. Ahogy az írás mondja: *Emberfia! Őrállóvá tettelek téged Izráel házában. Ha ígét hallasz tőlem, figyelmeztess őket az én nevemben!* (Ez 3,17)

Egyházunk nem feledkezik meg Luther szavairól sem: „A világi felsőbbtség nem uralkodhat a lelkiismereten. [...] Ha a világi hivatalok be akarnak avatkozni a lelki életbe és foglyul akarják ejteni a lelkiismeretet, amelyben Isten kizárólagosan uralkodik, akkor a világi hatalomnak nem kell engedelmeskedni.” (WA 12,334)

Az egyháznak a Szentírás és a hitvallások alapján állást kell foglalnia olyan esetekben, amikor totalitárius követelésekkel lépnek fel a lelkiismerettel szemben, és meg akarják fosztani a keresztényeket attól a joguktól, hogy mindent Isten ígéje alapján és a keresztény lelkiismeret mérceével vizsgáljanak meg.

Hitet teszünk azon engedelmisség mellett, amelyet a Biblia követel meg minden földi dologban a felsőbbség iránt.

Kijelentjük: az alkotmánynak és a norvég törvényeknek megfelelően az állami szerveknek van bizonyos irányító és rendező hatalmuk az egyházi ügyekben. Ez nem azt jelenti, hogy az állam külső hatalommal és a maga állami vagy politikai szempontjai szerint uralkodhatna az egyházon. Az államegyházi rend kizárólag azért jött létre, mert az állam késznek mutatkozott az egyházat szolgálni és a keresztény hitet védelmezni. Így az alkotmánynak megfelelően a Szentírás és a hitvallások az említett állami szerveket is kötelezik. Az állam csak akkor gyakorolhatja jogszerűen az egyházkormányzást, ha az állami szervek az evangélium tiszta hirdetését és a gyülekezet épülését segítik elő.

Egyházunk mint Jézus Krisztus egyháza az állammal való összefonódása ellenére is minden dologban szuverén, csak Istennek tartozik számadással, és lelkiileg szabad. Az állam soha nem léphet az egyház helyébe. Az egyházi ügyek intézésében együttműködhet az egyházi szervekkel, ami pedig az egyház tanítását illeti, az állam hűséggel tartozik az egyháznak.

Érvényes ez az anyagiak vonatkozásában is. Az e világi szférában földi dolgok is hasznára lehetnek Isten evangéliuma hirdetésének és a gyülekezet épülésének. Ezért kapnak fizetést az egyházi hivatalok viselői, és ezért vannak a gyülekezeteknek templomai. Az egyház tulajdonában lévő javakra és értékekre az állam nem tarthat igényt. Ezek a folyamatosan a nép között munkálkodó egyházat illetik meg. Az egyházi vagyon és tulajdon az evangélium és a gyülekezet javát kell hogy szolgálja, semmi másét. Az állami szervek csupán sáfárai ezen értékek jelentős részének. *Márpedig a sáfároktól elsősorban azt követelik, hogy mind-egyikük hűségesnek bizonyuljon.* [1Kor 4,2]

Ragaszkodunk Jézus Krisztus egyházának lelki szabadságához az állami kormányzással való együttműködésben

is, amely az egyházat Isten igéjének és a hitvallásoknak megfelelően szervezi és védelmezi.

A fenti hitvallást követően a lelkészek, akikhez a presbitérium is csatlakozott, a következő nyilatkozatot tették:

Mi, ... (helységnevé) felszentelt lelkészei, szabad meggyőződésünkből egyetértünk a fenti, *Az egyház alapja* című hitvallással. Amennyiben az államegyház hivatalnokai vagyunk, ezennel lelkiismereti okokból lemondunk erről a tisztségünkről, de szándékunkban áll minden olyan munkát és szolgálatot elvégezni gyülekezetünkben, ami nem érinti a hivatalnoki munkakört. Munkánkban és szolgálatainkban a Szentírás, a hitvallási iratok és a norvég egyház *Oltárkönyvének* útmutatását követjük.

A teológiai fakultások állásfoglalása a hitvallással kapcsolatban*

1942. április 25.

A rezsim államellenes cselekedetnek minősítette az összes lelkész lemondását állami hivataláról, mire a két teológiai fakultás az alábbi nyilatkozatot adta ki:

Az Egyházügyi Minisztériumnak

Egyházunk teológiai tanárai – a törvény értelmében és régóta fennálló szokás szerint – teológiai-egyházi ügyekben szakavatott tanácsadói az Egyházügyi Minisztériumnak éppen úgy, mint a püspököknek. Lényegében arra nevezték ki őket, hogy az egyház üzenetének tanszerű megfogalmazásáról gondoskodjanak. Ezért bizonyos körülmények között saját kezdeményezésükből is szükségesnek tarthatják, hogy az egyházhoz vagy vezető szerveihez forduljanak.

Ilyen helyzet állt elő a lelkészek által kibocsátott, *Az egyház alapja* című hitvallás és nyilatkozat révén, valamint hivatalukról való egyidejű lemondásukkal és az államhatalom erre adott válaszával. Tisztünkéből és elhivatásunkból fakadó kötelességnek tartjuk előterjeszteni ezt az emlékeztetőt, amelyet ugyanakkor az ország lelkészeinek is megküldünk.

* Stellungnahme der theologischen Fakultäten zum Bekenntnisdokument. In: NKD, 37–41. o. Németből fordította Reuss András.

Valamennyi egyházi közösség közül az evangélikus-lutheránus egyház helyezte a legnagyobb hangsúlyt arra, hogy éles határvonalat húzzon vallás és politika közé, mivel megkülönbözteti a lelki és a világi kormányzást mint az egyház, illetve mint az állam feladatát. Az egyháznak nincs joga előírni valamely politikai programot, és csak annyiban foglalhat állást politikai kérdésekben, amennyiben ezek vallási vagy erkölcsi kérdéseket érintenek, amelyeket Isten igéje felől kell megvilágítani. Az egyház nem ura az államnak, nem is állam az államban, hanem az állam lelkiismerete.

Nem tudjuk elfogadni, hogy *Az egyház alapja* akármilyen módon is politikai, vagy egyenesen államellenes vagy lázító jellegű irat lenne; lehetséges azonban, hogy ez az irat az, aminek magát nevezi, nevezetesen olyan hitvallás és nyilatkozat, amelyben a lelkészek állást foglalnak az állami életben a legutóbbi időben történtek vallási és etikai vonatkozásaival kapcsolatban.

Az ilyen állásfoglalás a lelkészeknek nemcsak joga, hanem kötelessége is. Ordinációjuk alkalmával arra kötelezik és intik őket, hogy „Isten igéjét világosan és tisztán hirdessék, amint az számunkra a Szentírásban foglaltatik, és amelyről egyházunk hitvallásában tanúskodik”. A lelkészi hivatalt azzal bízzák rájuk, „hogy Isten igéjét helyesen és isteni hatalommal hirdessék”, és ezzel az igével mindkettőt végezzék: „vigasztalják a megterhelteket és vezessék az eltévedteket”.

Isten igéje tehát, amint azt egyházunk hitvallása értelmezi, a lelkészek igehirdetésének egyetlen normája és iránymutatója. Arra kötelezi őket, hogy ezt az ígét személyre és politikai vagy más természetű külső szempontokra tekintet nélkül szólaltassák meg.

Istennek ez az igéje továbbá kettős természetű, amennyiben egyszerre evangélium és törvény, üzenet az örök megváltásról és norma a világi élet számára. Így az az igehirdetés feladata, hogy először a megváltásról szóló evan-

géliumot prédikálja, másodszer pedig a bűnt megfenyítse és a keresztény erkölcs követeléseit az emberek lelkére kösse.

A fenyítés feladata határozottan megjelenik Jézus és az apostolok igehirdetésében, de az Ószövetség prófétáinál is, akik Isten jogról és igazságosságról szóló üzenetét hirdették, és ezeket saját korukban úgy érvényesítették, hogy nem voltak tekintettel arra, ítéletük kit talál el. S ez a feladat szükségszerűen hozzátartozik minden idők lelkészeinek hivatásához, a gyülekezetekkel és az egyes emberrel szemben éppen úgy, mint a civil társadalommal vagy az állami hatalommal szemben.

Az egyház feladata, hogy Isten országát építse a nép között, és ezzel különös felelősséget hordoz a gyermekek és a fiatalok keresztény neveléséért. A lelkészek és a keresztény iskola így egymás mellett állnak, és közös céljuk a gyermekeket nevelni, hogy Jézus Krisztusban az egyetlen igaz Urat és Mestert lássák meg. Az állam és az egyház közötti feszült viszony, amely a nevelés kérdésében kialakult, az ifjúsági munkaszolgálatot előíró törvényből fakad. Mivel a gyermekek és az ifjúság kötelező, a családi otthontól és az egyháztól elszakított erkölcsi neveléséről van szó, a püspököknek óvást kell bejelenteniük egy olyan intézkedéssel szemben, amely összeegyeztethetetlen a jogrenddel, valamint a szülőknek és az egyháznak a gyermekek lelki nevelésére vonatkozó felelősségével. Az egyháznak ugyanígy fel kell emelnie szavát a tanárookra nehezedő nyomás és az őket érintő bánásmód végett. Amint *Az egyház alapja* 3. pontjában világosan kifejezésre jut, az egyház nem tenne eleget hivatásának, ha nem lenne a lelkiismeret őre, és nem állna azok mellé, akiket meggyőződésük miatt üldöznek.

Az államot az alkotmány – és Isten parancsolata is – arra kötelezi, hogy elismerje az egyén lelkiismereti szabadságát és az egyház igehirdetési kötelezettségét. Ha ezt nem tartják tiszteletben, amennyiben például lelkészeket egy-

házilag legitim ok nélkül, sőt törvény és bírói ítélet nélkül börtönnel, áthelyezéssel, beszédtilalommal eltávolítanak lelkészi munkájukból, ezáltal gyakorlatilag megtiltják nekik, hogy Jézus nevében beszéljenek és tanítsanak. Ugyanilyen helyzetben az apostolok úgy válaszoltak, hogy Istennek kell inkább engedelmeskedni, mint embereknek; és ők ezzel nemcsak az evangélium hirdetésének jogát érvényesítik, hanem azt a szabadságot és kötelességet is, hogy mindig és mindenütt Krisztus akarátát hirdessék.

Ha a lelkészeketől megvonják az ige hirdetésének és a szentségek kiszolgáltatásának jogát és felhatalmazását, amelyet ordinációjukban az egyháztól kaptak, akkor erre azt kell mondani, hogy egyedül az egyház vonhatja vissza lelki hatóságai révén, amit lelki közvetítéssel adott. És ez nem történhet önkényesen vagy egyházilag nem megfelelő okokból, hanem csak az ordinált személy nyilvánvaló tév tanítása vagy erkölcsi vétsége esetén. Egy meghatározott politikai magatartás elvárása mint a lelkészi szolgálat gyakorlásának előfeltétele olyan bemocskolódás, amelyet az egyház csupán világos elutasítással kezelhet.

Az államegyház rendjének feltétele nálunk, hogy az állam tiszteletben tartja az egyház által hirdetendő üzenetet éppen úgy, mint annak rendjeit, és amint az alkotmány kimondja, gyakorolja és védelmezi az evangélikus-lutheránus vallást. Ha az állam a fent említett beavatkozásokat megengedi magának, az az egyház jogának komoly megsértése és szakítás azzal az egyházalkotmánnyal, amely a reformáció óta érvényben van nálunk.

Ha e körülmények között a lelkészek megszűntnek tekintik az állam adminisztratív szerveivel való viszonyukat, amelyeknek az egyháztól kell gondoskodniuk, azt nem a politikai vezetés elleni harcként kell értelmezni, hanem olyan következtetésként, amelyet szükségesnek tartottak levonni az államnak az egyházkormányzásba való jogtalan beavatkozása miatt. A[z állami] hivatalról való lemondás nem szabotázscselekmény, amit az is mutat, hogy a lelké-

szek továbbra is ellátják tulajdonképpeni lelkeszi szolgálatukat, és folytatni is kívánják azt. Ez tehát hitvallás az egyház szabadságáról és a lelki ügyekben való önállóságáról. S ennek a szabadságnak és önállóságnak a tiszteletét és elismerését joggal követeli az egyház az államvezetéstől.

Az Oslói Egyetem Teológiai Fakultása nevében

Sigmund Mowinckel

Oluf Kolsrud

Einar Molland

Hans Ordning

A gyakorlati teológiai szeminárium nevében

Peter Marstrander

A gyülekezeti fakultás nevében

Olaf Moe

Ole Hallesby

Karl Vold

Andreas Seierstad

A gyülekezeti fakultás gyakorlati teológiai szemináriumának nevében

Johannes Smemo

Lars Frøyland oslói gyülekezeti lelkésznek*

1942. június 24.

Mindazon [csapások] között, amelyek a legutóbbi időben norvég egyházunkat érték, nehéz lenne olyat találni, ami az oslói gyülekezeteket és lelkészeket fájdalmasabban és érthetlenebbül érte volna, mint az, hogy Ön, Frøyland lelkész, kinevezte magát a jelenlegi kormányzattal az oslói egyházmegye püspökévé.

Miután kinevezésének és beiktatásának híre most megjelent a sajtóban, fel kell tételeznünk, hogy valóban egyezik a kormány és az Ön felfogásával, hogy rákényszerítsenek egy új püspököt az egyházmegye gyülekezeteire és lelkészeire, ami ellenkezik minden érvényben levő egyházi renddel és előírással.

Nem lehet ismeretlen Ön előtt, hogy az egyházmegye gyülekezetei és lelkészei megingathatatlanul kitartanak törvényesen választott püspökük, dr. Eivind Berggrav mellett. Az Ön hozzájárulása egy olyan helyzet kialakulásához, amelyben Berggrav püspököt és az ország többi püspökét le kell váltani, nem tekinthető számunkra másnak, mint árulásnak, mivel az összeegyeztethetetlen az Isten és az ő gyülekezete iránti hűséggel. Ezzel a jelenlegi kormányzat

* Brief an Pfarrer Frøyland. 24. Juni 1942. In: NKD, 44–45. o. Németből fordította Korányi András. Lásd még: Heling 1992, 207–208. o. (Részletek más német fordításban.) Magyarul korábbi fordításban megjelent részlet: Molland 1947b, 61. o.

végérvényesen és jóvátehetetlenül teljessé tette az egyházzal való szakítást.

Kötelességünknek tartjuk mindezt nyíltan közölni Önnel beiktatása előtt. Tudjuk, milyen komoly lépés ez, de azt is tudjuk, hogy ennél is komolyabb lenne hallgatni – annál is inkább, mivel az állami hatóságok lépésről lépésre hasonló túlkapásokat fognak véghezvinni egyházi területen, és a kultuszminisztérium hasonló módon jár majd el a lelkészi karral szemben is. Ez nyilvánvalóan megmutatja, hogy azon az oldalon nem tudják vagy nem akarják megérteni, milyen mélységesen aggasztónak látjuk és tartjuk az egyház helyzetét.

Ön, Frøyland lelkész, nem kapott jogszerű elhívást, és nem lesz szabályosan felszentelve. Ezért Ön továbbra is egyszerű ember marad. Bárhová is megy és bárhogy is próbálja meg a püspök felelősségteljes munkáját végezni, sötét árnyék fogja Önt kísérni.

Az Ön püspökének, dr. Eivind Berggravnak az Önt dicsérő szavait idézték az újságok egy Önnel készült interjú kapcsán, közvetlenül kinevezése után. Ezt a dicséretet most Ön rombolta le, s ettől immár nem szabadulhat.

Őszinte szomorúsággal írtuk meg Önnek ezt a levelet. Beiktatása napján nem áll módunkban Önt köszönteni. Ezen a napon úgy tekintünk Önre, mint aki végérvényesen elszakította magát tőlünk.

Aláírták Oslo lelkészei és az egyházmegye esperesei, összesen 110-en.

A lelkészek tiltakozása az új püspökök beiktatása ellen*

1942. június 28.

Ma, június 28-án vasárnap lesz a jelenlegi kormányzat döntése értelmében Zwilgmeyer és Frøyland püspökök ordinációja.

Ez a lépés olyan komoly beavatkozás, hogy Norvégia lelkészei lelkiismereti alapon kötelességüknek tartják, hogy ellene a legélesebben tiltakozzanak.

Azok a férfiak, akiket ma püspökként beiktatnak, jog szerint erre nem kaptak elhívást. Éppen ellenkezőleg: kinevezésük kifejezett ellentétben áll az egyház törvényével és rendjével. Amennyiben egy esperes ordinálja őket, felszentelésük törvénytelen, mivel az ellenkezik az *Oltárkönyv*vel.

Ez a lépés különösen is végzetes. Nem elég, hogy törvényes püspökeinket megfosztják tiszttségüktől, egyházmegyéinkre még ezeket a jogtalanul hivatalba helyezett és jogtalanul felszentelt embereket is ráerőltetik.

Azért szántuk el magunkat arra, hogy ezt a dolgot ma országunk szószékeire visszük, mert az egyház egységes egész, és ha egy tagja szenved, akkor mindenki szenved. Számunkra világos, hogy ami ma az oslói és az agderi egyházmegyében történik, csupán a kezdet. Hamarosan sor kerül a többi püspökségre is.

* Protest der Pfarrer gegen die Einsetzung der neuen Bischöfe. 28. Juni 1942. In: NKD, 42–43. o. Németből fordította Korányi András.

A püspökszentelés helyszínéül V[]r Frelser templomát jelölték ki. Ennek a gyülekezetnek a presbitériuma, lelkeszei és tisztségviselői egy iratot küldtek a kultuszminisztériumnak, amelyben közlik, hogy nem bocsáthatják rendelkezésre a templomot az ordinációhoz, és ezért a templomot ezen a vasárnapon bezárják.

Mint mindenki számára belátható, az egyház most zord időben áll odakint. De hálát adunk azért, hogy az egyház ura a Mindenható Isten, aki az égen és a földön mindent irányít. Minden hívőt arra szólítunk, imádkozzon harcoló egyházunkért.

A Quisling-püspökök nyilatkozata*

1942. június 30.

Egy 1942. június 30-án, Oslóban tartott összejövetelen a Quisling által kinevezett püspökök a következő nyilatkozatot tették közzé:

Egyházunk lelkeszeihez és gyülekezeteihez

Az egyház sztrájkjára tekintettel, amellyel országunk lelkeszeinek egy része továbbra is kísérletezik, az aláírók megragadják az alkalmat a következő nyilatkozatra:

1. *A Biblia és egyházunk hitvallása megállapítja*, hogy mindazok, akik fellázadnak a felsőbbtség ellen, Isten rendjével helyezkednek szembe (Róm 13,2). A felsőbbtség a mindenkor uralkodó hatalom, amelynek Isten – ítéletre vagy kegyelemből – egy országban uralmat adott.

2. *Jézus és az apostolok példája*. Jézus és az apostolok alárendelték magukat az akkori felsőbbtségnek, annak ellenére, hogy az pogány volt. Ami országunk mostani kormányzatát illeti, az ismételten kinyilvánította, hogy pozitívan viszonyul a kereszténységhez és az egyházhoz. Ezért

* Die Botschaft der Quisling-Bischöfe. 30. Juni 1942. In: NKD, 46–47. o. Németből fordította Korányi András.

annál is inkább okunk van rá, hogy teljes szívvel csatlakozzunk a hazánkért és népünkért folyó harchoz.

3. *A felsőbbbséggel szembeni engedelmisségünk határai.* A felsőbbbséggel szembeni engedelmisségi kötelezettség alól egyetlen bibliai kivétel van, amelyről ApCsel 4,18kk-ben és 5,29-ben esik szó. Ha a felsőbbbség megtiltja nekünk, hogy az evangéliumot hirdessük, és ezáltal Jézus személyét és művét megtámadja, keresztény kötelességünk, hogy Istennek engedelmeskedjünk inkább, mint embereknek. Ez az eset a mostani kormányzat alatt sosem fordult elő.

4. *Az egyház sztrájkjának valós okai.* Számunkra nem tűnhet másként, mint hogy ennek politikai okai vannak, ami miatt országunk lelkészeinek egy része szembehelyezkedett a felsőbbbséggel – többek között azért, hogy megtagadták a házasságkötések kihirdetését és elvégzését, hivatalos igazolások kiállítását, hivatalos iratok megválaszolását stb. A lelkeszi kar sztrájkoló része ezáltal egy új rend életbe lépésének eszközévé tette magát.

5. *A lojális lelkészek bojkottálása.* Ha országunk gyülekezeteinek egy része bojkottálja lelkészeinket, annak nem hitbeli, hanem politikai okai vannak. Hiszen a lelkészek, akiket bojkottálnak, a kereszt régi evangéliumát hirdetik, akárcsak a sztrájkolók, és a Szentírás és a hitvallás ugyanazon talaján állnak, akárcsak amazok.

6. *Az ateisták mozgalma.* Ezt a mozgalmat, amely minden országban és minden párton belül létezik, nem írhatjuk a nemzetiszocialista kormányzat rovására. Az isten nélküliség, amelyet országunkban tapasztalunk, a korábbi nemzedékek által elvetett mag gyümölcse.

7. *Megbékélés.* A szakadás, amely ma országunk keresztényei között uralkodik, a szent testvériség megtörése és szerencsétlenség mind egyházunk, mind népünk számára. Az egyház Urával közösségben, aki az egymás iránti sze-

retetre szólított fel minket, és aki életét adta mindenki-
ért, szívesen nyújtunk kezét a békére és a megbékélésre,
a nép és a haza javára.

L. Frøyland
L. Daane Zwilmeyer
O. J. B. Kwasnes
Einar Lothe
H. O. Hagen
Dagfinn Zwilmeyer
G. Chr. Falek-Hansen
J. E. Siversten

Az Átmeneti Egyházvezetőség első üzenete a lelkészekhez, a presbitériumokhoz és az ország gyülekezeteihez*

Oslo, 1942. július [27.]¹

Az új egyházvezetés a következő üzenetet küldte a lelkészeknek, a presbitériumoknak és Norvégia gyülekezeteinek:

Amikor magunkra vállaltuk a mostani helyzetben egyházunk legfelsőbb vezetésének felelősségteljes feladatát, szükségesnek látjuk, hogy megvilágítsuk a fennálló állami vezetés és az egyház közötti szakítás okait, a harc célját, amelyet az egyháznak folytatnia kell, valamint az előttünk álló feladatokat.

AZ EGYHÁZ HARCA

1940 nyarán Terboven birodalmi biztos az egyháznak teljes szabadságot ígért azzal a feltétellel, hogy az távol tartja magát a politikai megnyilatkozásoktól. Ezt a szabadságot élvezte is az egyház mindaddig, amíg az Adminisztrációs Tanács hivatalban volt. Ugyanezen év szeptember 25-e után azonban hirtelen megváltoztak a körülmények. Nyil-

* Botschaft der vorläufigen Kirchenleitung, Juli 1942. In: NKD, 48–58. o. Németből fordította Korányi András.

¹ Lásd Molland 1947b, 62–63. o. Korábban magyar fordításban megjelent részletek: Aulén 1942, 53–55. o.

vánvalóvá vált, hogy azok az emberek, akik akkor átvették a hatalmat, állam és egyház viszonyáról olyan nézettel voltak, amely ellentétes egyházunk hitvallásaival és az állam-egyházi rendtartás felfogásával. (Itt *Az egyház rendje* és *Az egyház alapja* című állásfoglalásokra utalunk.) Az állam nem akarta az egyház autonómiáját és szabadságát tiszteletben tartani, hanem uralkodni akart az egyház felett, és saját szolgálatába akarta hajtani.

Odáig jutottunk, hogy a rádióban olyan lehetetlenné vált a helyzet, hogy az egyházi munkatársnak meg kellett válnia munkájától, és a legtöbb prédikátor arra a véleményre jutott, hogy nem vehet többé részt a vallásos adásokban.

Megemlítjük továbbá, milyen elutasítóan fogadták, amikor a püspökök tiltakoztak a rohamosztogók iskolák elleni brutális támadása ellen. A kultuszminisztérium egyetlen lépést sem tett annak érdekében, hogy a bűnösöket felelősségre vonják.

A lelkészek titoktartási kötelezettségét – minden egyetemes egyházi szabállyal ellentétesen – feloldották, pedig az a lelkészeket a hallgatás jogának biztosításával arra kötelezte, hogy megőrizték a lelkigondozás során reájuk bízottakat.

Feyling hittankönyvének engedélyezése szintén tipikus példa. Ezáltal bevezették a politikát az elemi iskolák keresztény oktatásába. Ráadásul a könyvet törvénytelen módon engedélyezték, amennyiben a törvény által meghatározott konzulenseket meg sem kérdezték.

A kultuszminisztérium hivatalos megnyilatkozásainak gyakorlata világos bizonyítékot szolgáltat arra, hogy az állam egy meghatározott politika melletti kiállásra akarta kényszeríteni az egyházat. Az egyik iratban ez odáig jutott, hogy a lelkészeknek az új rezsimhez való viszonyulása vált döntővé abban a kérdésben, hogy kaphatnak-e egyházi hivatalt vagy sem.

Ugyanebbe az irányba mutat a minisztérium egy másik

irata, amely szerint ahol az egyház és annak szervezetei a nácikat és az új rezsimet elismerik, ott nem gördítenek akadályt a keresztény egyházi munka útjába.

A kultuszminisztérium arra a jogra is igényt tartott, hogy meghatározza Isten igéjének a hirdetését, amennyiben az egyik iratában azt az utasítást adta, hogy a lelkészek az evangélium építő és örökérvényű mondanivalóját hirdessék, és korunk aktuális problémáit ne érintsék.

Ebben az összefüggésben meg kívánjuk említeni az ifjúság nevelésének új szabályozását, egyfajta morális alapú, az otthontól és egyháztól független gyermeknevelést, amely ellentétben áll a legtöbb szülő meggyőződésével, valamint az iskolákra és az egyházakra vonatkozó törvényekkel.

A hatóságok odáig is elmentek, hogy hatalmi eszközöket vessenek be az egyház és annak tagjai ellenében.

A püspökök 1941. februári pásztorlevelét a rendőrség lefoglalta, és megtiltotta a lelkészeknek, hogy felolvassák azt a gyülekezeteknek.

1941. február 1-jén a minisztérium politikai istentiszteletet tartott a trondheimi dómtemplomban, és ezután elmozdította Fjellbu dómprépostot, mert ő ugyanazon nap más órájában megszokott istentiszteletet akart tartani a gyülekezete számára, miközben a rendőrség erőszakkal tartotta távol a gyülekezeti tagokat saját templomuktól.

Ezek és még egy sor egyéb túlkapás alapján, amelyek nem csupán az egyház rendjét és jogait, hanem a lelki életet és a lelkiismeret szabadságát is sértik, az egyház emberei hitvallást szerkesztettek *Az egyház alapja* címmel. Ebben egyszerűen és világosan előadták az egyház Istentől kapott jogait és szabadságát a világi erőszak vonatkozásában. Amikor azonban ezt a hitvallást felolvasták a gyülekezetekben, a nevezett egyházi embereket őrizetbe vették.

Ezt megelőzően a teljes püspöki kart elmozdították. Az történt ugyanis, hogy addig az egyház – püspökei és lelkészei keresztül – megelégedett a szóbeli tiltakozással. Amikor azonban végül bebizonyosodott, hogy szavakkal

nem lehetett hatni a hatóságokra, az egyháznak cselekednie kellett.

Erre következett a hivatalról való lemondás, amit a püspökök február 24-én, a prépostok és a lelkészek pedig húsvéttól kezdve jelentettek be. Nem valamely egyszeri, az egyház ellen irányuló állami fellépés (mint például a trondheimi incidens) volt a hivatali lemondás oka, hanem az állam és az egyház nézetei közötti alapvető ellentét vált egyre világosabbá. Mindkét teológiai fakultás kifejezte április 24-i nyilatkozatában, hogy ha az állam ilyen túlkapásokot és törvényt sértéseket követ el az egyházzal szemben, az ellenkezik államegyházi alkotmányunkkal. Ezért az egyház számára szükségessé vált, hogy megszakítsa a kapcsolatot a jelenlegi kormányzattal. Amikor a hivataltól való megválással egyidejűleg kijelentették, hogy az állami hivatalnoki jelleg nélkül is végezhető szolgálatot folytatni akarják, azt akarták hangsúlyozni, hogy nem sztrájk vagy szabotázs a szándékuk.

Az állam nem csupán az egyházi adminisztrációba, annak ősi rendjébe és törvény által biztosított jogaiba avatkozott be, hanem magába az egyház hivatalos tevékenységébe is. Megvonták a szólás jogát, megtiltották az egyházi viselet felvételét és a lelkészi cím használatát, számos gyülekezetbe olyan embereket küldtek ki, akiknek a lelkészek igehirdetését kell ellenőrizniük. Prédikációik miatt lelkészeket jelentettek fel, és közülük számosat önkényesen elmozdítottak.

Aki meg akarja tartani egyházi állását, annak (mint már említettük) csatlakoznia kell egy bizonyos politikai mozgalomhoz. Ebből kifolyólag egyre kevesebb az olyan lelkész, aki a szabad állásokat betölthetné, holott fiatal emberek egész sora áll a lelkészképzés elvégzése után. Hogy megszüntessék ezt a hiányt, a hatóságok azt a kiutat találták, hogy laikusokat ordinálnak és neveznek ki lelkésszé, akik azonban a lelkészi szolgálathoz előírt lényegi feltételekkel sem rendelkeznek. Különösen mély benyomást tett,

amikor új püspököket neveztek ki az egyházi törvénnyel és az *Oltárkönyv*vel ellenkező módon, ami érvényben lévő norvég törvényünk.

Nem hagyhatjuk el, hogy megemlítsük Berggrav püspök felháborítóan durva internálását.

Az egyház nem örömmel tette meg az első lépést az állammal való szakítás felé, de meg *kell*ett tennie. Mindez a lelkiismeret parancsára, komoly megfontolás után történt. Az egyház hűtlen lenne Urához, ha mindezt nyugodtan, tétlenül szemlélte volna.

A MAI HELYZET

Úgy tűnhet, mintha az egyház vereséget szenvedett volna. Az egyháznak ugyanis nincsenek hatalmi eszközei, és nem is kíván ilyenekkel élni. Valójában azonban az egyház lelki győzelmet aratott. Hiszen éppen húsvétkor és az azt követő napokban, amikor az egyházi embereket gyalázták és rendőrségi kihallgatással, elmozdítással, megszólalási tilalommal, letartóztatással, vagyoneklobzással és deportálással, mi több, halálbüntetéssel fenyegették, éppen akkor mutatkozott meg, hogy az egyház nem hagyja magát megfélemlíteni. Ellenben bátran kitartott Isten törvényének és evangéliumának a hirdetésében, és az állam lelkiismereteként nem hagyott fel a hatóságoknak az egyház, a szülők és a gyermekek, valamint az ország megszabott jogrendje ellen elkövetett visszaéléseinek a kárhoztatásával. Szabad akaratából vállalta az áldozatot és az üldözést, amelynek kitétek. Szabad akaratából mondott le arról a jövedelemről, amelyet szolgálatvégzői korábban az államon keresztül az egyházi alapítványoktól és tulajdonból elfogadtak. Az egyház győzelme az volt, hogy amikor jöttek a megpróbáltatások, valóban Istennek engedelmeskedett inkább, mint embereknek.

Ez volt az egyház belső, lelki győzelme. De kívülről néz-

ve is jelentős volt a győzelem. Egyházunkban 738 lelkész van hivatalban. Ezek 90%-a letette hivatalát, és továbbra is folyamatosan csatlakoznak hozzájuk. A presbitériumok egy szívvel álltak lelkészeik mellé.

A hatóságok többször is kísérletet tettek tárgyalások megindítására. A magunk részéről mi is közöltük a miniszteriummal, hogy bármikor készek vagyunk tárgyalásba kezdeni, de csak azzal a feltétellel, hogy azt az egyház nevében püspökeink – Berggrav püspökkel az élen – folytatják. Ez a követelésünk abból a megállapításból fakad, hogy az elmozdított püspökök az egyház törvényes püspökei.

A HARC CÉLJA

Először: a cél nem politikai. A népjog keretei között lojálisak vagyunk a megszálló hatalomhoz. S ha fel kellett vállalnunk a harcot a jelenlegi kormányzat egyházzal és iskolával, szülőkkel és gyermekekkel, jogbiztonsággal és lelkiismereti szabadsággal szembeni túlkapásai ellen, ennek a harcnak az alapja nem politikai természetű.

Másodszor: a cél nem egyházpolitikai. Vannak ugyanis olyanok, akik úgy vélik, hogy ki kellene használnunk ezt az alkalmat egyházunk újjászervezésére. De ha jobban meggondoljuk a dolgot, világossá válik, hogy nem tanácsos ezeket a problémákat éppen most magunkra vállalni. Miközben az egyház élet-halál harcot vív, fontos, hogy egy emberként összetartsunk, s ezért eltekintünk olyan kérdésektől, amelyeket most nehéz lenne megbeszélni.

Ezzel nem vitatjuk el, hogy egy ilyenféle szervezési munka fontos lehet e harc ideje alatt. A körülmények úgy is változhatnak, hogy szükségessé válhat a szakítás régi egyházi rendünkkel.

Harmadszor: a cél lelki természetű. Nem azért kezdtük el ezt a harcot, hogy szétrobbantsuk az államegyházat, nem is valamiféle népegyház vagy szabadegyház létrehozása

érdekében. Egészében véve nem egy új egyházi rendért harcolunk. Az egyházért harcolunk, az egyház legbensőbb lényegéért és legdrágább jogáért, az Istentől ráruházott feladatért, hogy hirdesse Isten igéjét, és hogy élhesse sajátos életét az államban.

Azért vívjuk harcunkat, hogy egyházunk végezhesse munkáját. Az az egyházi munka, hogy a gyülekezeteknek Isten igéjével és a szentségekkel szolgáljunk. Ezért kijelentjük, hogy a püspökök és lelkészek – akár elmozdítottak, akár megváltak hivataluktól – a mi jogszerű püspökeink és lelkészeink, akik szolgálatukat folytatni fogják az államhoz fűződő viszonyuk megváltozása ellenére is. Ezért nem kívánunk az egyházi renddel nagyobb mértékben szakítani, mint az feltétlenül szükséges, hogy az egyház végezhesse munkáját.

Röviden szólva: Azért vívjuk harcunkat, hogy szabadon és függetlenül dolgozhassunk. Kívülről nézve az állam jogtalan beavatkozásaitól szabadon, belülről nézve pedig jó lelkiismerettel az egyház Ura és az ő szent igéje iránt.

FELADATAINK

Így új megvilágításba kerül felelősségünk és feladatunk is. Az egyház harcában nem akarunk további szenzációs esetekre várni, sem az egyház újraszervezésének terveinél vesztegelni ebben a kritikus időben. Nem, dolgozni fogunk, és mindazt kihasználjuk a szabad cselekvésre, ami küzdelmünk során megadatott számunkra. Egyházunkban fogunk munkálkodni. És azon intézményekben és azon rend szerint fogunk dolgozni, amely egyházunkban ma fennáll. Ebben a válságos időszakban nem törekszünk még valami másban is szakításra jutni, mint a kormányzathoz fűződő kapcsolatunkban, amely kormányzat egyházzal szembeni magatartása elkerülhetlenné tette a szakítást.

Természetes, hogy az állami hivatalról való lemondás

után szükséges volt egy bizonyos idő, amíg az egyház tevékenysége újra megindulhatott az új körülmények között. Most azonban elérkezett az idő, hogy az egyház teljes munkáját egy emberként magunkra vegyük.

A presbitériumok folytassák tevékenységüket, függetlenül attól, hogy feloszlatták-e őket vagy sem. Gondoskodjanak arról, hogy minden egyházi munka elvégzésre kerüljön a gyülekezetben. Álljanak kapcsolatban törvényes püspökükkel vagy esperesükkel. A lelkészek – akik szintén tagjai a presbitériumnak – maradjanak továbbra is a testületekben, még ha hivataluktól megváltak vagy megfosztattak is.

A lelkészek folytassák szolgálatukat a gyülekezetben, még ha hivataluktól megváltak vagy megfosztattak is. Amíg az egyház nem vonja meg a szolgálatot, amelyet az ordinációkor kaptak, rendelkeznek azzal a joggal, hogy viseljék az egyházi viseletet, és elvégezzenek minden cselekményt az egyházban, amit nem hivatalnokként elvégezhetnek. A szolgálat minden vonatkozásában forduljanak előljáróikhoz, a törvényes püspökökhöz és esperesekhez.

Az esperesek (prépostok) szokásos munkájukat a törvényes püspökökkel kapcsolatban állva folytassák.

A püspökök vezetik az egyházi munkavégzést egyházmegyénk területén, amiben továbbra is használhatják irodájukat, vizitációs utakat tehetnek és ordinálhatnak, és végezhetik megszokott munkájukat. Rendelkeznek azzal az egyházi felhatalmazással, hogy használhatják a püspöki címet és ruházatot.

Ha mindemellett most megalakul egy egyházi vezetőség, amelynek minden, az egyházat érintő kérdésre gondja van, egyházunk ismét maradéktalanul cselekvőképessé válik.

Rajtunk múlik, hogy a munkát elvégezzük-e vagy sem. Ezért mindannyiunkra nézve érvényes, hogy hiszünk Istenben, és e hitben az egyház Urának végezzük a munkát, amellyel ő bízott meg bennünket.

Használjuk ki az alkalmas időt, hogy munkálkodjunk, amíg nappal van. Nyitott kapu előtt állunk ma hatalmas lehetőségekkel. Adjon az Úr mindnyájunknak alázatot, hitet és engedelmisséget azokhoz a cselekedetekhez, *amelyeket előre elkészített Isten, hogy azok szerint éljünk* (Ef 2,10).

Bizonynal mindnyájan megéreztek, hogy ezekben az időkben is Isten hatalmas karja alatt álltunk. A büntető ítéletben, amely népünkön és az egész világon végigsöpör, Isten hangját hallottuk. De megtapasztalhattuk azt is, hogy Isten kegyelmes, még akkor is, ha büntet.

Ha most visszatekintünk erre a két esztendőre, szent rácsodálkozással fedezzük fel azoknak a jótéteményeknek a sorát, amelyek kiáradtak egyházunkra és népünkre. Isten valóban nyitott ajtót adott elénk: a nép oly mértékben látogatja a templomokat, mint soha azelőtt a mi nemzedékünk idején. A lelkek nyitottak az igazságra. Minden éber igehirdető örülhet annak, hogy Isten ígéje nyitott fülekre talál. És messze nyúló országunk minden vidékéről nagy ébredésekről hallunk, egészséges, békeszerető és mélyreható ébredésről. Isten kegyelemmel látogatta meg népünket. Köszönjük meg Istennek, és kérjük őt, hogy kegyelméből vigye tovább munkáját az egész országunkat átfogó ébredésig, hogy népünk mint megújult és megvilágosodott nép kerüljön ki ebből a tűzpróbából. Népünk azon körei is, amelyek távol álltak az egyháztól és a kereszténységtől, kezdik felfedezni az egyházat. Tisztelet ébred bennük az egyház iránt, és odafigyelnek rá. Ebben is Isten ujját látjuk, és köszönetet mondunk kegyelméért.

Köszöntjük lelkészeinket, presbitériumainkat és gyülekezeteinket, és köszönjük őszinte szándékukat az egységre és a közös munkára ebben a kritikus időben. Megértjük, hogy különösen a távol fekvő területeken a ritkán érkező és megkésett hírek miatt mindez komoly megpróbáltatás volt.

Mennyei Atyánkba vetett hittel bátran és bizonyossággal nézünk szembe a jövővel, és együtt valljuk az ősi zsolttárral: *Istennél csendesül el lelkem, tőle kapok segítséget* (Zsolt 62,2).

Ole Hallesby

Henrik Hille

Ludvig Hope

Johannes Hygen

James Maroni

Hans Edvard Wisløff

Az egyház tiltakozása a zsidóüldözés ellen*

1942. november 22.

Quisling miniszterelnökhöz, Oslo

Az Ön október 27-én nyilvánosságra hozott törvénye a zsidó vagyon begyűjtéséről a legnagyobb megdöbbenést váltotta ki népünkben, és még rontott a helyzeten az a rendelet, miszerint minden 15 éven felüli zsidó férfit őrizetbe kell venni.

Amikor most Önhöz fordulunk, Miniszterelnök úr, azt nem azért tesszük, hogy azt taglaljuk, miféle bűnöket követhettek el a zsidók. Ha vétkeztek, akkor a norvég törvények szerint kell kihallgatni, elítélni és megbüntetni őket, mint bármely más polgártársunkat. Aki azonban nem követett el bűncselekményt, annak élveznie kell hazánk jogvédelmét.

A zsidóknak 91 éve törvényes joguk van országunkban letelepedni és boldogulni. De most azonnali hatállyal elveszik a vagyonukat, és ezen felül még el is zárják a férfiakat, amivel megakadályozzák, hogy gondoskodjanak vagyontalan feleségükről és gyermekeikről. Ez nemcsak a felebaráti szeretet krisztusi parancsával áll ellentétben, hanem a legalapvetőbb jogi követelményekkel is. Ezeket a zsidókat nem az ország törvényeivel szembeni vétséggel

* Protest der Kirche gegen die Judenverfolgungen. Sonntag, den 22. November 1942. In: NKD, 68–71. o. Németből fordította Korányi András.

vádolták meg, még kevésbé bizonyították ezt rájuk jogi úton. És mégis olyan keményen büntették meg őket, ahogyan kevés bűnözővel teszik. Származásuk miatt büntetik őket, kizárólag azért, mert zsidók.

A zsidók emberi méltóságának semmibevétele a hatóságok részéről éles ellentétben áll Isten ígéjével, amely kezdetétől a végéig azt hirdeti, hogy minden nép egy vérből való, lásd különösen is ApCsel 17,26-ot. Igen, alig van olyan hely, ahol Isten szava érthetőbben szólna, mint itt. *Mert Isten nem személyválogató* (Róm 2,11), *Krisztusban nincs zsidó, sem görög* (Gal 3,28), *Mert nincs különbség* (Róm 3,22). És mindenekelőtt: amikor Isten az inkarnáció által emberré lett, zsidó otthonban, zsidó anyától született.

Tehát Isten ígéje szerint minden ember alapvetően azonos emberi értékkel, ezáltal azonos emberi jogokkal bír. És állami hatóságainkat törvény kötelezi arra, hogy ezt az alapvető nézetet tiszteljék. Az alkotmány 2. §-a ugyanis kimondja, hogy az evangélikus vallás államvallás – ez azt jelenti, hogy az állam sem olyan törvényt, sem olyan rendeletet nem bocsáthat ki, amely a keresztény hittel és az egyház hitvallásával ellentétben áll.

Amikor most ebben az ügyben a hatóságokhoz fordulunk, ez a legmélyebb lelkiismereti kényszerből fakad. Ha erről a zsidók ellen elkövetett, legalizált jogtalanságról hallgatnánk, osztoznánk a felelősségben és bűnrészesek volnánk ebben a jogtalanságban. Ki kell mondanunk: Isten szavához és az egyház hitvallásához hűek maradunk.

Hitvallásunk azt mondja a világi felsőbbbségről, hogy annak semmi köze a lelkekhez, hanem az a feladata, hogy „a testüket és javaikat védi nyilvánvaló jogtalanságok ellen, fegyveres hatalommal és testi büntetésekkel tart fegyelmet az emberek között” (*Ágostai hitvallás, XXVIII.*). És ez megfelel Isten szavának, amely azt mondja, hogy a felsőbbbség Istentől való, azt ő rendelte, *mert a jó cselekedet miatt nem kell félni az előljáróktól, hanem csak a rossz miatt.* (Róm 13,3)

Ha az embernek a jó cselekedet miatt kell félnie a világi felsőbbbségtől, azaz abban az esetben, ha nem vét az ország törvényei ellen, akkor Istentől rendelt kötelessége az egyháznak, hogy az állam lelkiismereteként felemelje szavát.

Az egyháznak ugyanis Istentől kapott hivatása és felhatalmazása, hogy az ő törvényét és evangéliumát hirdesse. Ezért nem hallgathat, ha Isten parancsolatát lábbal tiporják. És most a kereszténység egyik alappillére rendült meg: Isten parancsolatai, amelyek minden állam életében alapvetőek, a jog és az igazságosság.

Ebben az ügyben az egyházat nem lehet azzal elutasítani, hogy beleavatkozik a politikába. Az apostolok nyíltan szóltak a felsőbbbségükhöz, és ezt mondták: *Inkább kell Istennek engedelmeskedni, mint az embereknek.* (ApCsel 5,29) És Luther ezt mondja: „Az egyház nem avatkozik bele a világi dolgokba, ha a felsőbbbséget arra emlékezteti, hogy legyen engedelmes a legfőbb felsőbbbség iránt, aki Isten.”

Hivatásunk erejénél fogva figyelmeztetjük tehát a világi felsőbbbséget, és Jézus Krisztus nevében mondjuk: Állítsátok le a zsidóüldözést, és hagyjatok fel a rasszista gyűlölettel, amely a sajtóban terjed országunkban!

Hasonlóképpen intjük népünket is az ige hirdetésben, hogy tartsa távol magát a jogtalanságtól, az erőszaktól és a gyűlölettel. Aki gyűlöletben él és a gonoszt ösztökéli, Isten haragját hívja ki maga ellen.

Önök már számos alkalommal hangoztatták, hogy a Nasjonal Samling – programja szerint – védelmezni fogja a kereszténység alapelveit. Most egy keresztény alappillérré került veszélybe. Amennyiben meg kell védelmezni, annak hamar kell megtörténnie.

Már korábban is mondtuk, húzzuk alá azonban még egyszer: annak, hogy ebben az ügyben síkra szállunk, nincs köze a politikához. A világi felsőbbbség iránt minden lehetséges dologban engedelmesek voltunk, amennyiben Isten igéje azt követeli tőlünk.

Az Átmeneti Egyházvezetőség beszámolója

1943. január 17.

Az új esztendő alkalmából az Átmeneti Egyházvezetőség üdvözlését küldi Norvégia gyülekezeteinek. Az elmúlt esztendő emlékezetes évként marad meg a norvég egyház történetében. Köszönetet mondunk Istennek, aki mind a mai napig megsegített minket. Köszönetet mondunk a hitbéli bizalomért a legsötétebb időkben is. A nehézségek, amelyeken át kellett verekednünk magunkat, javunkra szolgáltak. Megtapasztaltuk Isten hűségét és irgalmát. Hálával emlékezünk azokra is, akik elszánást és erőt kaptak arra, hogy szenvedjenek az igazságért. Köszöntjük a norvég egyház lelkészeit és minden keresztyén testvért, akik személyes áldozatot hoztak. Hálát adunk Istennek mindenkiért, aki szívében felvette a harcot a gyűlölet, a keserűség és más bűnök ellen. Örülünk az igazságba és igazságosságba vetett hitnek, amely megerősödött népünk körében. Legfőképpen pedig hálát adunk azért, hogy ilyen sokan összegyülekezhettünk Isten igéje és az úrvacsorai asztal körül, ahogyan az hazánkban számos helyen történt. Reménnyel és bizakodással lépünk az új évbe. Egyházunk azonban még mindig harcban áll, és a legnagyobb nehéz-

* Bericht der Vorläufigen Kirchenleitung, von den Pfarrern in Verbindung mit dem Gottesdienst am Sonntag, den 17. Januar 1943 auf der Kanzel verlesen. In: NKD, 74–78. o. Németből fordította Korányi András. Magyar fordításban korábban megjelent részlet: Molland 1947b, 65. o.

ségekkel küzd. Ezért továbbra is kötelességünknek tartjuk, hogy Norvégia gyülekezetei elé tárjuk a következőket.

Az egyház rendjébe való ismételt beavatkozások a jelenlegi kormányzat részéről szükségessé tették, hogy szakítsunk az állam jelenlegi egyházügyi vezetésével, mivel a püspökök és a lelkészek megváltak hivataluktól, hogy az egyház belső életét, Isten ígéjének és az egyháznak a szabadságát megvédelmezzék.

Az állami vezetés azonban ismételten arra törekszik, hogy rátegye kezét az egyházra, és hatalmi eszközeit is felhasználja, hogy ezt a célt elérje. Példaként említjük az egyház legfőbb megbízottjai elleni hatalmi túlkapásokat. Az oslói egyházmegye püspökét, dr. Eivind Berggravot háromnegyed éve elzárva tartják. A hamari egyházmegye püspökét, Henrik Hillét elűzték egyházmegyéjéből és Oslóból. A stavangeri egyházmegye püspökének, Gabriel Skagestadnak a rendőrség megtiltotta, hogy Isten ígéjét hirdesse. Az egyház többi püspökét különböző eszközökkel, például rendőri felügyelettel megakadályozzák feladatuk ellátásában, amelyre felszentelésük alkalmával egyházi felhatalmazást kaptak. Az egyház ez alól sohasem mentette fel őket, ettől maguk sem váltak meg, ezért ezt a felhatalmazást továbbra is bírják Isten előtt és a jog szerint.

Továbbá az állami egyházügyi vezetés állandóan lelkészeket bocsát el. Ismételten érkeznek hírek keresztyény és egyházi szempontból megalapozatlan elbocsátásokról. De egy igazi lelkész nem engedheti elszakítani magát attól a munkától, amelyre elhívását kapta, ezért a lelkészek továbbra is ellátták feladatukat a gyülekezetek igehirdetőiként és lelkigondozóiként. A kormány világossá tette álláspontját azzal, hogy az erőszakot jogtalansággal ötvözte, s egy sor ilyen lelkészt internált és elüldözött gyülekezetéből és településéről. Összesen több mint 35 lelkész elé gördítettek ily módon akadályt hivatásuk gyakorlásában, amelyet Istentől és egyházuktól kaptak. Ez oda vezet, hogy a gyülekezeteket többé nem megfelelő módon látják el Isten ígéjével és az oltáriszentséggel. Próbálkozásunk, hogy

az elűzött lelkészeket másokkal váltsuk fel, akik bírják a gyülekezet bizalmát, újabb elűzésekhöz és hatalmi túlkapásokhoz vezetett, és egész gyülekezetek maradtak magukra. Különböző esetekben a kormány helyezte ki új embereket. Ők azonban semmilyen körülmények között sem lehetnek a gyülekezetek jogszerű lelkészei, mivel azon lelkészek helyére akarják kényszerrel odaállítani őket, akik bírták a gyülekezet bizalmát és rokonszenvét. Gyakran nem rendelkeznek a megfelelő teológiai végzettséggel, sőt keresztény hittel és egyházi bizalommal sem. Ezeket a lelkészeket rendőri erővel kényszerítették rá a gyülekezetekre. Az is megesett, hogy az önkényesen kihelyezett lelkész a rendőrség segítségével kényszerítette ki, hogy temetési szolgálatot végezzenek a hozzátartozók kifejezett tiltakozása ellenére. Rendőri erőszakkal foglalták le a presbitériumi jegyzőkönyveket és a gyülekezeti vagyont. A rendőrség támogatásával látogatják a törvénytelenül beiktatott és felszentelt püspökök a lelkészi hivatalokat.

Ugyanakkor beavatkozás történik az otthonok jogaiba. Püspökeink 1942. február 14-ei, Skancke miniszternek szóló levelükben rámutattak arra, hogy a náci ifjúsági szervezetről szóló törvény sérti a szülők szent jogait, mivel a tízévesnél idősebb gyerekeket kiragadják a szülők felelős gondoskodásából, és olyan befolyásnak teszik ki őket, amelyet számtalan szülő teljesen összeegyeztethetetlennek tart lelkiismereti elkötelezettségével.

Ennek ellenére kísérlet történik ma arra, hogy ezt a törvényt erőszakkal végrehajtsák. Több kerületben folyik a behívás az ifjúsági szolgálatra. Erőszakot alkalmaznak a szülői házzal szemben, amikor a rendőrség viszi el a gyermekeket otthonról. Azokat a szülőket, akik meg akarják erősíteni gyermekeiket Isten törvénye iránti engedelmeségükben, valamint tulajdon lelkiismeretüket, s ezért megtagadják a gyermekek elküldését, őrizetbe veszik. Minden norvég szülőt üdvözlünk, akiknek Isten megadta a legszentebb szülői felelősségvállalást, és kérjük őket, ne térjenek le a helyes útról, és ne tagadják meg lelkiismeretüket, ami

akár nyomorúságot is hozhat. Isten nem hagy bennünket cserben a nyomorúság idején, s ők tanúsíthatják, hogy – mélyebb értelemben – semmi sem történhet azzal, aki Istenhez kötött lelkiismeretét követi. Ahogyan Péter apostol írja első levelének 3. fejezetében, a 13–15. versben: *De ki az, aki bántalmaz titeket, ha buzgón igyekeztek a jóra? De még ha szenvednétek is az igazságért, akkor is boldogok vagytok; a fenyegetésüktől pedig ne ijedjete meg, se meg ne rettenjete. Ellenben az Urat, a Krisztust tartsátok szentnek szívetekben!*

A norvég egyháznak és keresztény népünknek nemrég a miniszterelnökhöz írott megkeresésére a zsidók elleni iszonyatos eljárás ügyében semmiféle választ nem kaptunk. Ebből is világosan láthatjuk, mi történhet akkor, ha lábbal tiporják Isten igéjét a szeretetről és az ember értékéről.

Az aggodalom és a nyugtalanság napról napra nő. A lelkesek és a laikusok egyaránt olyan bánásmódnak vannak kitéve, amelyet a hitért és a lelkiismeretért való üldözésnek nevezhetünk.

Mindazok után, ami történt, hasztalannak tartjuk, hogy az állami hatóságokhoz forduljunk. Inkább gyülekezeteinkhez fordulunk ezúton. Felhívjuk őket, hogy legyenek éberek, álljanak szilárdan és tántoríthatatlanul az ige és a lelkiismeret talaján, viseljék türelemmel a szorongattatást, és minden bizalmukat Istenbe vessék. Egyedül őt kell félnünk és szeretnünk. Mint az Úr gyülekezete, valljuk: *A győzelem, amely legyőzte a világot, a mi hitünk.*

Imádkozzunk! Kérjük erőt az egyháznak és otthonoknak, hogy szilárdan megálljanak, a szülőknek, püspököknek és lelkeseknek a fogságban és kitelepítésben, Izráel népének és mindazoknak, akiket üldöznek.

*Az Átmeneti Egyházvezetőség
Ole Hallesby, Ludvig Hope*

Az Átmeneti Egyházvezetőség irata a norvég munkaerő kényszerbehívásáról*

Oslo, 1943. május 8.

Quisling miniszterelnök úr!

Ezekben a napokban olyan dolgok történnek népünkkel, amelyek arra kényszerítenek bennünket, hogy Önhöz forduljunk, Miniszterelnök úr. Arra gondolunk, amiről és ahogyan az 1943. február 22-ei törvény szól az általános nemzeti munkamozgósításról. A törvény címe és tartalma alapján azt kellene feltételeznünk, hogy a munkamozgósítás arra vonatkozik, hogy növeljük a nemzeti munkavégzést Norvégiában, és növekvő termeléssel biztosítsuk gazdasági életünket és a nép ellátását az előttünk álló nehéz időkben.

De most, amikor a behívás folyamatban van, világossá vált, hogy számos embert olyan szolgálatra hívtak be, amely valójában német katonai bevetés – német parancsnokság alatt, német egyenruhában, részben német igazság-szolgáltatás alatt és német kiképzéssel. Többek között azt is nyilvánosságra hozták, hogy egy részüket a Todt-szervezetbe¹ sorozták be.

* Schreiben der Vorläufigen Kirchenleitung betreffend die Zwangseinberufung norwegischer Arbeitskräfte. Oslo, den 8. Mai 1943. In: NKD, 79–80. o. Németből fordította Korányi András. Lásd még Heling 1992, 204., 278. o. (Részletek más német fordításban.) Magyar fordításban korábban megjelent részlet: Molland 1947b, 66. o.

¹ Fritz Todt parancsnoksága alatt 1938-ban hoztak létre egy különálló

Teljesen tisztában vagyunk azzal, hogy egy megszállt ország népeként a Hágai Konvenció szerint meghatározott munkák elvégzésére vagyunk kötelezve a megszálló hatalom felé, többek között termékek és munkavégzés formájában. Ezért nem emelnénk semmiféle kifogást a munkamozgósításra való jelentkezés vagy behívás kapcsán, ha feltételezhetnénk, hogy a behívás összhangban áll a Hágai Konvencióval, amely világosan kimondja, hogy a fent említett feladatokat nem lehet ezek közé sorolni, mivel megtiltja az olyan kötelezettségek előírását a lakosság-
nak, amely a hazájuk elleni háborús cselekményekben való részvételt jelentik.

A szolgálat formája, amelyre számos emberünket behívták, kifejezett ellentétben áll ezzel a meghatározással, és messze túlmegegy azon, amit a február 22-ei törvény megcélzott. Mindez nem csupán a nemzeti érzés megsértése, hanem a legsúlyosabb lelkiismereti konfliktus elé állítja az embereket. Ha Németország és Norvégia között hadiállapot áll fenn, akkor világos, hogy a behívások ahhoz vezethetnek, hogy olyan hadműveletekben vagy katonai célú cselekményekben kell részt venni, amely egy Norvégiával hadban álló hatalom javát szolgálja.

Ebben a lelkiismereti válsághelyzetben az egyház nem hallgathat. Ellenkező esetben éppúgy elárulná Urát, akinek szolgál, mint a gyülekezeteket és az egyes embereket, akikért felelősséggel tartozik. Keresztényekként úgy tekintünk hazánkra, mint Isten ajándékára, amelyet ő népünkre bízott. Ezért minden norvég polgár számára – akárcsak más országok polgárainak – megszeghetetlen lelkiismereti kötelesség, hogy hűségesek legyenek, és annak az országnak és nemzetnek a javát munkálják, amelybe Isten helyezte

katonai szervezetet (Organisation Todt), amely a katonai célú helyreállításért és újjáépítésért volt felelős a megszállt területeken. A szervezet tovább működött Todt 1942. február 8-án bekövetkezett halálát követően is.

őket. Ez szent kötelesség, mivel Isten rendjében gyökerezik, és Isten ígéje is megerősíti.

Isten arra hívta el az egyházat, hogy mindenütt a lelkiismeret védelmezője legyen, ahol csak erőszakot gyakorolnak a lelkeken. E hivatásunk alapján kérjük Önt, Miniszterelnök úr, hogy álljon el a norvég polgárok olyan szolgálatra rendelésétől, amely ellentétben áll lelkiismeretükkel és jogérzékükkel.

Ennek az iratnak egy-egy másolatát elküldjük az ország lelkészeinek személyes útmutatás gyanánt.

*Az Átmeneti Egyházvezetőség
Ole Hallesby, Ludvig Hope*

Az Átmeneti Egyházvezetőség utolsó körlevele (részletek)*

1944. november

A norvég egyház ma a hatalom birtokosainak szemében illegális szervezet. A legfelső képviselőt, az Átmeneti Egyházvezetőséget törvénytelennek nyilvánították, tagjait börtönbe zárták vagy elűzték. A püspököket leváltották, megfosztották őket címüktől és méltóságuktól. A lelkészeket lázítónak bélyegezték, és közülük körülbelül százhusz főt bebörtönöztek vagy elűzték. A presbitériumokat feloszlatták, illegalitásban működnek.

A másik oldalról az Átmeneti Egyházvezetőség helyzete a szakítás után teljesen legális pozíciónak tekinthető. A szakadás egyedüli forrása, hogy ellenállunk a hatalom jogsértéseivel szemben, és ezt legálisnak kell tekintenünk. [...] Norvégiában a nácik az alkotmányra és a népjogra hivatkozva ténykednek, de mindkettőt gátlás nélkül megsértik.

A nácizmus alapvető jellegzetessége a törvénytörés. A sérthetetlen jogi normák semmit sem számítanak nekik. [...] Azóta az egyik túlkapás a másikat követi, részben a keresztény igehirdetés és a gyermeknevelés szabadsága ellen, részben a polgárok elemi és törvény által védett jogai ellen.

* In: Heling 1992, 208–209. o. Németből fordította Korányi András.

Ha egy állam totalitáriussá válik, nem jogállam többé, mert önkényt vezet be ott, ahol egyenlőségnek, igazságosságnak és szabadságnak kellene lennie. Egy zsarnoki állammal az egyház sohasem köthet egyezséget.

Ellenben a jogállammal az egyház pozitív viszonyt alakíthat ki [...].

A püspökök nyilatkozata állami tisztük felvételéről*

1945. május 9.

Ezennel bejelentjük Őfelségének, a királynak és kormányának, hogy azt a feladatot, amelyet Norvégia királya reánk bízott, hűséggel kívánjuk szolgálni úgy, ahogyan azt Norvégia alkotmánya megkívánja tőlünk, és ahogyan arra magunkat püspökké szentelésünkkel elköteleztük.

* In: Molland 1947b, 75–76. o. Németből fordította Reuss András.

Kronológia*

1845

Törvény teszi lehetővé nem az államegyház hitvallását valló, úgynevezett disszidens gyülekezetek alapítását.¹

1851

Norvégia biztosítja a zsidók szabad vallásgyakorlatát.²

1859

A svéd helytartóság megszüntetése.³

1878

A kötelező konfirmáció és kötelező egyházi házasságkötés feloldása.⁴

1884

Az alkotmánymódosításnál nincs többé vétőjoga a svéd királynak.⁵

Az első parlamenti választás.⁶

* Összeállította: Reuss András.

¹ Heling 1992, 30. o.

² Heling 1992, 198. o.

³ Heling 1992, 51. o.

⁴ Heling 1992, 30. o.

⁵ Heling 1992, 51. o.

⁶ Heling 1992, 51. o.

1888

Lehetővé teszik a laikusok számára, hogy a templomokat (lelki-hitbeli) építő célokra igénybe vegyék.⁷

1894

A hitvallási kötöttséget nem kívánják meg az állami tisztviselőktől, csak a hittanároktól, az iskolák vezetőitől és az állam-egyház lelkészeitől.⁸

1898

A férfiak minden korlátozás nélkül szavazati jogot kapnak.⁹

1899

A szakszervezeti tagok száma 1578.¹⁰

1901

A Nobel-békedíj átadása első alkalommal Oslóban.¹¹

1905

A svéd parlament – sok feszültség között, már-már háborús helyzetben – megszavazza a Norvégiával 90 éve tartó unió megszűnését.¹²

Egy népszavazás nagy többséggel az alkotmányos monarchia megtartása mellett dönt. XIII. Károly dán koronaherceg VII. Håkon néven trónra lép.¹³

Norvégia önálló konzulátusokat létesít.¹⁴

1907

Megkezd működését a gyülekezeti fakultás.¹⁵

⁷ Heling 1992, 30. o.

⁸ Heling 1992, 30. o.

⁹ Heling 1992, 51. o.

¹⁰ Heling 1992, 54. o.

¹¹ Heling 1992, 53. o.

¹² Heling 1992, 51–52. o.

¹³ Heling 1992, 52. o.

¹⁴ Heling 1992, 51. o.

¹⁵ Heling 1992, 30. o.

1911

Nagy sztrájkok és elbocsátások.¹⁶

1912

A munkáspárt 23 parlamenti helyet szerez a választáson.¹⁷

1913

A vallásszabadság nevében kimondják az úrvacsora kiosztásának a szabadságát.¹⁸A nők szavazati jogot kapnak.¹⁹

1914

A szakszervezeti tagok száma 67000.²⁰

1921

A nagy sztrájkban 150000 munkás vesz részt.²¹

1922

Törvény egyházközségi tanácsok létrehozásáról.²²

1930

A 900 éves norvég kereszténység és az *Ágostai hitvallás* jubileumának megünneplése.²³Norvégiában 1359 zsidó él, akik a lakosság 0,06%-át alkotják.²⁴

1931

A magas munkanélküliség és az infláció miatt sokan kilépnek a szakszervezetekből.²⁵¹⁶ Heling 1992, 54. o.¹⁷ Heling 1992, 54. o.¹⁸ Heling 1992, 30. o.¹⁹ Heling 1992, 51. o.²⁰ Heling 1992, 54. o.²¹ Heling 1992, 54. o.²² Heling 1992, 30. o.²³ Heling 1992, 30. o.²⁴ Heling 1992, 199. o.²⁵ Heling 1992, 54. o.

1933

Törvény az egyházközségek által választott egyházkerületi tanácsok alakításáról.²⁶

Norvégiában körülbelül 1800 zsidó él.²⁷

Vidkun Quisling megalapítja a Nemzeti Összefogást (Nasjonal Samling). A választásokon a párt a szavazatok 2,2%-át kapja.²⁸

1934

A törvény elismeri a püspöki találkozók, vagyis a püspöki kar üléseit.²⁹

1935

A munkáspárt Johan Nygaardsvold vezetésével először alakít kormányt.³⁰

1936

Quisling pártja a választásokon a szavazatok 1,8%-át kapja meg.³¹

1937

A szakszervezeti tagok száma 277000.³²

1939

november 23. Berggrav kezdeményezésére Dánia, Norvégia, Svédország és Finnország püspökei egy-egy felhívással fordulnak a *Világszövetség a Keresztények Közötti Barátság Előmozdítására* (Weltbund für Freundschaftsarbeit der Kirchen) nemzetközi szervezethez és saját országuk keresztényeihez.³³
december 15. Berggrav 35 perces megbeszélése Lord Halifax-szal.³⁴

²⁶ Heling 1992, 30. o.

²⁷ Heling 1992, 199. o.

²⁸ Heling 1992, 56. o.

²⁹ Heling 1992, 30. o.

³⁰ Heling 1992, 55. o.

³¹ Heling 1992, 56. o.

³² Heling 1992, 55. o.

³³ Heling 1992, 106. o.

³⁴ Heling 1992, 107. o.

1940

január Berggrav tárgyalásai Halifax brit hadügyminiszterrel és Hermann Göringgel.³⁵

április 8. A kezdődő „Weserübung Nord” hadművelet keretében a német egységeknek sikerül megelőzniük a norvégok segítségére siető brit egységeket Norvégia nyugati részén.³⁶ Jelentős veszteségeket szenvednek a britektől.

április 9. A „Weserübung Nord” keretében Németország megtámadja Dániát és Norvégiát. A hajnali órákban Oslótól Narvikig a legfontosabb kikötők és tengerparti városok német ellenőrzés alá kerülnek. Mivel egy elavult ágyúval eltalálják és elsüllyeszti a németek modern cirkálóját, a Blüchert, a megsemmisítés mégis elhúzódik.³⁷

április 9. A németek memoranduma biztosítja Norvégia függetlenségét és integritását.³⁸ Este Quisling bejelenti, hogy a Nasjonal Samling veszi át a hatalmat, és ő maga lesz a kormányfő és a külügyminiszter. Lépésével megkerülte a német hatalmi szerveket, de Hitler személyesen támogatta. A német nagykövetség feladata, hogy a norvég parlamentet (a Stortingot) és a királyt, akik a frontok mögött tartózkodnak, Quisling államfői elismerésére szólítsa föl. Sem a Storting, sem a király nem engedett, így a háború folytatódott. A polgárháború elkerülése érdekében és Quisling ellensúlyozására Paal Berg, a Legfelsőbb Bíróság elnöke egy adminisztrációs tanács létrehozását javasolja. Ennek előkészítésében részt vesz Eivind Berggrav is. Miközben az ország déli részén erről tárgyaltak a németekkel, az északi részen még harcoltak ellenük. Elérték azonban, hogy Hitler megvonta támogatását Quislingtól, és a király, valamint a Storting által elismert Adminisztrációs Tanácstól várta a háborús cselekmények befejezését.³⁹

április 15. Paal Berg, a Legfelsőbb Bíróság elnöke a német nagykövet, Curt Bräuer jelenlétében kinevezi az Adminisztrációs Tanács tagjait. A tanács – a németek várákozása ellenére – nem formált magának politikai mandátumot a király és a Storting ellenében. Hitler szándéka, hogy a megszállás egy „legális for-

³⁵ Heling 1992, 107–108. o.

³⁶ Heling 1992, 126. o.

³⁷ Heling 1992, 124–125. o.

³⁸ Heling 1992, 127. o.

³⁹ Heling 1992, 126–127. o.

radalom” kiváltója legyen, nem teljesül.⁴⁰ Didrik Arup Seip, az Oslói Egyetem rektora, Eivind Berggrav sógora lesz az egyházi ügyek felelőse.⁴¹

április 16. Berlin visszahívja Curt Bräuer nagykövetet.⁴²

április 17. Norvégia déli része egészen Trondheimig német megszállás alá kerül.⁴³

április 19. Josef Terboven Norvégiába érkezik.⁴⁴

április 24. Hitler Josef Terbovent norvégiai birodalmi megbízottá nevezi ki, aki közvetlenül az ő alárendeltje lesz (führerunmittelbar), és az is marad a háború végéig. A Hágai Konvenció értelmében jogot is alkothat.⁴⁵

május Elszörtan zsidó üzleteket jelölnek meg, de ez a lakosság felháborodását váltja ki. Minden zsidó háztartásban elkobozzák a rádiókészülékeket. Berggrav elveti számos lelkész javaslatát, hogy tiltakozzanak, mert nem akar szembekerülni a németekkel. 1939-ben még felszólalt amellett, hogy a menekülő zsidókat be kell fogadni.⁴⁶

május 14. Az egyházi minisztérium megtiltja a templomoknak május 17-ére való fellobogózását.⁴⁷

május 28. A szövetségesek elfoglalják Narvikot, de a brit csapatok még a harcok befejezése előtt parancsot kapnak a visszavonulásra. Ez felháborítja a norvég lakosságot.⁴⁸

június 1. Terboven birodalmi biztos beszédet mond, amelyben ígéretet tesz, hogy biztosítja a hágai háborús konvenció 46. §-ában kinyilvánított vallásszabadságot.⁴⁹

június 4. A szövetségesek veresége Dünkirschennél.⁵⁰

június 7. A király és a kormány, valamint kíséretük a Devonshire brit cirkáló fedélzetén elhagyja az országot.⁵¹

június 10. A király és a kormány Londonba érkezik. Megkezd

⁴¹ Heling 1992, 267. o.

⁴² Heling 1992, 127. o.

⁴³ Heling 1992, 125. o.

⁴⁴ Heling 1992, 127. o.

⁴⁵ Heling 1992, 127–128., 267. o.

⁴⁶ Heling 1992, 196–197. o.

⁴⁷ Heling 1992, 267. o.

⁴⁸ Heling 1992, 125. o.

⁴⁹ Lásd e kötetben, 110–115. o.

⁵⁰ Heling 1992, 129. o.

⁵¹ Molland 1947b, 71. o.

működését a kultuszminisztérium N. Hjelmtveit vezetésével. A Norvég Tengerészmisszióknak a megszállt Bergen helyett a továbbiakban ugyancsak London a központja.⁵²

június 10. Terboven ígéretet tesz a szabad vallásgyakorlás biztosítására Norvégiában.⁵³

június 13. Terboven megbízásából a németek kezdeményezik az Adminisztrációs Tanács helyett egy „államtanács” felállítását. A megbeszéléseken részt vesz a Storting és az Adminisztrációs Tanács elnöksége mellett Eivind Berggrav is. A németek a király és a kormány leváltását követelik, amely a további béke feltétele. A norvégok közül számosan, így Berggrav is visszavonul a tárgyalásokból.⁵⁴

június 27. A Storting elnöksége formálisan visszahívja a kormányt, és felszólítja a királyt, hogy mondjon le. Ez a lépés – bár az akkori helyzetben érthető – sokkot vált ki a lakosságból. Amikor Terboven maga akarja meghatározni az államtanács összetételét, végképp megszakadnak a tárgyalások.⁵⁵

július 18. A norvég újságok közlik azt a bűnbánatra és imádságra hívó felhívást, amelyet Berggrav püspök, Ragnvald Indrebø lelkész (az Organisasjonenenes Fellestøndnak, vagyis a Szervezetek Közösségi Tanácsának, az egyházon belüli szabad keresztény szervezetek legfelsőbb összefogó szervének elnöke) és Arnold T. Ohrn (a Norges Dissenteringnek, Norvégia szabadegyházai gyűlésének az elnöke) írt alá.⁵⁶

július Berggrav körlevele: „Az ideiglenes és az örökkévaló”.⁵⁷

szepember A minisztérium arra törekszik, hogy nemzetiszocialista beállítottságú lelkészeket vonjon be a vallásos rádióadások készítésébe, de a tiltakozások ezt megakadályozzák.⁵⁸

*szepember 25. (29.?)*⁵⁹ Terboven német birodalmi biztos kinevezi az államtanácsot és annak megbízott államtanácsos tagjait,⁶⁰ kihirdeti a király trónfosztását, felosztatja a politikai

⁵² Molland 1947b, 71. o.

⁵³ Heling 1992, 198. o.

⁵⁴ Heling 1992, 128–129. o.

⁵⁵ Heling 1992, 129. o.

⁵⁶ Lásd e kötetben, 105. o.

⁵⁷ Heling 1992, 267. o.

⁵⁸ Heling 1992, 267. o.

⁵⁹ Heling 1992, 267. o.

⁶⁰ Heling 1992, 129. o.

pártokat, kivéve a Nemzeti Összefogás Pártját (Nasjonal Samling). A vallásügyi államtanácsos Ragnar Skancke, a Norvég Technikai Főiskola professzora lett.⁶¹ Felosztatja az Adminisztrációs Tanácsot is.⁶²

szeptember 26. A Berggrav által megfogalmazott új egyházi imádság már nem nevezi meg az államhatalom képviselőit, csak a tengeren lévő és idegen országokban tartózkodó honfitársakért imádkozik. Mivel a régi imádság sok kifejezését megtartotta, ezért az emberek önkéntelenül is gondoltak az elmene-kült kormányra és királyra.⁶³ Ugyancsak kijelenti, hogy a szeptember 25-én kinevezett államtanácsot ellentétesnek tartja a nemzetközi joggal.⁶⁴

szeptember 28. Terboven birodalmi biztos rendeletben deklarálja, hogy a bíróság függetlenségét érintetlenül hagyják.⁶⁵

október 15. Egyetemi tanárok kinevezése a karral való egyeztetés vagy szakértők állásfoglalása nélkül is lehetséges.⁶⁶

október 21. Berggrav püspök tanácskozássra hívja a norvég egyház legfontosabb képviselőit hivatalába.⁶⁷

október 23. Berggrav körlevele lelkészeinek, amelyben tanácsot ad arra nézve, mi a teendő, ha az állam lojalitásnyilatkozatot kívánna.⁶⁸

október 25. Megalakul a Közös Keresztény Tanács (Kristent Samråd).⁶⁹

október 28. Berggrav püspök, Johan Nicolai Stjren püspök (Trondheim), Hallesby professzor és Ludvig Hope laikus vezető egyetértéssel beszélnek a Calmeyergatens missziói házban 3000 résztvevő előtt.⁷⁰ (20 évvel korábban Hallesby ugyanitt elutasított mindenféle együttműködést a liberálisokkal. Ludvig Hope püspök a népegyház radikális kritikus volt, őket Hallesby nem tartotta Isten népének.) Két püs-

⁶¹ Molland 1947a, 48. o.

⁶² Heling 1992, 267. o.

⁶³ Molland 1947a, 48. o. Heling 1992, 147–148. o.

⁶⁴ Heling 1992, 147. o.

⁶⁵ Lásd e kötetben, 110–115. o.

⁶⁶ Heling 1992, 267. o.

⁶⁷ Heling 1992, 148. o.

⁶⁸ Lásd e kötetben, 106. o.

⁶⁹ Heling 1992, 151. o.

⁷⁰ Heling 1992, 267. o.

pök és 11 más egyházi vezető bejelenti a Norvég Egyház Közös Keresztény Tanácsának megalakulását⁷¹ (Kristent Samråd for den Norske Kirke⁷²). Kijelentik: „a mi régi, kipróbált, reformatori és haugíanus irányunkat az ihletett isteni ige alapján, evangélikus egyházunk hitvallása szerint” fogják követni.⁷³

október 31. Eivind Berggrav körlevele a lelkészeknek és a presbitériumoknak.⁷⁴

november 6. A válásról új törvényt alkotnak, amelynek célja, hogy megkönnyítse a németeknek a norvégokkal való házasságkötését.⁷⁵

november A rohamosztagok brutális fellépései rendőrségi közbelépés nélkül.⁷⁶

december A Legfelsőbb Bíróság tagjai lemondanak.⁷⁷

december 13. A gyónási titok megszüntetése, rendőrségi belátás szerint.⁷⁸

1941

január 2. Sigmund Feyling esperes, a Nasjonal Samling tagja lesz az egyházi minisztérium államtitkára. Ő az irányítója minden kísérletnek, amely az egyházat nemzetiszocialistává akarja tenni. Megfenyegeti az ellenálló lelkészeket.⁷⁹

január 15. A norvég püspökök felterjesztése Ragnar Skancke miniszterhez, amelyben kifogásolják a rohamosztagosok erőszakos fellépését, a Legfelsőbb Bíróság lemondása folytán beállt jogbizonytalanságot és a gyónási titok felfüggesztését.⁸⁰

január 29. Mivel a január 15-i felterjesztésre nem kaptak választ, Berggrav, Johan Nicolai Stjøren (Trondheim) és Maroni püs-

⁷¹ Heling 1992, 151–152. o.

⁷² Ordass 1996, 45. o.

⁷³ Lásd e kötetben, 107. o.

⁷⁴ Lásd e kötetben, 109. o.

⁷⁵ Heling 1992, 267. o.

⁷⁶ Heling 1992, 267. o.

⁷⁷ Molland 1947a, 51. o.

⁷⁸ Heling 1992, 267. o.

⁷⁹ Heling 1992, 268. o.

⁸⁰ Lásd e kötetben, 110–115. o.

pök (Agder) látogatást tesznek az államtanácsnál, és egy memorandumot nyújtanak át.⁸¹

február 1. Eivind Berggrav előadása az Oslói Egyetemen a norvég jogászegyesület meghívására „Vallás és jog” címmel.⁸²

február 4. A nyomdától megrendelik a norvég püspökök pásztorlevelének kinyomtatását, amelyben a január 15-ei előterjesztésről és a január 29-ei megbeszélésről és memorandumról adnak tájékoztatást a gyülekezeteknek, mellékelve ezek szövegét, valamint más szervezetek egyetértő nyilatkozatait. A körlevelet 50000 példányban nyomtatták ki.

február 7. Berggrav értesíti a minisztériumot a körlevélről.⁸³

február 8. A rendőrség elkobozza a körlevélnek Oslóban még fellelhető mintegy 14000 példányát.⁸⁴

február 9. A körlevelet ezen kiküldés utáni első vasárnapon kellett a szószékről felolvasni. A rendőrség Oslóban megtiltotta a pásztorlevél felolvasását. A tilalomnak engedtek, de kihirdették, hogy rendőrségi tilalom miatt nem tudnak eleget tenni az egyház püspökei rendeletének.⁸⁵

február 15. Terboven elrendeli, hogy a továbbiakban minden állami személyi változást a Nasjonal Samling személyzeti osztályának kell jóváhagynia. Ezért májusban 43 országos szervezet tiltakozik a rendelet ellen, köztük a norvég lelkészegyesület is.⁸⁶

február 16. A Norvég Egyház Lelkészegyesülete (Den Norske Kirkes Presteforening) a püspökök körlevelének kiküldése után felhívja a lelkészeket, hogy ezen a vasárnapon imádkozzanak a püspökökért az istentiszteleten. Az egyesület elnöke, L. Koren esperes február 14-én távirati felszólítást kapott Ragnar Skanckétól, hogy vonják vissza a felhívást, amikor azonban ezt vonakodott megtenni, s ezt közölte is Sigmund Feyling volt esperessel, a következő napon az Egyház- és Oktatásügyi Minisztérium vonta vissza tilalmát.⁸⁷

⁸¹ Lásd e kötetben, 116–118. o.

⁸² Heling 1992, 214. o.

⁸³ Heling 1992, 155. o.

⁸⁴ Heling 1992, 155. o.

⁸⁵ Aulén 1942, 42. o. Molland 1947a, 51–52. o. Heling 1992, 154–158. o.

⁸⁶ Heling 1992, 130. o.

⁸⁷ Molland 1947a, 53–54. o. Heling 1992, 158. o.

február 22. Sigmund Freyling esperes, az Egyház- és Oktatásügyi Minisztérium államtitkára kiadja a népiskolák számára készített kátémagyarázatát, amely a Nemzeti Összefogás vörös és sárga színeiben, borítóján a napkereszttel jelenik meg, s a negyedik parancsolat magyarázatában a következőt tartalmazza: „Mindenekelőtt engedelmességgel tartozunk a Vezérnek és az állam kormányzatának.” A könyvhöz nem kérték a püspökök és a két fakultás szokásos jóváhagyását.⁸⁸

*február 28. (23.?)*⁸⁹ A norvég állami rádióban bevezetik az áhítatok és igehirdetések cenzúráját. A műsor felelőse, Ingvald B. Carlsen lemond. Számos lelkész nem vállal a továbbiakban ilyen feladatot.⁹⁰

február Az Egyház- és Oktatásügyi Minisztérium Keresztény Összefogás (Kristen Samling) néven szervezetet hoz létre a Nemzeti Összefogás (Nasjonal Samling) vallásilag érdeklődő tagjai részére, mert ezeket kinézik a keresztény egyesületekből, úrvacsorai közösségből, templomi istentiszteletekről. Vezetője Arne Rydland, a Belmissziói Egyesület korábbi titkára lett. A szervezetnek soha nem volt sok tagja, bár tartott néhány országos gyűlést.⁹¹

március Blessing-Dahle gyülekezeti lelkész megbízást és négyhónapos szabadságot kap egy „egyházi újjárendezés” tervezetének kidolgozására. Sigmund Feyling volt esperessel ellentétei támadnak, a tervből nem lesz semmi. Később ő lesz a harmadik Quisling-püspök.⁹²

március 6. Bevezetik a gyülekezeti lapok cenzúrázását.⁹³

április Feyling kiadja „Állam és egyház” című könyvét, amelyben az autoriter és totalitárius állam mellett foglalt állást. Minden lelkész kap egy példányt a könyvből.⁹⁴

április 5. Ragnar Skancke körlevele, amelyben előírja a lelkészeknek, hogy „egyelőre az evangélium építő és örökkévalóságról szóló vonását állítsák előtérbe igehirdetésükben; az egyház

⁸⁸ Molland 1947a, 52–53. o. Heling 1992, 165–166., 268. o.

⁸⁹ Heling 1992, 268. o.

⁹⁰ Molland 1947a, 53. o.

⁹¹ Molland 1947a, 53. o.

⁹² Molland 1947a, 53. o.

⁹³ Heling 1992, 268. o.

⁹⁴ Heling 1992, 268. o.

istentiszteletei ne érintsék azt a politikai szétszakadozottságot, amely sajnos szomorú tény népünk életében”. A püspökök tiltakoznak az eljárás ellen, hogy az Egyház- és Oktatásügyi Minisztérium a fennálló joggal ellentétben, az egyház püspökeinek megkerülésével küldött lelki dolgokban leiratot a lelkészekhez. Egyébként sem lehet körülhatárolni azt a területet, amelyet Isten igéjének be kell világítania. S ha az „építő” kifejezés a közömbös dolgokat jelenti, akkor ez Isten törvényének semmibe vételével egyenlő.⁹⁵

április 27. Berggrav egy aláírás nélküli, „Kedves Henrik”-hez címzett, magánlevélnek álcázott körlevélben kifejti véleményét arról, hogy az evangélium örök és egyúttal aktuális is. Ezzel akarja visszatartani a lelkészeket attól, hogy a cenzúrázott rádióadásban közreműködjenek.⁹⁶

május 5. Ragnar Skancke államtanácsos egy újságcikkben (*Norsk Kirkeblad*) kijelenti, hogy az egyház az igehirdetés teljes szabadságát élvezzi, a totalitárius állam keretein belül.⁹⁷

május 15. A lelkészegyesület 42 más szakmai szervezettel (szak-szervezetek stb.) éles hangú írásbeli felterjesztéssel fordul Terboven birodalmi biztoshoz. A levélben a norvég nemzeti-szocialista hatóságok számos túlkapására hívják fel a biztos figyelmét, és segítséget kérik.⁹⁸

június 12. A püspökök körlevélben („Válasz a lelkészeknek és a presbitériumoknak”) fejtik ki, hogy az evangélium hirdetését nem lehet sem a világból kizárni, sem pedig a bensőségeség vagy időtlenség világába bezárni.⁹⁹

június 17. L. Koren esperest eltávolítják a lelkészegyesület elnöki tisztéből, Sigmund Feyling volt esperest nevezik ki biztosnak, aki Lars Frøylandot nevezi ki. Megkezdődik az egyesületből való tömeges kilépés.¹⁰⁰

június 18. A 43 szervezet tiltakozását aláírókat „munkamegbeszélésre” hívják meg, ahol Terboven feddőbeszédet mond, mert megtámadták az „államhordozó pártot”. Név szerint szólít hat résztvevőt, akiket azonnal letartóztatnak és elvezet-

⁹⁵ Molland 1947a, 54. o. Heling 1992, 268. o.

⁹⁶ Lásd e kötetben, 119. o.

⁹⁷ Heling 1992, 268. o.

⁹⁸ Molland 1947a, 54. o. Heling 1992, 165. o.

⁹⁹ Lásd e kötetben, 120. o.

¹⁰⁰ Molland 1947a, 54. o.

nek. A többi szervezet élére megbízott vezetőket nevez ki, mire a törvényes vezetőségek sorra lemondanak, a tagok pedig kilépnek.¹⁰¹

július 5. Johan Nicolai Stjøren (Trondheim) és James Maroni (Agder) püspököt, valamint öt lelkészt elbocsátanak szolgálatukból, mert egy új rendelet következtében 65 éven felüli hivatalnokokat nyugdíjazni lehet. Ezt július 12-én visszavonták, miután Berggrav tiltakozott Terbovennél többek között emiatt is.¹⁰²

július Gulbrand Lunde propagandaminiszter sürgeti az egyház megszólalását a Szovjetunió, azaz a bolsevizmus elleni kereszties hadjárat támogatására. A témát az összeülő püspöki értekezlet sem tárgyalja, pedig a sajtó „bejelenti”. Berggrav elutasítja a kérdés tárgyalását. Ezek után egy héten át üres folttal, a Berggrav nyilatkozatának fenntartott hellyel jelent meg egy napilap.¹⁰³

nyár Terboven elrendeli az összes harang leszerelését és beszolgáltatását, mint a norvég egyház hozzájárulását az istentelen bolsevizmus elleni kereszties hadjáratához. Az intézkedést elkeseredés és tiltakozás követi, a megadott időpontig egyetlen harangot sem szolgáltatnak be.¹⁰⁴

augusztus 28. A minisztérium a „vezér-elven” („Führerprinzip”) alapuló egyházi rendet kíván bevezetni.¹⁰⁵

szeptember 1. A „megbízott államtanácsos” cím helyett bevezetik a Norvégiában korábban nem használt „miniszter” címet.¹⁰⁶

szeptember Az Egyház- és Oktatásügyi Minisztérium minden lelkésznek elküldi a nemzetiszocialista lelkészek „Kiáltványát a norvég néphez”, és aláírásra szólítják fel őket. Aki nem írja alá, annak meg kell jelölnie az indokot. Az akció eredménytelenségbe fullad.¹⁰⁷

szeptember 2. Berggrav a püspökökhöz írt levelében kifejti nézeteit a minisztérium augusztus 28-i elképzeléseiről, természetesen ellenzi azokat.¹⁰⁸

¹⁰¹ Molland 1947a, 54. o. Heling 1992, 130. o.

¹⁰² Molland 1947a, 54. o.

¹⁰³ Molland 1947a, 54–55. o.

¹⁰⁴ Molland 1947a, 55. o.

¹⁰⁵ Heling 1992, 162. o.

¹⁰⁶ Heling 1992, 131. o.

¹⁰⁷ Molland 1947a, 55. o.

¹⁰⁸ Heling 1992, 163. o.

december 15. A püspökök *Kirkens Orden* (Az egyház rendje) című irata.¹⁰⁹

december 23. A püspökök átadják a minisztériumnak *Kirkens Orden* (Az egyház rendje) című iratukat, amelyben az egyház önállóságára és a püspökök felelősségére nagy hangsúlyt helyeznek.¹¹⁰

1942

Az év elejétől a németek megerősítik Norvégiát (Festung Norwegen), készülve egy esetleges brit partraszállásra.¹¹¹

január Minden zsidó állampolgárnak egy „J” betűt kell pecsételtetnie a személyi igazolványába.¹¹²

január 23. A különböző egyházi csoportosulások elfogadják a Közös Egyházi Tanács (Kirkens Samråd) megalakítását. Tagjai: Ludvig Hope, H. E. Wisløff, Ole Hallesby, Henrik Hille püspök (Hamar).¹¹³

január 24. A minisztérium közli, hogy a Közös Egyházi Tanács (Kirkens Samråd) létrehozása alkotmányellenes, s azzal vádolja a püspököket, hogy önmagukat nyilvánítják az egyház vezetőivé.¹¹⁴

január 26. Arne Fjellbu trondheimi dómpréposttal közlik, hogy a következő vasárnapon az általa tartandó istentisztelet elmarad egy ünnepi istentisztelet miatt, amelyet Blessing-Dahle (nemzetiszocialista) lelkész tart.¹¹⁵

február 1. Az akershusi kastélyban Terboven beiktatja¹¹⁶ Quislinget államfői hivatalába. Beszédében éles hangon, ócsárlóan beszél Berggravról.¹¹⁷ Úgy tüntetik fel, hogy Quisling nem csupán a megszálló hatalmat, hanem a népfeliséget képviseli. Quisling nemcsak miniszterelnök, hanem azzal az igénnyel lép fel, hogy személyében egyesíti a király, a parlament és a kor-

¹⁰⁹ Heling 1992, 268. o.

¹¹⁰ Heling 1992, 163–164. o.

¹¹¹ Heling 1992, 126. o.

¹¹² Heling 1992, 198. o.

¹¹³ Heling 1992, 191., 268. o.

¹¹⁴ Heling 1992, 191. o.

¹¹⁵ Heling 1992, 166. o.

¹¹⁶ Ordass 1996, 46. o.: Terboven nem Quislinget dicsérte, hanem Berggravot ócsárolta beszédében.

¹¹⁷ Aulén 1942, 43. o. Ordass 1996, 46. o.

mány hatalmát is.¹¹⁸ „Nemzeti kormány” alakul. Nemzetiszocialista felfogás szerint Quisling az egyház fejevé is vált. Ezen a vasárnapon, az „ünnep” alkalmával Trondheimben, a dómtemplomban Blessing-Dahle lelkész tart istentiszteletet néhány embernek. A hatóságok megakadályozzák, hogy a dél-előtti istentisztelet helyett a Fjellbu dómprépost által tartott délutáni istentiszteleten a hívek részt vehessenek. Johan Nicolai Stjøren püspök (Trondheim) tiltakozik az Egyház- és Oktatásügyi Minisztériumnál. A minisztérium megfosztja Fjellbut hivatalától.¹¹⁹

február 5. „Törvény” a „Nemzeti Összefogás Ifjúsági Szervezetéről” (Nasjonal Samling Ungdomsfylking): minden 10 és 18 év közötti norvég fiúnak és leánynak kötelező belépnie a szervezetbe. Cél: az ifjúság nemzetiszocialista nevelése.¹²⁰

február 14. A püspökök a szülők gyermeknevelési jogára és kötelességére hivatkozva éles hangú nyilatkozatban tiltakoznak Ragnar Skancke miniszternél az ifjúság mozgósítása ellen. A norvég közvélemény széles körben üdvözli ezt a megnyilatkozást, még Oslo római katolikus püspöke, Mgr. Mangers is hivatalosan csatlakozik.¹²¹ Az egyetemi és szülői akció eredményeként az Egyház- és Oktatásügyi Minisztérium 36000 aláírással ellátott tiltakozást kap hamarosan. Az ifjúsági szervezet létrehozása csaknem teljesen meghiúsul.¹²²

február 17. Ragnar Skancke válasza a püspökök február 14-i beadványára.¹²³

február 20. Mintegy 11000 népiskolai tanító és középiskolai tanár, a norvég tanárok 90%-a jelenti ki néhány napon belül, hogy e naptól kezdve – a február 5-i törvény miatt – nem tekintik magukat a Tanítók és Tanárok Egyesülete (Laerarsambandet) tagjainak. Az állam által létrehozott szervezetben a tagság kötelező volt. A kilépés után iskolákat zártak be, börtönbe vetettek tanárokat, 500 tanítót pedig megkínóztak és

¹¹⁸ Heling 1992, 131. o.

¹¹⁹ Aulén 1942, 46. o. Molland 1947a, 55–56. o. Heling 1992, 166., 268. o.

¹²⁰ Aulén 1942, 43. o. Molland 1947a, 57. o. Heling 1992, 168., 268. o.

¹²¹ Lásd e kötetben, 121–123. o. A katolikus püspök csatlakozását leírja: Berggrav 1948, 448. o.

¹²² Aulén 1942, 44. o. Molland 1947a, 57. o. Heling 1992, 168. o.

¹²³ Lásd e kötetben, 124–125. o.

deportáltak Finnmarke megyébe, Norvégia legészakibb részébe.¹²⁴

február 20. Fjellbu dómprépostot elmozdítják hivatalából.¹²⁵

február 23. A püspökök Oslóban lemondásukról tanácskoznak.¹²⁶

február 24. A norvég egyház mind a hét püspöke lemond hivataláról, és ezt pásztorlevélben közli a lelkészekkel és gyülekezetekkel.¹²⁷

február 25. A püspököket felfüggesztik állásukból. Naponta kétszer kell a rendőrségen jelentkezniük.¹²⁸

február 27. Az egyetemi teológiai kar állásfoglalása a püspökök nyilatkozatáról a nemzetiszocialista ifjúsági szervezet és a szülők joga és felelőssége kérdésében.

február 28. A dómprépostok szolidaritásukról biztosítják a püspököket.¹²⁹

február Quisling fogadja a lemondott Berggravot, és háromszoros hazaárulónak nevezi, aki megérdemelné, hogy lefejezzék. Mire Berggrav: „Tessék, itt vagyok.”¹³⁰

március 1. Ezen a vasárnapon felolvassák a püspökök február 24-ei pásztorlevelét, és kihirdetik a dómprépostok határozatát, akik nem vállalják a lemondott püspökök szolgálatát, valamint az oslói lelkészek nyilatkozatát, akik kijelentik, hogy továbbra is Berggravot tekintik jogszerűen püspöküknek. A gyülekezetek felállással fejezik ki helyeslésüket.¹³¹

március eleje 70 professzor és 87 más főiskolai oktató tiltakozik a minisztériumnál az ifjúság politikai keretekben történő kényszerű nevelése miatt.¹³²

március 4. Az Egyház- és Oktatásügyi Minisztérium megfoszt hivatalától minden püspököt. A dómprépostokat bízza meg szolgálatukkal, de egyikük sem engedelmeskedik. Ezek után az Egyház- és Oktatásügyi Minisztérium a Nemzeti Összefogás (Nasjonal Samling) tagjait, illetve szimpatizánsait nevezi

¹²⁴ Molland 1947a, 57. o.

¹²⁵ Heling 1992, 268. o.

¹²⁶ Heling 1992, 167. o.

¹²⁷ Lásd e kötetben, 126–130. o.

¹²⁸ Heling 1992, 268. o.

¹²⁹ Heling 1992, 268. o.

¹³⁰ Molland 1947a, 57. o.

¹³¹ Molland 1947a, 56. o.

¹³² Heling 1992, 169., 268. o.

ki helyetteseknek.¹³³ Ugyanezen a napon a püspökök kijelentik, hogy nem püspökökként alapították meg a Közös Egyházi Tanácsot (Kirkens Samråd), hanem mint a lelkészi kar képviselői.¹³⁴

március 7. A minisztérium a Közös Egyházi Tanácsot (Kirkens Samråd) törvénytelennek nyilvánítja.¹³⁵

március 12. A Quisling-kormány megváltoztatja az alkotmány 2. szakaszát azzal, hogy ismét érvényesíti az 1851-ben törölt cikket: „Zsidók nem léphetnek az ország területére.” Az Átmeneti Egyházvezetőség tiltakozik Quislingnél a rendelkezés ellen, mivel az ellenkezik „nem csupán a keresztény felebaráti szeretet parancsolatával, de a legegységesebb jogi követelményekkel” is. Az írást a két teológiai fakultás és a keresztény szervezetek is helyeslik.¹³⁶ Törvénytervezet készül, amely megtiltana a norvégok és a zsidók házasságkötését. Berggrav is tiltakozik a tervezet ellen.¹³⁷

március 20. Tanítók és tanárok tömeges letartóztatása és deportálása.¹³⁸

március 22. Az istentiszteleteken felolvasnak egy beszédet, amelyet Eivind Berggrav fogalmazott meg az ifjúság nevelésével kapcsolatban.¹³⁹

március 22. A lelkészek az istentiszteleten egy nyilatkozatot olvasnak fel, amelyben kijelentik, hogy csak akkor tudják továbbra is ellátni hivatalukat, ha az állam a szülői háznak és az egyháznak a gyermeknevelésre való jogát továbbra is tiszteletben tartja. Az állam feleletként 11 lelkészt megfoszt hivatalától.¹⁴⁰ Az oslói egyházkerület lelkészei eredményesen tiltakoznak az ellen, hogy a püspököknek naponta kell a rendőrségnek jelentkezniük.¹⁴¹

március 31. A minisztérium egy körlevélben jóleső elégtétellel állapítja meg, hogy sikerült megghiúsítani azokat a terveket, amelyekkel a püspökök „szabad népegyházat” igyekeztek ala-

¹³³ Molland 1947a, 56. o. Heling 1992, 168. o.

¹³⁴ Heling 1992, 191. o.

¹³⁵ Heling 1992, 268. o.

¹³⁶ Molland 1947b, 65. o. Heling 1992, 198. o.

¹³⁷ Heling 1992, 198–199. o.

¹³⁸ Heling 1992, 268. o.

¹³⁹ Heling 1992, 170. o.

¹⁴⁰ Molland 1947a, 57. o.

¹⁴¹ Heling 1992, 268. o.

pítani. A kinevezett püspökök teljes összhangban vannak a korrall.¹⁴²

április 3. Nagypénteken a lemondott püspöknek, Eivind Berggrav „magánembernek” kellett volna az oslói Vör Frelser (Meváltónk) templomban prédikálnia, de a rendőrség megtiltotta az istentiszteletet, és Berggravot egész nap őrizetben tartotta. Az emberek a templom előtti téren nagy tömegben várakoztak és egyházi énekeket énekeltek.¹⁴³

április 4., *nagyszombat* A legtöbb norvég lelkész este megkapja *Az egyház alapja* hitvallás egy példányát.¹⁴⁴

április 5., *húsvét vasárnap* Az ország lelkészeinek igen nagy része nyilatkozatot olvas fel az istentiszteleten, amelynek címe: *Az egyház alapja* (Kirkens grunn). Az *Ágostai hitvalláshoz* (1530) vagy a *Barmeni teológiai nyilatkozathoz* (1934) hasonlítható a jelentősége. A felolvasás után a lelkészek igen jelentős része nyilatkozatot ad ki arról, hogy lelkiismereti okokból lemondanak állami hivatalukról, de továbbra is végzik az ordinációból fakadó minden feladatukat. Néhány héten belül a lelkészek 90%-a csatlakozik.¹⁴⁵

április 7. Quisling kormánya három új egyházmegyét alapít, szabályozza a püspökök kinevezését, lehetőséget ad „minősített laikusoknak” teológiai szigorlat és gyakorlati teológiai vizsga nélkül lelkészi hivatal viselésére, és a püspöki értekezlet helyett felállítja az „egyházi tanácsgyűlést” (tagjai: a miniszterelnök, a püspökök, a kultuszminiszter és az egyházi ügyek osztályvezetője).¹⁴⁶

április 8. A Közös Keresztény Tanács tagjait (Berggrav püspököt, R. Indrebø és Ingvald B. Carlsen lelkészeket, Kr. Hansson igazságügyi minisztériumi osztályfőnököt és H. E. Wisløff lelkészt) bebörtönzi az államrendőrség.¹⁴⁷ Beismerik, hogy ők fogalmazzák és küldték ki *Az egyház alapját*. Miután Berlinből távirat érkezik (Martin Bormanntól), Berggravot április 16-án Askerban levő nyaralójába viszik, ahol házi őrizetben tartják. A többieket 10 hónap múlva engedték ki. Ugyanezen a na-

¹⁴² Aulén 1942, 50. o.

¹⁴³ Molland 1947a, 57–58. o.

¹⁴⁴ Heling 1992, 268. o.

¹⁴⁵ Lásd e kötetben, 131–139. o.

¹⁴⁶ Molland 1947b, 60. o. Heling 1992, 192., 269. o.

¹⁴⁷ Heling 1992, 269. o. Molland 1947b, 61. o. szerint ez április 6-án történt.

pon a sajtó közli Quisling cikkét, amelyben csalóknak és áru-
lóknak nevezi a hivatalukról lemondott lelkészeket.¹⁴⁸

*április 9.*¹⁴⁹ Minden lelkész, akit az állam nevezett ki, hosszú sürgős táviratot kap, amely kifejti, hogy az ApCsel 5,29-re való hivatkozás a szolgálat folytatása kérdésében téves. A lemondást „Norvégia szabadsága és önállósága elleni lázadásnak” bélyegzi. Sok esztendei fegyházbüntetéssel vagy halálbüntetéssel fenyegeti a lázadókat. Erre készüljenek fel mindazok, akik április 11-én 14 óráig nem vonják vissza lemondásukat. (Két visszavonás érkezett a határidőig.)¹⁵⁰

április 11. Az Egyház- és Oktatásügyi Minisztérium a kudarcba fulladt április 9-ei akcióra tekintettel körlevelet küld a lelkészeknek: „Az államegyházban viselt hivatalról való lemondás elismerés nélkül jogellenes cselekedet, és így érvénytelen. Senkinek sincs joga elhagyni hivatalát, amíg lemondását szabályszerűen jóvá nem hagyják. Azoknak a lelkészeknek, akik el akarják hagyni lelkészi hivatalukat, a szokott rend szerint kell kérni elbocsátásukat.” Igen kevés lelkész választotta ezt az utat.¹⁵¹

április 16. Berggravot Askerban levő nyaralójába viszik, ahol házi őrizetben tartják.¹⁵²

április 25. A két teológiai fakultás és a két gyakorlati teológiai szeminárium vezetője közös nyilatkozatban csatlakozik *Az egyház alapja* nyilatkozathoz.¹⁵³

május A tanítás megkezdésekor a tanítók és tanárok minden osztályban felolvassnak egy nyilatkozatot, amelyben többek között ez állt: „A szülői házzal és az egyházzal együtt mi, tanítók felelősséget érzünk azért, hogy [a gyermekek nevelése] keresztény szeretetben és megértéssel és nemzeti, valamint kulturális hagyományainkkal összhangban történjék.”¹⁵⁴

május 7. Egy rendelkezés lehetővé teszi, hogy anyakönyvvezetőket nevezzenek ki a lemondott lelkészek helyett.¹⁵⁵

¹⁴⁸ Molland 1947b, 60. o. Heling 1992, 188–189. o.

¹⁴⁹ Aulén 1942, 50. o. szerint 8-án.

¹⁵⁰ Aulén 1942, 50–51. o. Molland 1947b, 60. o.

¹⁵¹ Aulén 1942, 51. o. Molland 1947b, 61. o.

¹⁵² Heling 1992, 269. o.

¹⁵³ Lásd e kötetben, 140–144. o.

¹⁵⁴ Molland 1947a, 57. o.

¹⁵⁵ Molland 1947b, 59. o.

június 20. Megalakítják az Átmeneti Egyházvezetőséget (Den Midlertidige Kirkeledelse, DMK), amelynek tagja Eivind Berggrav helyett Johannes Hygen dómprépost (Oslo). Elnöke Ole Hallesby.¹⁵⁶

június 24. A nagy-oslói lelkészek levele Lars Frøyland lelkészhez püspökké szentelése előtt.¹⁵⁷

június 28. A gyülekezetekben körlevelet olvasnak fel, amelyben közlésezik, hogy Lars Frøyland és Ludvig Daae Zwilgmeyer lelkészek püspökké szentelését nem tartják törvényesnek, a minisztériumnál tiltakoznak ellene, és az érintett gyülekezet nem bocsátja rendelkezésre templomát.¹⁵⁸

július 26. A gyülekezetekben felolvassák azt körlevelet, amelyet az Átmeneti Egyházvezetőség adott ki, s amellyel a nyilvánosság elé lép. Ennek az egyházvezetőségnek a tagja Berggrav püspök, akit letartóztatása idején Johannes Hygen dómprépost (Oslo) helyettesít, James Maroni (Agder) és Henrik Hille püspök (Hamar), Ole Hallesby professzor, aki Berggrav távollétében az elnök, Ludvig Hope és Wisløff lelkészek. Ebben a körlevélben az Átmeneti Egyházvezetőség arra szólította fel a presbitériumokat, hogy folytassák működésüket, függetlenül attól, hogy feloszlatták-e őket vagy sem. A lelkészeket pedig arra kéri, hogy folytassák munkájukat, viseljék lelkési ruhájukat, még akkor is, ha az állam megfosztotta őket hivataluktól, és működjenek együtt az igazi egyházi vezetőséggel. Ezzel vége szakadt az independisztikus állapotnak, létrejött a nem államegyház vezetése, tulajdonképpen egy szervezett népegyház, vagy a Szabad Norvég Egyház.¹⁵⁹ A püspökök végezzék továbbra is a vizitációkat. A körlevélben foglaltak végrehajtása természetesen nem volt egyszerű, hiszen a rendőrség, a cenzúra, valamint a legális kapcsolattartás nehézségei sok mindent meggátoltak. Kerülni kellett a feltűnést is, az alkalmakat nem lehetett meghirdetni stb.¹⁶⁰

július 30. Quisling kormánya feloszlítja a presbitériumokat, és újakat szervez.¹⁶¹

¹⁵⁶ Heling 1992, 191. o.

¹⁵⁷ Lásd e kötetben, 145–146. o.

¹⁵⁸ Lásd e kötetben, 147–148. o.

¹⁵⁹ Aulén 1942, 53–55. o. Vö. Molland 1947b, 73. o.

¹⁶⁰ Lásd e kötetben, 152–161. o.

¹⁶¹ Molland 1947b, 64. o.

augusztus Quisling személyesen utasít ki a paplakról a Telemarkban fekvő Fyredal faluban egy „illegális” lelkészt.¹⁶²

augusztus 7. A belügyminisztérium kihirdeti, hogy az Átmeneti Egyházvezetőség felállítása ellenkezik a norvég egyházi alkotmánnyal, és bejelenti annak feloszlását.¹⁶³

augusztus 7. A születések, házasságkötések és halálozások polgári anyakönyvezésének bevezetése.¹⁶⁴

augusztus 15. A minisztérium – annak ellenére, hogy törvénytelennek minősíti – tárgyalásokat kezdeményez (már június óta¹⁶⁵) az Átmeneti Egyházvezetőséggel, de Berggrav helyettese, Johannes Hygen dómprépost (Oslo) és Hallesby professzor ragaszkodik ahhoz, hogy a tárgyalások az elmozdított püspökökkel folyjanak. Amikor Ragnar Skancke és Sigmund Feyling volt esperes elfogadta ezt a feltételt, a kormány megcáfolta őket, mert a tárgyalások feltételül szabták, hogy az Átmeneti Egyházvezetőség ismerje el a kormányt.¹⁶⁶

augusztus vége Betiltják a *Norsk Kirkebladot* és a *Norsk Misjonstidendét*.¹⁶⁷

szeptember 12. Johanne Hygen (Oslo) és Ole Hallesby végképp megszakítják az állammal folytatott tárgyalásokat.

szeptember 14. Hygen és Hallesby a lelkészeknek tájékoztatásul megküldik beszámolójukat iratmásolatokkal. Hasonlóképpen tesz az Átmeneti Egyházvezetőség is. Erre Sigmund Feyling volt esperes az állami politika igazolására fehér könyvet ad ki (*Kirkelig hvitbok*), de a német biztonsági rendőrség az egész kiadást elkobozza.¹⁶⁸

október Huszonnyolc lelkészt kiutasítanak lakóhelyéről, Johannes Hygen dómprépostot (Oslo) is, kényszerlakóhelyükön pedig rendőri felügyelet alá helyezik őket.¹⁶⁹

október 20. A minisztérium az egyházi harc elbagatellizálásával veszi fel az egyházi ellenállás kihívását. A párt megyei vezetőihez küldött körlevélben ez áll: „Hogy a norvég nép vallásilag

¹⁶² Molland 1947b, 68. o.

¹⁶³ Molland 1947b, 63. o.

¹⁶⁴ Molland 1947b, 59. o.

¹⁶⁵ Heling 1992, 269. o.

¹⁶⁶ Aulén 1942, 55–56. o. Molland 1947b, 63. o.

¹⁶⁷ Molland 1947b, 64. o.

¹⁶⁸ Molland 1947b, 63–64. o.

¹⁶⁹ Molland 1947b, 64. o.

érdekelt részét ellenünk fordítsuk, ez aligha érdeke pártunknak. A legjobb mód, amellyel Vezérünknek és pártunknak szolgálhatunk, ha igyekszünk az egyházi harc köré ködfüggönyt vonni, és amennyire csak lehetséges, úgy tekintünk a lelkészekre, mintha azok nem léteznének [...]. Minél keményebben lépünk fel, annál jobban csatlakozik a nép az egyházhoz.” A valóságban azonban Sigmund Feyling volt esperes igénybe vette az államrendőrség segítségét.¹⁷⁰ Vö. még az 1943. márciusi körlevelet.

október 26. A kormány elrendeli minden zsidó vagyon lefoglalását.¹⁷¹

november Megszűnik a *Kirke og Kultur* (Egyház és kultúra), Berggrav lapja.¹⁷²

november 10. Az Átmeneti Egyházvezetőség nyilatkozata a zsidóüldözéssel kapcsolatban.¹⁷³ Ekkor a zsidó férfiakat már elfogták.¹⁷⁴

november 11. A napilapok 275 zsidó család nevét közlik.¹⁷⁵

november 15., 22. A szószerkekről imádkoznak a zsidókért, sok helyen felolvassák az Átmeneti Egyházvezetőség levelét is.¹⁷⁶

november 30. A rendőrség, a rohamosztigosok és a Gestapo minden előzetes bejelentés nélkül letartóztatja az ország zsidóit, összesen 780 személyt. 530 személyt elszállítanak Auschwitzba. 925 személyt sikerül Svédországba szöktetni. A norvégiai zsidók 42%-a életét veszti.¹⁷⁷ Az első tiltakozást a minisztérium által kinevezett és az egyház által el nem ismert Quisling-püspök, Lars Frøyland írta.¹⁷⁸

december 25. A norvég templomokban ezen a napon imádságot mondanak a békéért.

¹⁷⁰ Molland 1947b, 67. o.

¹⁷¹ Heling 1992, 199. o.

¹⁷² Molland 1947b, 64. o.

¹⁷³ Lásd e kötetben, 162–164. o.

¹⁷⁴ Heling 1992, 200., 269. o.

¹⁷⁵ Heling 1992, 199. o.

¹⁷⁶ Lásd e kötetben, 162–164. o.

¹⁷⁷ Heling 1992, 199. o.

¹⁷⁸ Heling 1992, 200. o.

1943

január 1. A minisztérium által kitűzött határidőig a 858 lelkész közül 797 csatlakozott *Az egyház alapjához*, és mondott le állami hivataláról, vagyis a norvég lelkészek 92,9%-a.¹⁷⁹

január 17. Az istentiszteleteken felolvassák az Átmeneti Egyház-vezetőség újrólírási körlevelét, amelyben köszönti a gyülekezeteket. A rendőrség kihallgatja Ole Hallesbyt és Ludvig Hopét.¹⁸⁰

február 22. Nemzeti munkamozgósítás: összeírnak minden 18 és 55 éves kor közötti férfit és minden 21 és 40 év közötti nőt (a kisgyermekes anyák kivételével), hogy később behívassák őket munkára. A megjelölt cél: szolgálni a hazát a termelés növelésével, az élelmezés biztosításával. Bár egyesek kitalált névvel, hibás adatokkal jelentkeztek, de sokan attól tartottak, hogy nem kapnak majd élelmiszerjegyet, ezért az összeírás az állam szempontjából elég jól sikerült. Amikor megkezdődtek a behívások, kiderült, hogy a német katonai előkészületekben kellett a norvégoknak is részt venniük, sokszor német egyenruhában.¹⁸¹ Az ellenkezést „kommunista tevékenységnek” tekintik és büntetéssel fenyegetik.¹⁸² A tiltakozások ellenére és az ellenkezések mellett is 300000 embert sikerült összeírni.¹⁸³

március A minisztériumnak a lelkészekhez és gyülekezeti tanácsokhoz küldött körleveléből: „Ami az illojális lelkészeket illeti, végeredményben az a legjobb a nép, párt, állam, egyház és éppen az illojális lelkészek számára is, ha – amilyen messze-menőleg csak lehetséges – eltekintünk felettük.” A rendőrség segítségét azonban ismételten igénybe vették.¹⁸⁴

tavasz Mivel az egyetemi karhoz tartozó gyakorlati teológiai szeminárium vezetőségi üléseit az oslói püspök meghívása nélkül tartották, hiszen a letartóztatott Berggrav és vidéken internált helyettese, Johannes Hygen (Oslo) nem jelenhetett meg, az Egyház- és Oktatásügyi Minisztérium kifogásolja a helyzetet, és ragaszkodik Friljyland „püspök” meghívásához. A

¹⁷⁹ Heling 1992, 189., 269. o.

¹⁸⁰ Lásd e kötetben, 165–168. o.

¹⁸¹ Molland 1947b, 65–66. o. Heling 1992, 202. o.

¹⁸² Heling 1992, 269. o.

¹⁸³ Heling 1992, 202. o.

¹⁸⁴ Molland 1947b, 67. o.

vezetőség azonban válaszában kijelenti, hogy „Lars Fr lyland urat” nem tudja püspöknek elismerni, mert sem meg nem hívták, sem fel nem szentelt k érvényesen, valamint így kapott lelkészi felszentelést, hogy teológiai végzettsége sincs. Ez után a kormány módosítja a szervezeti szabályzatot, eltávolítja az államnak nem tetsző vezetőséget és újat nevez ki, amelynek már tagja Fr lyland is. Erre a szeminárium addigi vezetője, Peter Marstrander lemond, és vele együtt a szeminárium többi tan ra is.¹⁸⁵ Megszilárdul a Hazai Front szerepe az elen llásban.

 prilis 13. Kiadj k a jelszót a munkaszolg lati összeírás bojkottj ra.¹⁸⁶

május 8. Az  tmeneti Egyházvezetőség Ole Hallesby  s Ludvig Hope aláírásával tiltakozó levelet küld Quisling miniszterelnöknek, amelyet másolatban egyidejűleg az ország minden lelk sz hez is eljuttatnak. Ebben a norvégok munkaszolgálatba küldését n pjogellenesnek és a Hágai Konvenc n k a megszállásra vonatkozó határozataival ellentétesnek nyilvánítják.¹⁸⁷ A szöveget a templomokban fel is olvassák.¹⁸⁸

*május 15.*¹⁸⁹ A május 8-i nyilatkozat miatt Ole Hallesby professzort és Ludvig Hop t a német rendőrség letartoztatja és a grini internáló táborba zárja. Ludvig Hope 1944. augusztusában szabadul.¹⁹⁰ Ettől kezdve „névtelen” az átmeneti Egyházvezetőség.¹⁹¹ 43 különféle szakmai szervezet, k z ttik a norvég lelkészegyesület tiltakozik a belügyi  llamtan csosn l különféle jogsértések miatt. Ezt letartoztat sok követik.¹⁹²

 sz Az egyetemen végzett teológusok lehetőséget kapnak, hogy – miután az ottani gyakorlati szeminárium működése lehetetlenné vált – gyakorlati teológiai képzésüket a gyülekezeti fakultás gyakorlati szemináriumában v gezz k el, azzal a feltéttel, hogy *Az egyház alapjához* való csatlakozásukat  k is ki-

¹⁸⁵ Molland 1947b, 66. o.

¹⁸⁶ Heling 1992, 203. o.

¹⁸⁷ Molland 1947b, 66. o. Heling 1992, 190. o.

¹⁸⁸ Heling 1992, 203., 269. o. Lásd e kötetben, 169–171. o.

¹⁸⁹ Heling 1992, 269. o. szerint ez május 13- n történt.

¹⁹⁰ Molland 1947b, 66. o. Heling 1992, 205. o. viszont szeptembert említ.

¹⁹¹ Molland 1947b, 75. o.

¹⁹² Heling 1992, 269. o.

nyilvánítják.¹⁹³ A Norvégiában állomásozó német csapatok létszáma 430000 fő.¹⁹⁴ A Nasjonal Samling tagjainak száma 43400 fő.¹⁹⁵

november 30. A németek bezárják az oslói egyetemet, foglyul ejtik a bent tartózkodó tanárokat és diákokat, sőt szinte vadásznak rájuk. 700 egyetemi hallgatót, köztük – az akkori 30-35 teológiai hallgató közül – öt teológiai hallgatót is Németországba hurcolnak. Az egyetemi teológiai kar működése véget ér.¹⁹⁶ A letartóztatott egyetemi hallgatók száma 1100.¹⁹⁷

november–december L. D. Zwiłgmeyer „püspök” jelentéséből: „Még a Nemzeti Összefogáshoz tartozók is polgári házasságot kötnek, és megáldatják magukat az ellenzéki arcvonal tagjaival. Vezető beosztású és a Nemzeti Összefogáshoz tartozó embereket is az illojális papok temetnek, mert a családokban az asszonyok ezt kívánják. S ez most sokkal többször megtörténik, mint azelőtt.”¹⁹⁸

december 25. Egy lelkészt letartóztatnak Finniskogában, mert az istentiszteleten az igazi püspökökért imádkozott.¹⁹⁹

1944

február 13. Fjällbergben egy lelkészt a konfirmációi istentiszteleten fognak el.²⁰⁰

február 25. A minisztérium körlevélben szólítja fel a lelkészi szolgálat nélküli lelkészjelölteket, amelyben a szolgálatra nem jelentkezőket megvádolja, hogy „a bolsevizmust segítik, népközösségünk romboló erőit támogatják, és ezzel mind egyházunknak, mind hazánkunk ártanak”. A minisztérium azzal fenyegetőzik, hogy „viszonylag rövid idő alatt” más embereket készít elő olyan vizsgára, amely lelkészi jogokat biztosít számukra. A tanfolyam vezetésével meg is bíznak egy teológiai végzettséggel nem rendelkező fiatalembert, K. Maldét.²⁰¹

¹⁹³ Molland 1947b, 66–67. o.

¹⁹⁴ Heling 1992, 126. o.

¹⁹⁵ Heling 1992, 132. o.

¹⁹⁶ Molland 1947b, 67. o.

¹⁹⁷ Heling 1992, 205. 269. o.

¹⁹⁸ Molland 1947b, 67–68. o.

¹⁹⁹ Molland 1947b, 69. o.

²⁰⁰ Molland 1947b, 69. o.

²⁰¹ Molland 1947b, 67. o.

tavaszi A gyülekezeti fakultáson is szünetelnek az előadások a körülmények bizonytalansága miatt és az egyetemi fakultás iránti szolidaritásból. A gyülekezeti fakultás gyakorlati teológiai szemináriumán viszont folynak az előadások.²⁰² Sikeres a nemzeti munkaszolgálat tömeges bojkottja, szaporodnak a szabotázsakciók.²⁰³

március 10. Az Egyház- és Oktatásügyi Minisztérium rendelkezésére a norvég államrendőrség – február 25-i fenyegetését valóra váltva – bezárja a gyülekezeti fakultás gyakorlati teológiai szemináriumát. Letartóztatások itt nem történnek.²⁰⁴

április A száműzetések egyre nagyobb arányokat öltenek. A száműzöttek részére Lillehammert jelölik ki tartózkodási helyül, ahol áprilisban 25, majd 40 lelkész volt internálva. 1944 szeptemberében már 35 lelkész és 4 püspök kényszerlakhelye van itt.²⁰⁵

május Quisling megkapja Fyresdal falu paplakát „nemzeti ajándékként”.²⁰⁶

június eleje Letartóztatják a Norvég Missziói Társaság (Norske Misjonsselskap) főtitkárát, E. Amdahl-t. Ennek a társaságnak jelentős anyagi forrásai voltak, amelyeket belföldön használtak föl, mivel missziói munka a határokon túl nem folyhatott. A társaság a lelkészeket támogatta.²⁰⁷

július 2. Krohn-Hansen püspök 18 lelkészjelöltet titokban pappá szentel Helgølyában. Ez az első papszentelés 1942 tavasza, a püspökök lemondása óta.²⁰⁸

szeptember Az 1943. május 15-én letartóztatott 73 éves Ludvig Hopét korára tekintettel szabadon bocsátják.²⁰⁹

október 25. A szovjet csapatok megszállják Kirkenest (Finmark megye). Megkezdődik Norvégia felszabadítása.²¹⁰ Finmark megye 48 templomából 26 volt felégetve, minden paplakot felégették a németek.²¹¹

²⁰² Molland 1947b, 67. o.

²⁰³ Heling 1992, 270. o.

²⁰⁴ Molland 1947b, 67. o. Heling 1992, 270. o.

²⁰⁵ Molland 1947b, 68. o.

²⁰⁶ Molland 1947b, 68. o.

²⁰⁷ Molland 1947b, 69. o.

²⁰⁸ Molland 1947b, 72. o. Heling 1992, 270. o.

²⁰⁹ Heling 1992, 205. o.

²¹⁰ Molland 1947b, 73. o. Vö. még Molland 1947b, 66. o.

²¹¹ Molland 1947b, 74. o.

- november* Az Átmeneti Egyházvezetőség utolsó körlevele.²¹²
- december* Amikor a németek norvégiai katonai főhadiszállásukat Lillehammerbe helyezik, az itt internált lelkészek legtöbbször Helgøyra helyezik át.²¹³
- december 15.* A kormány Arne Fjellbu dómprépostot, aki október végén észak-norvégiai száműzetéséből Svédországba menekült, kinevezi a felszabadított Norvégia „ideiglenes püspökévé”.²¹⁴

1945

- január* Arne Fjellbu dómprépost katonai repülőgéppel Kirkenesbe repül, és megkezdí munkáját mint ideiglenes püspök. Azonnal életbe lép az állam és egyház közötti viszony a régi törvények szerint.²¹⁵
- április* A Lillehammerben fogva tartott lelkészek száma 127.²¹⁶
- április 1.* Eddig az időpontig 815 lelkész írta alá *Az egyház alapja* című hitvallást, közülük 222 lelkészt (27%) mozdítottak el állásából bebörtönzés, száműzetés, hivatalvesztés, igehirdetés-től való eltiltás vagy kényszerű külföldre menekülés által. A háború végéig összesen 92 lelkész volt hosszabb vagy rövidebb ideig bebörtönözve, ezenfelül vezetők és világi személyek.²¹⁷
- április 17.* Berggrav püspök megszökik askeri nyári lakából, ahol 3 évig volt internálva. Fejére vérdíjat tűznek ki. Oslóban él illegálisan. Elmaszkírozva még istentiszteleten is megjelenik.²¹⁸
- május 7.* A német kapituláció idején 357000 német katona és 9000 német polgári személy tartózkodik Norvégiában.²¹⁹
- május 7.* A német kapituláció kihirdetésekor Berggrav már helyén van az Átmeneti Egyházvezetőségben, és elrendeli, hogy másnap egy óra hosszát harangozzanak a háború és Norvégia felszabadulása örömére.²²⁰
- május 9.* A püspökök ismét átveszik állami hivatalukat.²²¹

²¹² Lásd e kötetben, 172–173. o.

²¹³ Molland 1947b, 73. o.

²¹⁴ Molland 1947b, 74. o.

²¹⁵ Molland 1947b, 74. o.

²¹⁶ Molland 1947b, 73. o.

²¹⁷ Molland 1947b, 73. o.

²¹⁸ Molland 1947b, 74. o.

²¹⁹ Heling 1992, 126. o.

²²⁰ Molland 1947b, 74. o.

²²¹ Lásd e kötetben, 174. o.

Irodalom

- Aulén 1942 = Aulén, Gustav: A norvég egyházi harc. [1942. szeptember 21.] Ford. Ordass Lajos. In Ordass Lajos: *Válogatott írások*. Bern, 1982. 40–57.
- Austad 1987 = Austad, Torleiv: Eivind Berggrav and the Church of Norway's Resistance against Nazism, 1940–1945. *Mid-Stream* Vol. XXVI, No 1. January, 1987. 51–61. o.
- Austad 1988 = Austad, Torleiv: Der Widerstand gegen den nationalsozialistischen Staat in Norwegen 1940–45. *Kirchliche Zeitgeschichte* (1) 1988, 79–91. o.
- Austad 1999 = Austad, Torleiv: Pacifists in Nazi-Occupied Norway. In: *Challenge to Mars. Essays on Pacifism from 1918 to 1945*. Ed. Peter Broek – Thomas P. Socknat. University of Toronto Press, Toronto–London, 1999. 395–408. o.
- Berggrav 1948 = Berggrav, Eivind: A norvég egyház háborús tapasztalatai. Ford. Terray László. *Lelkipásztor*, 1948/11. 443–450. o.
- Churchill 1995 = Churchill, Winston: *A második világháború története*. 2 köt. Európa Kiadó, Budapest, 1995.
- Heiene 1997 = Heiene, Gunnar: *Eivind Berggrav*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1997.
- Heling 1992 = Heling, Arnd: *Die Theologie Eivind Berggravs im norwegischen Kirchenkampf. Ein Beitrag zur politischen Theologie im Luthertum*. Neukirchener, Neukirchen–Vluyn, 1992. /Historisch-Theologische Studien zum 19. und 20. Jahrhundert. 3./
- Kan, A. Sz.: *A skandináv országok története*. Kossuth Kiadó, 1976.
- Kővágó Pál: *Norvégia*. Kossuth Kiadó, 1971.

- Második világháború. The Times atlasz.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995. 180–181. o.
- A második világháború krónikája.* Ford. Jónás Edit et al. Magyar Könyvklub, Budapest, 1999.
- Molland 1947a, b = Molland, Einar: A norvégiai evangélikus egyház története a német megszállás alatt. I. Norvégia egyháza 1940–1944. II. Norvégia egyháza 1944–1945. Ford. Leskó Béla – Pósfay György. *Evangélikus Theologia*, 1947/6. 45–58. o. 1947/7. 58–77. o. [1944 szeptemberében készült beszámoló]
- NKD = *Norwegische Kirchendokumente (NKD). Aus den Jahren des Kampfes zwischen Kirche und weltlicher Macht 1941–1943.* Gesammelt und übersetzt von Laure Wyss. 2te Aufl. Evangelischer Verlag, Zollikon–Zürich, 1946.
- Ordass 1982 = Ordass Lajos: A norvég egyházi harc. In: *Válogatott írások.* 1. Szerk. Szépfalusi István. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, Bern, 1982. 40–57. o.
- Ordass 1996 = Ordass Lajos: *Akikkel az Úton találkoztam – Berggrav Eivind.* Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest, 1996. 39–54. o.
- Reuss 2001 = Reuss András: Berggrav oslói püspök teológiájának fő vonásai a norvég egyházi harcban. *Credo*, 2001/3–4. 25–38. o.

INTERNETES FORRÁSOK

- Eivind Berggrav: http://www.bautz.de/bbkl/b/berggrav_e.shtml
- Vidkun Quisling: http://en.wikipedia.org/wiki/Vidkun_Quisling
- Josef Terboven: <http://www.dhm.de/lemo/html/biografien/TerbovenJosef>
- Ragnar Skancke: http://en.wikipedia.org/wiki/Ragnar_Skancke